

INTERNATIONAL CONFERENCE
**THE GREAT AZERBAIJANI POET
NIZAMI GANJAVI AND EASTERN-WESTERN
LITERARY-CULTURAL HERITAGE**

DECEMBER 23 - 24, 2021

BAKU STATE UNIVERSITY
BAKU, AZERBAIJAN

**NIZAMI GANJAVI
880**

**BOOK OF
ABSTRACTS**

BAKU STATE UNIVERSITY

33, Academician Zahid Khalilov Street,

Baku, Azerbaijan

Phone: (+994 12) 432 30 45

Fax (+9942 12) 598 33 76

E-mail: info@bsu.edu.az

BAKU STATE UNIVERSITY

**BAKU BRANCH OF
MOSCOW STATE UNIVERSITY
NAMED AFTER M.V. LOMONOSOV**

INTERNATIONAL CONFERENCE

**THE GREAT AZERBAIJANI POET NIZAMI GANJAVI
AND EASTERN-WESTERN LITERARY-CULTURAL
HERITAGE**

**DECEMBER 23-24, 2021
BAKU STATE UNIVERSITY
BAKU, AZERBAIJAN**

BOOK OF ABSTRACTS

Book of Abstracts. International conference «The Great Azerbaijani Poet Nizami Ganjavi and Eastern-Western Literary-Cultural Heritage», Baku State University, Baku, Azerbaijan, 2021. – 144 p.

ISBN: 978-9952-546-28-6

© Baku State University, 2021

ORGANIZING COMMITTEE:

Chair persons:

Elchin Babayev

Rector of
Baku State University (BSU)

Nargiz Pashayeva

Rector of
Baku Branch of Moscow State University
named after M.V. Lomonosov, Vice-president
of Azerbaijan National Academy of Sciences
(ANAS), Head of the Department of History
of Azerbaijani Literature of BSU

Members:

Nizami Jafarov

Head of the Department of General Linguistics of BSU
Head of the Ataturk Center in Azerbaijan, Azerbaijan

Aydin Kazimzadeh

Rector's Advisor for Science and Education, BSU,
Azerbaijan

Mais Suleymanov

Director of the Center for Organization of Scientific
Activity and Innovations, BSU, Azerbaijan

Mehdi Kazimov

Head of the Department of Persian Philology, BSU,
Azerbaijan

Sahar Orujova

Head of the Department of Azerbaijan Folklore
Literature, BSU, Director of the College of the
Economics and Humanities under BSU, Azerbaijan

Ramiz Askar

Head of the Department of Turcology, BSU,
Azerbaijan

Elchin Mammadov

Associate professor, Department of Teaching
Methodology of Azerbaijani Language and
Literature, BSU, Azerbaijan

Elkhan Azizov

Professor, Department of Arabic Philology, BSU,
Azerbaijan

Vagif Verdiyev

Professor, Department of History of Azerbaijani
Literature, BSU, Azerbaijan

PROGRAM COMMITTEE:

Chair:

Elchin Afandiyev Professor, Department of History of the Azerbaijani Language and Literature, BSU, Azerbaijan

Members:

Isa Habibbayli Vice-president of ANAS, Director-General of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, ANAS, Azerbaijan

Abduldajan Akmataliyev Director of the Institute of Language and Literature named after Ch. Aitmatov, Kyrgyz Republic

Teymur Karimli Director-General of the Institute of Manuscripts named after M. Fuzuli, ANAS, Azerbaijan

Oh Eun-Kyung Director of the Institute for Eurasian Turkic Studies, Dongduk Women's University, Republic of Korea

Rafael Huseynov Director-General of the National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi, ANAS, Azerbaijan

Adiba Pashayeva Head of the Department of Russian Literature, BSU, Azerbaijan

Kamala Panahova Head of the Department of Philosophy, BSU, Azerbaijan

Flera Sayfulina Head of the Department of Tatar Literature, Kazan Federal University, Russian Federation

Nushaba Arasli Head of the Nizami Studies Department, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, ANAS, Azerbaijan

Grażyna Zając Professor, Jagiellonian University in Kraków, Republic of Poland

Ali Erol Professor, Institute of Turkish World Studies, Ege University, Turkey

Shakir Ibrayev Professor, Department of Turcology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan

Tahsin Mutallimov	Professor, Department of the History of Azerbaijani Literature, BSU, Azerbaijan
Hikmat Alizadeh	Professor, Faculty of Social Sciences and Psychology, BSU, Azerbaijan
Bilgehan Atsiz Goktagh	Professor, Kirikkale University, Turkey
Rasim Ozyurek	Professor, Bilkent University, Turkey
Lyajlyya Mingazova	Associate professor, Department of Tatar Literature, Kazan Federal University, Russian Federation
Khalil Yusifli	Professor, Department of Azerbaijani and World Literature, Ganja State University, Azerbaijan
Yadigar Aliyev	Professor, Department of Azerbaijani Language, Ganja State University, Azerbaijan
Suleyman Kaan Yalchin	Associate professor, Firat University, Turkey

LOCAL ORGANIZING COMMITTEE:

Chair:

Mehriban Alizadeh Vice-dean, Faculty of Philology, BSU, Azerbaijan

Members:

Anar Farajov Vice-dean, Faculty of Philology, BSU, Azerbaijan

Nigar Ismayilzadeh Vice-dean, Faculty of Oriental Studies, BSU,
Azerbaijan

Shahin Asgarov Head of the Internet Technologies Department, BSU,
Azerbaijan

Mati Bayramov Associate professor, Department of History of
Azerbaijani Literature, BSU, Azerbaijan

Ulviyya Huseynova Leading researcher, Laboratory of Turkic Studies,
BSU, Azerbaijan

Ramil Bayramov Junior researcher, Laboratory of Turkic Studies,
BSU, Azerbaijan

Parvin Eyvazov Junior researcher, Laboratory of Turkic Studies,
BSU, Azerbaijan

Gulnar Akhundova Head of the Student Academic Society, Faculty of
Philology, BSU, Azerbaijan

NİZAMI GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ FEİLİN İLTİZAM ŞƏKLİNİN İFADƏ TƏRZLƏRİ

Adil Yəhyayev

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
adilyahyayev@bsu.edu.az

Fars dilində feilin iltizam şəkli iş, hal və hərəkətin nəzərdə tutulan icrasının qətiliyini deyil, arzu, istək, imkan, fərziyyə, məcburiyyət, buyruq, zərurət və s. bu kimi mənalarnı bildirmək üçün işlənir.

Topladığımız faktların təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Nizami Gəncəvinin dövründə feilin iltizam şəkli formaca yenidən təşəkkül tapırdı. Buna görə də کند (konəd) forması (kontekstdən kənar edildikdə) «eləyir», «eləyər» (xəbər şəkli), «eləsin», «eləsə», «eləyə» və s. (qeyri-müəyyən şəkillər) mənasında başa düşülə bilərdi.

می (mi) prefiksi indiki zamanın morfoloji əlaməti kimi hələ tam müstəqillik təşkil edə bilmədiyi kimi, aoristin بە (be) ön qoşması da bu şəkil üçün bütünlüklə forma təyinedicisi deyildi. Daha doğrusu, müştərək forma istər indiki zaman üçün, istərsə də iltizam şəkli üçün mövcud idi. Belə bir «eynişəkillilik» dövründə کند (konəd)-in hansı şəkli, hansı zamanı və habelə hansı mənanı ifadə etməsini necə təyin etmək olardı? Aşağıdakı misallara diqqət yetirək:

بوی کز ان عنبر سرزان دهی سربدو عالم دهی اردان دهی
(Sənin saçdığı bu titrək ənbər ətrini
Hər iki aləmə belə dəyişsən, ucuz vermiş olarsan) M-23-8
کفش دهی باز دهدت کلاه برده دری برده درندت چوماه
(Sən ayaqqabı versən, sənə /əvəzində/ papaq verərlər,
/Başqalarının/ pərdəsini cırsan, sənini də pərdəni ay kimi cırarlar) M-133-1
چومن نخ کسان بشکنم ساز کسی نخ مرا هم بشکند باز
(Mən özgənin nırxını sındırısam,
Bir başqası da mənim nırxımı sındırar) X-280-9
تابجهان در نفسی میزنی به که در عشق کسی میزنی
(Nə qədər ki, cahanda nəfəs alırsan,
Yaxşı olar ki, o nəfəsi kiminsə eşqi ilə alasan) M-231-4
گردون که محیط هفت موج است چندان که همیود در اوج است
(Yeddi dalğa mühiti olan fələk,
Nə qədər fırlansa, yenə də zirvədir) L-36-8

Göründüyü kimi, 1-ci və 2-ci misallarda istər xəbər şəkli (حال) istərsə də iltizam şəkli ön qoşmasız, 3-cü misalda بە ön qoşması ilə, 4-cü və 5-ci misallarda می // هی prefiks-ləri ilə işlədilmişdir. Qeyd edildiyi kimi, eyni forma həm xəbər şəklinin indiki zaman formasında (1) və həm də aoristdə işlədilmişdir. . دهی-دهی . دهند-دهند . دری-درند . بشکنم-بشکنم . میزمنم-میزمنم . میروود . Başqa sözlə desək, indiki zaman (xəbər şəkli) iltizam şəklinin formasında iltizam şəkli isə indiki zaman formasında işlədilmişdir. 1-ci və 3-cü şərt bağlayıcıları, 2-ci kontekst və ya semantika, 4-cü sintaktik vasitə və ya köməkçi söz feilin bu və ya digər şəklə mənsub olmasında əsas rol oynayır.

Deməli, iltizam şəklini araşdırarkən, biz təkcə feilin forma cəhətini deyil, onun digər xüsusiyyətlərini də nəzərə almalıyıq: morfoloji, semantik, sintaktik.

Yuxarıdakı misallardan görüldüyü kimi, formanın məzmunla tam uyğunluğu bərqərar deyildir. به می // می , به prefikslərinin yaratdıqları şəkil onların bugünkü funksiyaları ilə uyğun gəlmirdi.

Bu baxımdan nə morfoloji, nə sintaktik və nə də funksional-semantik faktorlar ayrı-ayrılıqda iltizam şəklinin mahiyyətini açıb, onun tam tədqiq olunması təmin edə bilməzdi. Belə halda 1, 2, 3, 4, 5-ci misallardan görüldüyü kimi, qrammatik forma kontekstlə vəhdət təşkil etmişdir. Kontekstual semantika həm müəyyən bir cümlə daxilində, həm də başqa formada özünü göstərə bilər.

İltizam şəklinin bu xüsusiyyətlərini nəzərə almayan bəzi dilçilər onun şəkil kimi mövcudluğunu inkar edir, bəziləri isə onu məsdər forması ilə bağlayırlar.

Son illərdə isə fars dilində yazılmış qrammatika kitablarında iltizam şəklini zaman kateqoriyası baxımından iki formada: مضارع التزای və ماضی التزای kimi izah edir, birincisini feilin xəbər şəklinə, ikincisini isə iltizam şəklinə aid edirlər. Mazi-yeiltizaminin şəkk-şübhə, tərəddüd mənalərini bildirdiyini qeyd etdikləri halda, eyni zamanda iltizam şəklinin də şəkk-şübhə, tərəddüd məfhumlarını bildirdiyini qeyd edirlər.

Klassik fars dilində, eləcə də Nizami Gəncəvinin əsərlərində iltizam şəklinin iki əsas növü qeydə alınmışdır. مضارع التزامی istilahi ilə adlanan şəkilə əsasən təmmayül məfhumu ماضی التزامی şəklində isə əsasən, tərəddüd məfhumu, yəni hələ baş verməmiş, lakin baş verməyi ehtimal olunan hadisə ifadə olunur. «Buna görə də iltizam şəklinin bu variantı adətən «müzare» istilahi ilə bağlı olaraq, مضارع التزای, yaxud aorist adlanır».

Materialların tədqiqi göstərir ki, iltizam şəklinin (مضارع التزای, ماضی التزای) forması mövcud olduğu halda, bu şəkilin ifadəsi üçün paralel surətdə رفتی (rəftəmi) forması da işlədilir. Bitməmiş keçmiş zamanı bildirən bu forma daha çox feilin arzu və şərt şəkillərinin ifadəsi üçün geniş işlədilmişdir.

N.GƏNCƏVİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” MƏSNƏVİSİNDƏ LİLİTİN İZLƏRİ: MİFOLOJİ BƏHRƏLƏNMƏLƏR

Aqil Bəkirli

Bakı Slavyan Univeristetini, Azərbaycan
bekirliaqil@gmail.com

Sirr deyil ki, hər bir əsər yazıcının fərqli mənbələrdən bəhrələnməsi və ümumiləşdirməsi ilə ərsəyə gəlir. Bu bəhrələnmələr səthi (qeyri-iradi) xarakter də daşıya bilər, uzun araşdırma nəticəsi kimi də ortaya çıxır.

Araşdırmada Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” məsnəvisinin mifoloji mənbələrinə müraciət etməyə çalışacağıq.

Əvvəlcə onu qeyd etmək lazımdır ki, “Leyli və Məcnun”da Lilit fiqurunun izlərinə rast gəlirik. Lilit mifoloji obraz olaraq qaranlıq, şəhvəti və şeytani hissləri özündə ehtiva edir. Lilit şumer dilində “lil” sözündən gəlir, mənası “hava”, “külək” deməkdir. Bu da onun müqəddəs ruhdan gəldiyinə işarə edir. Lilitin babilcəsi “Lilitu”, assurcası “lilātu”, ibrancəsi

“laylâ”, ərəbcəsi “leylâ”, həbəscəsi “lelît” şəklindədir [A.Çinar]. Lakin “Leyli və Məcnun”da Lilitin izinin axtarılması adın ərəbcədə “Leyla” şəklində olması ilə bağlı deyildir, bu, əsərin ruhunda özünü göstərir.

“Gilqamış” dastanı dünya tarixində Lilitə istinad edilən ilk tarixi abidədir. Lilit burada Huluppu ağacının gövdəsində özünə ev qurmuş biri kimi təsvir edilir və ilanla eyniləşdirilir. “Ki-sikil-lîl-lâ” kimi (əl dəyməmiş yer – müəl.) adlandırılan ilan görünüşlü şeytan məhz Lilitdir. Lilitin İştarla bağlılığı da diqqətçəkəndir.

Maraqlısı isə budur ki, e.ə.2000-ci illərdəki şumer abidələrində ağac, ilan və bayquşla təsvir edilən Lilit min il sonrakı ibrani mənbələrində artıq bir ilahə deyil [K.Yilmaz].

Dini-mifoloji zəmində isə Lilitlə bağlı bir sıra fərziyyələr səsləndirilməkdədir. Belə ki, Lilitin Adəmin ilk həyat yoldaşı olduğu, onun Tanrı tərəfindən Adəmlə bir yerdə torpaqdan yaradıldığı, onlara ruh üfürüldüyü (Şumerədə “lil” həm də fırtına və külək anlamındadır. Bəzi inanışlarda Lilit həm də fırtına ilahəsidir), Tanrı hamının Adəmə sitayiş etməsini buyurduqda Lilitin ona etiraz etdiyi bilinir. Yəhudi tədqiqatçıların bəziləri isə Lilitin Adəmdən sonra yaradıldığı qənaətindədirlər. Buna səbəb bəhs edilən hadisənin Tövratda iki cür təsvir edilməsidir (Bax: Tövrat. Yaradılış 1:1 – 27 və 2:1 - 21).

Lakin sonralar Lilitə baxışlar dəyişmiş və bu dəyişkənlik özünü mətnlərdə də göstərmişdir. Tanrıya ilk baş qaldıran obrazda təsvir edilməsi onun şeytan və ya şeytanın arvadı adlandırılmasına səbəb olmuşdur. Müxtəlif mifoloji, əksərən mənfə, şər obrazların - ilahələrin ümumiləşmiş versiyası kimi qarşımıza çıxan Lilit yəhudi inancına görə, kişilərin başdan çıxarılması missiyasını da öz üzərinə götürmüşdür. “Sacred prostitution” tituluyla savayı, Lilitin yuxarıda qeyd etdiyimiz “təmizlik, bakirəlik” statusunun da olduğu məlumdur. Lilitlə bağlı bu parçalanmalar, həmçinin onun kişi hegemonluğundan imtina etməsi fonunda şeytanla eyniləşdirilməsi bu obrazın “qarşıçixma” xüsusiyyəti anlamında mətnlərdən silinməsindən qaynaqlanır.

Dünya alimləri tərəfindən hələ də tədqiq edilməyə davam edən Lilit obrazı Şərq ədəbiyyatına da öz təsirini göstərmişdir. Biz bu təsiri daha çox Lilitin ərəbcəsi ilə eyniləşən “Leyla” üzərindən aydınlaşdırmağa çalışacağıq. “Leyli və Məcnun”da Qeysin “dəli” adını qazanması birbaşa Leyli ilə bağlıdır. Yuxarıda Lilitin başdançıxarıcılığını (bir növ dəlietmə) qeyd etmişdik, eyni anlamda bir çoxlarının onun eşqindən “dəli-divanə” olduğu da bəllidir. Məcnunun Leylinin eşqindən çöllərə düşməsi, çöllərdə heyvanlarla dostluğu, maral və ceyranları xilas etməsi onların sadə maneələrdən qurtuluşuna işarə olduğu kimi, Məcnunun da Leylinin “eşqi”ndən xilas ola bilməyəcəyini ehtiva edir. Ayrıca, əsərdə ilan motivinə də rast gəlinir. Məcnunun halətinin anası tərəfindən “canını ilanlar çalmış” kimi dəyərləndirilməsi “Gilqamış” dastanındakı ilan-Lilit süjeti ilə səsləşir. Bundan başqa, əsərin sonunda Leyli ilə Məcnunun ölməsi və Zeydin onları yuxuda cənnətdə görməsi ilk yaradılan insanların - Adəm və Lilitin birinci məkanlarına geri dönmələri kimi də dəyərləndirilə bilər.

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏNİN ƏDƏBİ-TƏNQİDİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ “AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NİZAMİ” MONOQRAFİYASININ YERİ

Almaz Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

almazmammadova@bsu.edu.az

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndəsi M.Ə.Rəsulzadənin klassik dövr və irfan ədəbiyyatımız, xüsusilə öyrənilməmiş, ya da qismən öyrənilmiş sənətkarlar haqqında fikir və mülahizələri bu gün də tədqiqatçılar üçün yol göstəricisidir. Şeyx Nizaminin milli kimliyi, onun bəzi xalqlara münasibətini, həmçinin şairin Qüdsi beytlərinin tərcüməsini verməklə yanaşı, bəzən bu beytlərdə verilən fikir və qayələrin açılması, həm də böyük Nizaminin milli kimliyini tutarlı fikirlərlə sübuta yetirməsi, bu yolda ilk olması bu gün də ədəbiyyatşünaslığımızın ən böyük uğuru sayılmalıdır. Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”ndən başlayaraq qaldırdığı problemlər, yaratdığı cəlbedici xarakterlər, “Xosrov və Şirin” poemasında eşq ilə ağıllın tükənməzliyini, dünyada eşq və sevgiyə ucaldılmış bir abidə xüsusiyyəti daşıyan “Leyli və Məcnun” poemasında insanın ağıl və zəka ilə ədaləti bərqərar edə biləcəyini inamla təlqin etməsi, nəhayət, Şeyx Nizaminin yaradıcılığının zirvəsi sayılan “İsgəndərnamə” poemasında qədim hind, yunan, çin fəlsəfəsindən bəhrələnərək əsərlərinin məzmununu daha cəlbedici verə bilməsi onu dünya ədəbiyyatında əlçatmaz bir yüksəkliyə ucaltmışdır. M.Ə.Rəsulzadənin Nizami yaradıcılığına müraciəti, onun haqqında monoqrafiya yazması təsadüfi hal sayılmamalıdır. Təbii ki, bu əlçatmaz sənətkarın yaradıcılığına müraciət edən Rəsulzadəni ən çox Nizaminin milli mənsubiyyəti ilə bağlı problem düşündürmüş, görkəmli sənətkarın həm yaradıcılığından, həm də onun haqqında yazılanlardan məlumatlanaraq əminliklə onun türk kökənliliyini “Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafiyasında qələmə almışdır.

M.Ə.Rəsulzadə qeyd edir ki, Nizaminin əsərləri araşdırıldıqca onun farsçılıqdan uzaq olduğu da aydınlaşır. O yazır: “Konuları (mövzuları) araşdırıldıqca Nizaminin fars nasionalizmindən uzaq, türk sevgisi ilə dolğun Qafqasya mühit və şərtlərinə bağlı, yurduğunun tarixi müqəddəratı və geopolitikindən doğan daimi qayğılarla ilgili olduğu görülür ki, bu surətlə o, əlbəttə, bir Azərbaycan şairidir”.

M.Ə.Rəsulzadə Nizaminin əslən gəncəli olduğunu qətiyyətlə bildirir, anadan olduğu yerlə bağlı bəzi müəlliflər tərəfindən yanlışlıqlara yol verildiyini də aydınlaşdırır. Tarix elmləri doktoru N.Yaqublu yazır ki, “şairin İranın Qum şəhərindən olması fikri ilə razılaşmır. Müəllif bildirir ki, bu yanlışlığın əsasını Nizamiyə aid olunan iki beyt təşkil edir və bu beytlərin mənşəyi şübhəlidir”. M.Ə.Rəsulzadə bu haqda belə yazır: “Bəzi “Xəmsə” nüsxəsində bu iki beytdən yalnız birincisi yazılıbdır. Fəqət bu beytlərin mətnə sonradan əklənmiş olduğu sözün gəlişindən dəxi anlaşılmaqdadır”. Rəsulzadə onun babasının Arran vilayətindən – Gəncədən olduğu qənaətinə gəlir, anasının Gəncədə yaşayan ailələrdən birinə mənsub olduğunu qətiyyətlə bildirir.

Təbii ki, Nizami haqqında bundan sonra da yüzlərlə tədqiqat aparılacaq, yeni versiyalar üzə çıxacaq, ancaq bu bir həqiqətdir ki, Şeyx Nizami azərbaycanlıdır, bir Azərbaycan türküdür.

Sevindirici haldır ki, M.Ə.Rəsulzadənin Nizamiyə həsr etdiyi monoqrafiya uzun illərdən sonra da olsa, əlimizə çatdı. Bu gün alimlərimiz, tədqiqatçılarımız, Nizami irsi ilə

məşğul olanlar Rəsulzadənin açdığı bu yolla gedərək Nizaminin türklüyünü sübut edirlər. İlham Abbasovun “Ədəbiyyat qəzeti”nin 09 oktyabr 2021-ci il tarixli sayında Nizamiyə həsr olunmuş maraqlı məqaləsində oxuyuruq: “Ədəbi əənənlərə və dövrün yaradıcılıq normalarına uyğun olaraq, Nizami əsərlərini (ən azı bizim dövrə gəlib çatanları) farsca yazsa da, dahi sənətkar bütün varlığı ilə doğma xalqına, vətəninə bağlı idi. Şairin iliyinə, qanına işləmiş türk ruhu, türk təəssübkeşliyi dönmədən sübut edir ki, kimlərsə ona sahib çıxmaq istəyindən asılı olmayaraq, Nizami türk oğludur və türk şairidir”.

Nizami sənətinin ölməzliyi türk varlığının, türk ruhunun ölməzliyini sübut edir. Nizaminin təfəkkür və düşüncəsində türk anlayışına böyük bir sevgi var. Ən müsbət obrazlar, gözəl, alicənab insanlar, yenilməz sərkərdələr – hamısı türkdür. Təsadüfi deyil ki, M.Ə.Rəsulzadə Nizamiyə həsr etdiyi kitabına 182 sətirlik ön söz yazmış, burada da Nizaminin türklüyü fikrinə öz möhürünü vurmuşdur.

NİZAMI GƏNCƏVİ VƏ ÖZBƏK ƏDƏBİYYATI

Almaz Ülvi Binnətova

*AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan
almazulvi1960@mail.ru*

Azərbaycanda nəvaişünaslıq elmi ayrıca sahə olaraq formalaşdığı kimi, Özbəkistanda da xaqanişünaslıq, nizamişünaslıq, nəsimişünaslıq, füzulüşünaslıq əənənləri böyük vüsət almağa başlamışdır.

Ədəbiyyatda təsir məsələsi: Tarixi əlaqələrimizin zəngin əənənlərinə söykənib deyə bilərik ki, Nizami “Xəmsə”si Özbəkistanın da qiymətli mənəvi ədəbi xəzinəsi sayılır. Orta Asiyanın monqollar tərəfindən işğal olunduğu dövrdə Xarəzmdə naməlum özbək müəllif Nizaminin “Şah və iki bayquş” haqqında hekayəti əsasında “Müftah ül - ədl” adlı bədii əsər yaratmışdı.

XIV əsrdə, 1330-1340-cı illərdə özbək şairi Qütb Xarəzm “Xosrov və Şirin” əsərini ana dilinə çevirərkən poemaya yeni hadisələr daxil etdiyindən onun əsəri də orijinal kimi səslənir.

Özbək ədəbiyyatının klassiki Əlişir Nəvainin Şeyx Nizami Gəncəvinin təsiri ilə “Xəmsə” yaratması, sonralar da Azərbaycanın ən görkəmli sənətkarlarının Əlişir Nəvaidən öyrənməsi və başqa bu kimi faktlar ədəbiyyat tariximizdə az deyildir. Nəvai “Heyrət ül-Əb-rar” (“Nəciblərin heyrəti”) əsərində Nizamini öz ustadı və ilhamvericisi hesab etmiş, ona səcdə qılmış, onu “Pir”, “Xızr” adlandırmış, “Xəmsə”sini «Beş xəzinə» deyə şəərfləndirmiş və ilk dəfə türkcə “Xəmsə” yazmışdır. Həzrət Əlişir Nəvai Şeyx Nizaminin “Xəmsə”sini xüsusi xəttatlara bir neçə variantda yazdırmışdı.

Ədəbiyyatşünaslıqda tədqiqi: Özbəkistanda müxtəlif zamanlarda müxtəlif elmi mənbələrdə - kitab və toplularda, qəzet və dərgilərdə Nizami yaradıcılığı, onun ayrı-ayrı əsərləri haqqında elmi-tənqidi məqalələr, araşdırmalar nəşr olunmuşdu. 1940-cı illərdə Nizami və Nəvainin yubiley günləri çərçivəsində bu səpgidə xeyli elmi məqalələr yazılmış və dərc edilmişdir.

Akademik Vahid Abdullayev, akademik Vahid Zahidov, professor Səidəxan Nərzulayeva, professor Şahməhəmməd Şahməhəmmədov və bir çox məşhur özbək alimləri

elmi araşdırmalarında Nizami irsinin öyrənilməsi, özbək ədəbiyyatına təsiri və ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi məsələlərinə xüsusi önəm vermişdilər. Adları çəkilən özbək alimləri vaxtilə doktorluq dissertasiyalarını Nizami yaradıcılığı kontekstində elmi-nəzəri problemə həsr etmiş və Bakıda – AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda müdafiə etmişdilər.

Əsərlərinin nəşri: Nizami Gəncəvinin əsərləri özbək oxucuları arasında qədimdən bəri şöhrət tapmışdır.

XIX yüzilliyin ikinci yarısında Məhəmməd Rza Ağahı Xivə xanı Firuzun sifarişi ilə Nizamının “Yeddi gözəl” poemasını nəslə tərcümə etmişdir.

Nizami Gəncəvinin 800 illiyi ərəfində, “Özbək-nəşr” 1947-ci ildə şairin poemalarından parçaları “Güldəstə” adı ilə ayrıca kitab halında çap etmişdir.

1983-cü ildə Nizamının özbəkçə 100.000 tirajla “Seçilmiş əsərləri” nəfis tərtibatda çapdan çıxmışdır. Kitabın şeirlər - lirika hissəsində Nizami Gəncəvinin qəzəlləri, rübailəri, qəsidələri, qitələri, hikmətli sözləri, eləcə də “Sirlər xəzinəsi”ndən, “Yeddi gözəl”dən parçalar təqdim olunur. Kitabda tərcüməçi Ş.Şahməhəmmədov müqəddimə olaraq dahi şairin ədəbi şəxsiyyəti və irsi haqqında yazmış, kitabın sonunda izahlı lüğət vermiş, illüstrasiyaların götürülmə mənbəyini qeyd etmişdir.

“İncilər ümmarı” kitabında Nizami Gəncəvinin əsərlərindən ibarət nümunələr nəşr edilmişdir.

2005-ci ildə Daşkənddə dahi şairin iki əsəri ayrıca kitablarda nəşr olundu: “Leyli və Məcnun” və “Xosrov və Şirin” əsərləri fars dilindən özbəkçəyə tərcümə olunaraq yeni nəsil oxuculara təqdim olunmuşdur.

Alimcan Buriyev 1991-ci ildə Nizami Gəncəvinin “Çaqqal bə tülkü” hekayəsini, 2005-ci ildə “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, 2013-cü ildə “Sirlər xəzinəsi” poemalarını, Özbəkistan tarixində ilk dəfə olaraq “Xəmsə”ni bütövlükdə özbək dilinə tərcümə və nəşr etmişdir.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si ikinci dəfə xalq şairi Camal Kamalın tərcüməsində nəşr edilmişdir (2018).

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı özbək ədəbiyyatşünaslarının, yazıçılarının və mətnşünaslarının daim tədqiqat obyektinə, ilham mənbəyinə olmuşdur.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN SÖZ HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİNİN DİLÇİLİKDƏ ROLU

Anar Fərəcov, Qismət Cəfərov

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

anarfarafov@bsu.edu.az, qismat.cafarov@bsu.edu.az

Dil nəzəriyyəsinin avtonom sahələrindən biri hesab olunan söz nəzəriyyəsi dil nəzəriyyəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Konkret mahiyyətlərin meydana suladığı sahə olan leksikologiyanın, yaxud sözlər haqqındakı dilçilik sahəsinin tədqiqat obyektinə olan söz anlayışına baxışları ən azı üç yerə bölmək olar:

1. Sözün mövcudluğu inkar edilir;
2. sözün mövcudluğu qəbul edilsə də, tərif verilmir;

3. sözün mövcudluğu qəbul edilir və tərif verilir.

Lakin söz haqqındakı müxtəlif baxışların olmasına baxmayaraq, dildə söz mövcudur və mövcud olma üç şərtə bağlıdır:

1. akustik obraz, yaxud ifadə tərəfi;
2. siqnifikat, yaxud məna tərəfi;
3. denotat (referent), yaxud məna mənbəyi.

Böyük şair-mütəfəkkir, filosof Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində, dilçi-mütəfəkkir, dil filosofu V.fon Humboldt isə “İnkişaflarının müxtəlif dövrlərinə tətbiq edilməklə dillərin müqayisəli öyrənilməsi haqqında” məşhur məruzəsində, bir sıra məqalələrində, eləcə də “Yava adasındakı kavi dili haqqında” əsərinin “Bəşər dilləri quruluşunun müxtəlifliyi və bunun bəşəriyyətin mənəvi inkişafına təsiri haqqında” adlı əhəmiyyətli olaraq müstəqil bir əsər sayılan girişində söz haqqında bəhs edir.

N.Gəncəvi yazır:

“Söz ruhdur, can üçün ruh dərmandır,
Can tək əzizliyi, bəlkə bundandır.”

V.fon Humboldt yazır:

“Dil xalq ruhunun sanki xarici təzahürüdür; xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir – daha çox eynilik təşkil edən bir şey təsəvvür etmək çətinidir”.

Göründüyü kimi, “Nizami hələ Humboldtdan əvvəl sözü (yəni dili) ruh adlandırır” (Əbülfəz Rəcəbli).

Qeyd etdiyimiz kimi, dilçilikdə sözə müxtəlif təriflər verilmiş, hətta dil vahidi kimi söz inkar edilmişdir. Məsələn, müasir dilçiliyin banisi F.de Sössürün fikrincə, söz anlayışı dilin konkret vahidi haqqında bizim təsəvvürümüzə bir araya sığmır.

“Söz nədir” sualına cavab verməyin çətinliklərindən bəhs edən Nizami yazır:

Yoxdur zərrəcə rəngi, baxasan öz nişanına,
Dil acizdir deməyə tərif sözün ünvanına.

Nizami Cəfərovun dediyi kimi, V.fon Humboldt dil işarəsi anlayışına olduqca ehtiyatla, müəyyən qeyd-şərtlə yanaşmışdır: “Söz, həqiqətən, işarədir, ancaq o dərəcəyə qədər ki, əşyanın və ya anlayışın əvəzində işlədilir. Bununla belə, qurulma üsuluna və fəaliyyətinə görə bu, əlahiddə və müstəqil mahiyyət və fərdilidir. Bütün sözlərin cəmi olan dil elə bir aləmdir ki, xarici hadisələr aləmi ilə insanın daxili aləmi arasında qərar tutur”.

Dilçiliyin klassik, eləcə də müasir (aktual) problemlərindən ən mühümlərindən birinə - dil və təfəkkürə Nizami belə münasibət göstərir:

“Doğan hər fikir, xəyal, buna heç şübhə olmaz,
Etdi söz quşlarının qanadlarında pərvaz.”

Yaxud:

“Bu xəlvət pərdəsini açan zaman əlbəə, l
Söz oldu bu cahanda cəlvələnen ilk gözəl,
Düşüncənin əvvəli, bütün sayların sonu,
Sözdür, yadında saxla, unutma əsla bunu.”

V.fon Humboldt isə yazır: “Dil – fikir formalaşdırıcı orqandır. Tamamilə ruhi, dərinliklərinə qədər daxili və heç bir iz qoymadan keçən əqli fəaliyyət nitq səsləri vasitəsilə

maddiləşir və hissi qavrama üçün əlçatan olur. Ona görə də təfəkkür fəaliyyəti və dil qırılmaz şəkildə əlaqədə təqdim edilir”.

Göründüyü kimi, hər iki dahinin fikirlərinə nəzər saldıqda aydın olur ki, onların dil (söz) haqqında olan fikirləri aktuallığını həmişə qorumuş və dilçilərin, filosofların diqqətində olmuşdur. Dillə (sözlə) bağlı bir çox fikirləri V.fon Humboldtdan əsrlər öncə dahi Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində bildirsə də, təəssüf ki, daha çox V.fon Humboldta aid olduğu qeyd edilir. Bunun da səbəbi Nizaminin daha çox şair kimi tanınması və həmçinin dahinin əsərlərinin qərb dillərinə, xüsusən ingilis dilinə tərcümə olunmaması ilə bağlıdır.

NİZAMI GƏNCƏVİ YARADICILIĞININ DÜNYA ƏDƏBİYYATI İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Arif Əsədov

*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Azərbaycan
arif_alim@mail.ru*

Azərbaycan elmi-intellektual, obrazlı-bədii fikri tarixində Nizami Gəncəvi özünün zəngin irsinin məzmun keyfiyyətlərinə və əsərlərinin müxtəlif parametrlər üzrə əhəmiyyətinə görə hər zaman humanitar elmlər sahəsində xüsusi yerə və rola malik sənətkar olmuşdur. Ustadın yaradıcılığı söz sənətimizin inkişaf təcrübəsinə 800 ildən artıq müddətdə işıq saldığı kimi, Azərbaycan pedaqoji fikir və məktəb tarixində də həmişə müntəzəm olaraq müraciət edilən tədris resurslarından birincisi olmuş, zamanının müxtəlif təyinatlı tədris müəssisələrində fəal istifadə edilən mənbə rolunu oynamışdır.

Nizami Gəncəvi poetik sözünün dünyəvi mənada qüdrətinin onun Çoser, Şekspir, Dante, Bokkaçço, Şiller, Höte, Balzak və dünya ədəbiyyatının şah əsərlərinin müəllifi olan onlarla başqa sənətkarların yaradıcılığına bu və ya başqa formada təsiri, bunun elmi-nəzəri təsdiqi isbatlayır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, şairin “Leyli və Məcnun” poemasına Şərqdə yüzlərlə nəzirələr yazıldığı kimi, Qərbdə də yazıcının əsərlərindən kifayət qədər bəhrələnmişlər. Nizami Gəncəvi ideyaları, onun qələmə aldığı məzmun və süjet xətti yarandığı zamandan etibarən Şərq aləmində məşhur olmuş, aparıcı ədəbi tendensiyaya çevrilmiş, zaman ötdükcə müxtəlif formalarda Qərb ədəbiyyatına da təsir etmişdir.

Müasir dövrümüzə qloballaşmanın doğurduğu bir çox yeni məzmun və davranış qaydalarının gətirdiyi yanaşmalar məzmununda ciddi tərbiyəvi mahiyyət əks olunmuş Nizami yaradıcılığının pedaqoji istiqamətdə daha dərindən tədris edilməsini aktuallaşdırır. Bu prizmadan yanaşdıqda Azərbaycan məktəblilərinə şairin yaradıcılığının yeni təlim üsulları ilə tədris edilməsi məsələsi gündəmdən düşmür. Qeyd etməliyə ki, hazırda Azərbaycan orta ümumtəhsil məktəblərində Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı V (“Kərpickəsən kişinin dastanı”), VI (“Yaralı bir uşağın dastanı”), VIII (“Sultan Səncər və qarı”) və X (Yaradıcılığı haqqında ümumi məlumat və “İsgəndərnamə” əsəri) siniflərdə tədris edilir. Fikrimizcə, şairin yaradıcılığının daha geniş tədris olunması ilə yanaşı, həmin əsərlərin tədrisində müqayisəli yanaşma, fikrimizcə, bir çox baxımdan əhəmiyyətli olardı. Nizami ideya və təhkiyəsi ilə, süjetləri ilə daha çox uyğun gələn “Bilqamis” dastanını, Şekspir yaradıcılığını və Höte yaradıcılığını müqayisəli tədris etmək daha münasib və effektiv ola bilər.

Müəllimlər Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında nümunələrin tədrisinə verilən dərslərinin daxilində Nizami yaradıcılığı ilə motiv və süjet oxşarlığı, uyğunluğu olan əsərlər barədə də məlumatlar versələr, “Bilqamıs” dastanının baş qəhrəmanı Bilqamısın ölümsüzlük axtarışı ilə Nizami “İsgəndərnaməsi”nin baş qəhrəmanı İsgəndərin ölümsüzlük axtarışını, Şekspirin “Romeo və Cülyetta” əsərinin baş qəhrəmanları ilə Nizaminin “Leyli və Məcnun” əsərinin baş qəhrəmanlarının oxşar davranış və talelərini müqayisə etsələr, fikrimizcə, onlarda məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üçün daha münbit zəmin yaranar. Bundan başqa, Hötenin Nizami yaradıcılığına münasibəti haqqında məlumatların verilməsi şagirdlərdə doğma ədəbiyyatımızın səviyyəsinə və qüdrətinə inam hissi aşılayar.

Eyni zamanda, müqayisəli-inteqrativ tədrisi ilə tanış olarlar və müqayisəli tədrisin köməyi ilə:

1. Şagirdlərin planetar təfəkkürü yaranıb formalaşacaqdır;
2. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının əsas ideyaları daha dərinlən mənimsəniləcəkdir;
3. Şagirdlər Azərbaycan ədəbiyyatına daha dəqiq və müsbət münasibət bəsləyəcəklər;
4. Dünya ədəbiyyatını və onun başlıca ideyalarını daha yaxşı anlayacaqlar;
5. İnteqrasiyalı ədəbiyyat fənninin daha yaxşı tədris olunmasına, şagird marağının təmin olunmasına şərait yaradacaqdır.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının orta məktəblərdə yeni üsullarla tədrisi dövlət standartlarının daha yaxşı reallaşmasına kömək edəcəkdir.

HİND ŞAİRİ ƏMİR XOSROV DƏHLƏVİ YARADICILIĞINA NİZAMİ GƏNCƏVİ TƏSİRİ

Aygün Aslan

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
aygunaslan@bsu.edu.az*

Nizami Gəncəvi - Azərbaycan farsdilli poeziyasının klassiki, orta əsrlər Şərqi Azərbaycanın ən böyük şairlərindən biri, farsdilli epik ədəbiyyatın ən böyük romantik şairi, farsdilli epik poeziyaya danışıq dili və realistik üslubu gətirmiş sənətkardır. Nizaminin qəhrəmanlıq-romantik poeziyası sonrakı əsrlər boyunca fars dilinin istifadə olunduğu bütün ərazilərdə gənc sənətkarların yaradıcılığına təsir etmiş, həm də Azərbaycan, Hindistan, İran, Pakistan, Tacikistan, Türkiyə və Özbəkistan kimi ölkələrin mədəniyyətlərinin formalaşmasında rol oynamışdır. Nizaminin yaradıcılığı Hafiz Şirazi, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Sədi Şirazi, Əmir Xosrov Dəhləvi kimi böyük sənətkarların yaradıcılığına təsir etmişdir.

Əmir Xosrov Dəhləvi - Hindistanın türk əsilli böyük şair və musiqiçisi olmuşdur. Dəhləvi özündən sonra çox zəngin bir irs qoyub getmişdir. XV əsr təzkirəçisi Dövlətsah Səmərqəndi təzkirələrinin birində Əmir Xosrov haqqında bilgi verərək Xosrov Dəhləvi divanının 4-5 yüz min beyt arasında olduğunu qeyd edir. Əmir Xosrov dühasına dəlalət edən faktlardan biri də onun nəzm və nəsr nümunələrini eyni ustalıqla yaratması ilə bərabər, elmi əsərlər də qələmə almasıdır. O, musiqinin həm nəzəri, həm də təcürbi aspektləri ilə məşğul olmuşdur.

Bütün orta əsr İran tarixində, Hindistanda hətta Avropada onu məhz “Xəmsə”sinə görə tanıyırlar. Bu əsər Nizami “Xəmsə”sinə nəzirə olaraq yazılmışdır və məhz bu xüsusiyyətinə görə Dəhləvini Nizami “Xəmsə”sinin yaşadıcısı adlandırırlar. Nəhəng “Xəmsə” yaratmaqla Dəhləvi Nizami ənənələrini sanki yenidən canlandırmış və yaşatmışdır. Nizami Gəncəvi və Xaqani Şirvani Dəhləvi yaradıcılığının formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir, onları hətta özünə ustad seçdiyini dəfələrlə əsərlərində qeyd etmişdir.

Əmir Xosrov Dəhləvinin Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinə yazdığı cavab 20000 beytə yaxındır. O, Nizami mövzularını özünəməxsus şəkildə işləmiş, onlara yeni süjet və obrazlar gətirmişdir. Bu əsəri yazarkən Əmir Xosrov böyük imtahan qarşısında qaldığını söyləmişdir. Şair özü bunu açıq şəkildə qeyd etmişdir:

Dirilik suyudur Nizami sözü,
Sözdə həyat tapdı Nizami özü.
Ölməz Xəmsəsini bəzədi zövqü,
Yeddi səyyarəyə nur verdi şövqü.

Əmir Xosrov “Xəmsə”sinin ikinci poeması olan “Xosrov və Şirin” poeması ilə Nizaminin eyniadlı əsəri arasında uyğunluq çoxdur. Şair orijinallığa nə qədər can atsa da, əsəri yeni epizodlarla zənginləşdirsə də, Nizami ona qədər əsəri tam peşəkərlə işləmiş və belə bir monumental sənət abidəsi yaratmışdır. Əmir Xosrov söz sənətkarı ola-ola öz ustadının sehrkarlığı onu istər istəməz öz “tilsim”inə salmışdır. O, bu tilsimdən tamamilə azad olmağa imkan tapmamışdır. Müəllifin şeirlə etirafı bunu bir daha sübut etmişdir:

Nizami hər sözü demiş birinci
Qoymamış cilasız qalsın bir inci...

Şair öz xəzinəni bəzəyirəm deməyə haqlıdır, çünki onun özünəməxsus söz-sənət xəzinəsi vardır. Poemanın süjet xəttini hər iki qəhrəmanın həyatı, taleyi, arzu və əməlləri ilə əlaqədar epizodlar təşkil edir. Şair öz qəhrəmanını ölkədə ədalətli qanunlar tətbiq edən, müdrik alimlərdən dərs alan ağıllı hökmdar, cəsur sərkərdə kimi qələmə verir. Hər iki əsərin ikinci baş qəhrəmanı Şirindir. Onda qənirsiz gözəllik, qadın isməti və öz paklığını namusunu qorumaq üçün dəyanəti, iradəsi vardır.

Qüdrətli söz və fikir ustadının insanları daim əxlaqi kamilliyə çağırən və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılardan zəngin yaradıcılığı bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti kimi müstəsna əhəmiyyətini bu gün də qoruyur.

“HƏFT PEYKƏR”DƏ YEDDİ İRFAN MƏQAMI

Aygün Əlizadə

AMEA-nın akademik Ziya Bünyadov adına Şərşünaslıq İnstitutu, Azərbaycan
aygunalizade@yahoo.com

Nizaminin “Həft peykər” əsəri şairin digər əsərlərindən daha çox irfani məna kəsb etməsi ilə fərqlənir. Bu əsərdə irfan mövzusu dövrün tələblərinə uyğun təqdim olunsada, ənənəvi şairlərin təqdim etdiyi formadan fərqli verilib. Ənənəvi şairlərin əsərlərində insan

seyrü-sülukda addımlayaraq irəliləyir və öz məşuquna qovuşurdu. Nizami isə fərddən çox cəmiyyətin inkişafına diqqət yetirir. Ona görə də Nizaminin əsərlərində ictimai mövzuların çoxluğunu görmək mümkündür. Bəlkə elə buna görədir ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərinə onlarla nəzirlər yazılıb və hər bir şair Nizaminin ideyalarını öz əsərlərində düşüncələrinə uyğun olaraq təqdim edib.

Nizami Gəncəvinin “Həft peykər” əsərində də hekayələrin hər biri mühüm irfani məsələyə həsr olunub. Həmin ardıcılıq “Həft peykər”də belədir: 1. Peşmanlıq; 2. Sədaqət; 3. Eşq; 4. Mərifət; 5. Pak niyyət; 6. Xeyir əməl; 7. Tövbə.

Nizaminin “Həft peykər” əsərində yeddi gün, yeddi planet, yeddi rəng, yeddi iqlim padşahının qızları, yeddi seyrü-süluk məqamları aşağıdakı kimi öz əksini tapır:

Yeddi gün	Yeddi planet	Yeddi rəng	Yeddi iqlim padşahının qızı	Yeddi məqam
Şənbə	Keyvan	Qara	Hind	Peşmanlıq
Yekşənbə	Günəş	Sarı	Rum	Sədaqət
Düşənbə	Ay	Yaşıl	Xarəzm	Eşq
Seşənbə	Mərrix	Qırmızı	Rus	Mərifət
Çəharşənbə	Tir	Firuzəyi	Məğrib	Pak niyyət
Pəncşənbə	Müştəri	Səndəl rəngli	Çin	Xeyir əməl
Cümə	Nahid	Ağ	İran	Tövbə

Nizaminin məqamları peşmanlıq qaralığı ilə başlayıb tövbə ağılığı ilə bitir. Şairin yaratdığı irfan məqamları maraqlı ardıcılıqla təqdim olunmuşdur. Şair məqamlarına həftənin günləri, planet adları, rəng adları, ölkə adları qatmaqla yeddi rəqəminin qüvvətini daha da artırır. Yəni əsərdə bütün məsələlər yeddi rəqəminin üzərində qurulub. Yeddi rəqəmi sanki kamilliyin simvoludur, insanı xoşbəxt edəcək məqamdır.

“Həft peykər”in dastanları Bəhrəmin süluk hekayəsidir, onun rənglərdə hərəkəti, bir günbəzdən digərinə keçidi, qaranlıqdan işığa, zülmətdən nura keçidini təsvir edir. Sanki Bəhrəm hər gün geyimini dəyişməklə yol qət edir, irfanın yeddi mərhələsindən hər birini arxada qoyaraq, nəhayət, ağ günbəzə, yəni kamilliyə çatır.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN MƏNZUM HEKAYƏLƏRİNDƏ MƏNƏVİ İDEYALAR

Bilal Həsənlı

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan
bilalhasanli@yahoo.com*

Nizami Gəncəvinin mənzum hekayə janrında yazdığı əsərlərdə mənəvi ideyalar, həyat həqiqətlərinin bədii əksi mühüm yer tutur. Böyük sənətkar öz dövrünün siyasi, mənəvi-əxlaqi problemlərini əks etdirmək, humanist düşüncələrini zamanın hökmdarlarına və geniş oxucu kütləsinə çatdırmaq üçün mənzum hekayə janrını daha münasib saymışdır.

Nizami mənzum hekayələrində sadə insanı, zəhmət adamını məhəbbətlə təsvir edir. Onun əsərlərində halal zəhmət adamı – kərpickəsən kişi, əkinçi həyatda öz alın təri ilə yaşayan insandır. Şair zəhmət adamlarını işıqlı idealların carçısı, şərə, tənbelliyə, hara-ma düşmən olan qüvvə kimi təsvir edir. “Kərpickəsən kişinin dastanı” əsərində sənətkar təzadlı bir vəziyyət yaradır. Adətən, dünyagörmüş qocalar cavanlara nəsihət verir, onları səhv addımdan çəkindirir. Bu əsərdə isə əksinədir, cavan oğlan qocaya ağıl vermək, yol göstərmək fikrinə düşür. Lakin Nizami hekayədə cavan oğlanı tam mənfi planda təsvir etmir, onun gələcəyinə ümidlə baxır. Kərpickəsən kişini dinləyən gənc onun dediklərinin həqiqət olduğunu anlayır. Öz hərəkətindən utanan cavan oğlan səhvini başa düşüb sarsılır, göz yaşları içində qocanı tərk edir.

Ədibin mənzum hekayələrində hökmdar və xalq problemi diqqət mərkəzində durur. “Sultan Səncər və qarı”, “Zalım padşahla zahidin dastanı”, “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti” mənzum hekayələri bu baxımdan səciyyəvidir. Lakin həmin əsərlərdə sənətkar yalnız ədalətsiz hökmdarların, cəmiyyətdəki kölgəli cəhətlərin tənqidi ilə kifayətlənir, həm də sadə, işıqlı insanlardan, xalqın böyüklüyündən bəhs edir. “Sultan Səncər və qarı” mənzum hekayəsində hökmdarla sadə bir insanın – qoca qarının qarşılaşdırılmasından bədii üsul kimi istifadə edərək, şah məmurlarının sadə insanlara qarşı etdiyi cinayətləri, hökmdarın ölkədə baş verən qanunsuzluqlara laqeyd münasibəti tənqid edilmişdi.

Hökmdar və xalq probleminə sənətkarın “Çoban və üzük” mənzum hekayəsində də toxunulur. Lakin əsərdə bu məsələ yeni məzmununda əks etdirilir. Əsərin qəhrəmanı olan çoban padşahı taxtdan salıb özü hökmdar olur. Həmin dövrdə belə bir ideyanın bədii ədəbiyyata gəlməsinin özü bir yenilik idi. Şair əsərdə sadə bir insanı – çobanı şahdan üstün tutur. Nizami dövrünün zülmkar hökmdarlarına ibrət dərsi verir, onların bir anda hakimiyyətdən məhrum ola biləcəyini dilə gətirir.

“Xeyir və Şər” mənzum hekayəsi mövzu, ideya baxımından “Avesta” ilə səsləşir. Nizamının əsərində də xeyirlə şərin mübarizəsindən bəhs olunur. Əsərdə Şər qəddar, amansız bin insan kimi təsvir edilmişdir. Onun Xeyir üzərində qələbəsi müvəqqətidir. Sənətkar həyatda nəticə etibarilə Xeyirin qələbəsinə inamını ifadə edir.

Nizamının mənzum hekayələrinin təhlili göstərir ki, humanist ədib mənəvi ideyaları, həyat həqiqətlərini, insana yeni münasibətini yüksək sənətkarlıqla ifadə etmiş, cəmiyyətdə xeyirlə şərin mübarizəsində insanı mübarizliyə, fəal həyat mövqeyi tutmağa səsləmiş, haqqın, ədalətin qələbəsinə dərin inam bəsləmişdir.

TÜRK EDEBİYATINDA NİZAMİ VE TÜRKİYE'DE NİZAMİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Bilgehan Atsız Gökdag

Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
batsiz@gmail.com

11. yüzyıldan itibaren Oğuzların İran, Azərbaycan və Anadolu'da hakimiyyət kurduğunu görüyoruz. Selçuklu Devletinin resmi edebi dilinin Farsça olması Türk kökenli şairlerin de Farsça eserler vermesine yol açmıştır. Gazne ve Selçuklu sultanlarının şairleri himaye ederek onlara bol miktarda maddi ihşanda bulunması sonucu Fars diliyle eser veren

Türk kökenli şairler İran edebiyatının yükselişinde önemli roller üstlenmiştir. 12. yüzyılda Selçuklu devletinin yıkılmasının ardından ortaya çıkan daha küçük Türk devletleri döneminde de Farsça bu coğrafyada önemini korumuştur. Farsça eser veren Azerbaycan Türk şairlerinin başında Nizami gelmektedir. Nizami eserlerini Farsça yazmış olsa da Türkçe yazan şairler onu şiirin, sözün üstadı olarak kabul etmiş, özellikle mesnevi tarzında yazdıkları eserlerinin çoğu Nizaminin Hamse'sindeki eserlere dayandırılmıştır. Nizami arap ve farslar arasında anlatılan hikayeleri edebiyatta oldukça başarılı bir şekilde işleyerek ölümsüzleştirmiştir. Nizami kendinden sonra gelen şairleri etkileyip peşinden sürüklemiştir. Nizami'den sonra bir çok Türk ve İran şairi söz konusu hikayeleri işleyerek genişletmiştir.

Nizami'nin mesnevilerine yazılan nazireler için genellikle cevap terimi kullanılmıştır. Anadolu ve Çağatay sahasında mesnevi nazireleri özellikle Nizami'nin "Penç Genç" adını verdiği Hamse'sine yazılmıştır. Bu eserler birçok bakımdan Nizaminin Hamse'sindeki eserlerden farklılaşarak motomot tercüme olmaktan çıkmıştır. Bunun en açık örneklerini Türk edebiyatında ilk hamse sahibi Nevai'nin mesnevilerinde görebiliriz. Nevai'nin Hamse'si o çağda ve daha sonraları olduğu gibi, şekil ve konu bakımından Nizami'nin Hamse'sine nazire olacaktı. Fakat Nevai hamse teşebbüsüne girişen başka şairler gibi, yalnız bazı motifleri atıp yenilerini katarak eser meydana getirmekle yetinmeyip konu ve kahramanların karakterlerinde değişiklik yapmıştır. Nevai hemen bütün mesnevilerinde Nizami'den övgüyle söz eden beytlere yer vermiştir. Yine Anadolu sahasında Şeyhi'nin yazdığı "Hüsrev-ü-Şirin" mesnevisinin bazı bölümleri Nizami'den aynen tercüme olsa da eserin üçte ikisi Şeyhi'ye aittir. Şeyhi esere kendi kişiliğinin damgasını koyabilmiştir.

Düzgün ve güzel konuşanların üstadı, hamse sahibi, nazma nizam veren bir şair olarak nitelenen Nizami'den takipçileri övgüyle söz etmiştir. Nizâmî'nin tarzı, şiirleri övülmüş, şiirlerindeki her sözün bir cevher olduğu dile getirilmiştir. Edirneli Nazmi gibi bazı şairler sanatını Nizami'yle karşılaştırarak kendisini döneminin Nizami'si olarak sunar. Şiirlerinin kemale erdiğini ve Nizâmî'ye eşdeğer bir şair hüvviyeti kazandığını ifade eder. Klâsik Türk edebiyatında hemen hemen her şairde gördüğümüz, sanatı takdir edilen şairlerle kendini kıyaslama birçok şairin divanında örnekleri ile temsil edilir. Şairler kaside ve gazellerinde sık sık Nizami ile kendini kıyaslayarak çağında onun eriştiği edebî derinliğe ve estetik çizgiye eriştiğini anlatan beytlere yer verir.

Türkiye'de ve dünyada genellikle dilden hareketle şairler edebiyat tarihlerinde kendilerine yer bulmaktadır. Klasik Türk edebiyatının en önemli etkileyicilerinden biri olan Nizami eserlerini Farsça yazdığı gerekçesiyle Türkiye'de Türkoloji araştırmalarının dışında tutulmuştur. Ancak Mesnevi yazan şairlere kaynaklık etmesi onu dolaylı olarak araştırmaların içine dahil etmiş, eserler arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye'de Nizami ve eserlerini merkeze alan kitapların sayısı oldukça azdır. Nizami'nin mesnevilerinin Türkiye'de 1940'lı yıllardan itibaren birçok defa neşredildiğini görüyoruz. Türkiye üniversitelerindeki onlarca Fars dili ve edebiyatı bölümlerinde de Nizami'yle ilgili yapılan tezler çok azdır. Nizami Azerbaycan'da hakkıyla araştırılan bir şair olup Nizamişünaslık oldukça gelişmiştir. Bildirimizde Türk şairlerinin Farsça yazma sebepleri, Nizami'nin Türk edebiyatına etkisi ve Türkiye'de Nizami ilgili yapılan çalışmalar (kitap, tez, makale) değerlendirilecektir.

РОЛЬ ПОСЛЕДОВАТЕЛЕЙ НИЗАМИ XV-XVI ВЕКОВ В РАЗВИТИИ ПЕРСОЯЗЫЧНОЙ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ

Бильгеис Гулиева

*Бакинский государственный университет, Азербайджан
bilqeyis@yandex.ru*

В литературе Востока традиционно важное место занимала дидактика. Это особенно ярко проявляет себя и в персоязычной классической поэзии.

Литература средневековья всегда видела в назидании одно из основных своих предназначений. К этой теме обращались практически во всех поэтических жанрах - от рубаи и лирических газелей, до маснави. Порой изначально панегирическая касыда изобиловала назиданиями автора касательно самых разных аспектов жизни адресата.

Эта традиция сложилась в самый ранний период формирования классической поэзии на фарси. Выдающийся иранский ученый С. Шамиса, исследуя наследие Рудаки Самарканди - мастера, которого называли "отцом персидской поэзии" и, который стоял у самых истоков поэзии на фарси, став примером для сотни последователей, пишет о том, что в сохранившемся наследии Рудаки Самарканди, в основном присутствуют две тематики - дидактическая и героическая (2).

Наиболее удачно и ярко назидательная литература проявила себя в жанре маснави. Здесь мы наблюдаем и религиозно - нравственную и суфийскую дидактику, с серьезными, порой глубоко научными выкладками в области теологии, психологии и философии, и социальную критику, с излюбленной темой справедливого монарха и идеального государственного устройства, и бытовые наставления.

Пожалуй, все вышеизложенные направления дидактического маснави прослеживаются в произведениях, написанных в качестве назидания на поэмы Низами.

Выдающийся азербайджанский поэт Низами в своей прекрасной "Пятернице" обратился и к религиозной дидактике, в том числе к теме духовного роста личности и ее устремленности к Всевышнему Аллаху, и к теме нравственного самосовершенствования, и к темам справедливого монарха и положению народа, и к теме взаимоотношений между людьми.

Поэмы Низами Гянджеви вызвали такой интерес у ценителей поэзии, что в скором времени на Востоке сложилась яркая школа последователей гянджинского мастера, куда вошли такие корифеи как Амир Хосров Дехлеви, Хаджу Кермани, Абд ар Рахман Джамии, Навои, Мухаммед Физули, Урфи Ширази и другие.

Пожалуй, наиболее ярко наставительная линия проявила себя в поэтических ответах на "Сокровищницу тайн". Известный советский востоковед Е. Бертельс, исследуя наследие последователей Низами Гянджеви, насчитывает в своей монографии около сорока произведений в средневековой персидской поэзии, написанных в качестве подражания "Сокровищнице тайн" [Бертельс Е.Э.].

Среди поэтов XV - XVI веков, кто обращался к этой поэме Низами, Е. Бертельс упоминает таких авторов, как Шамс ад Дин Мухаммад ибн Абд Аллах Катиби Туршизи, Абд ар Рахман Джамии, Амир Хашими, Газали Машхади, Рахаи, Абди бек Ширази, Абу ль Фатх Лахиджи, Урфи Ширази, Зайн ад дин Али Ники Исфакхани и др.

Каждый из этих авторов, следуя манере Низами, внес много нового в свои

произведения. К примеру, Абд ар Рахман Джами в своей знаменитой “Семирице” меняет состав архетипа, и использует новые сюжетные ходы, а Урфи Ширази в своем маснави “Маджма уль абкар”, гораздо больше, чем мы видим это у Низами, обращается к темам религиозного самоосмысления личности и суфийской любви к Всевышнему Аллаху.

NIZAMI GƏNCƏVİ DİLİNİN TƏDQIQINƏ DAİR

Cavanşir Məmmədzaadə

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
mhjavanshir@mail.ru

Son illər Nizami Gəncəvi dilinin tədqiqi şərqşünas alimlərin elmi araşdırmalarında mühüm yer tutmuşdur. Xüsusilə dahi söz ustasının dövrün poetik ənənə və tələblərinə uyğun şəkildə fars dilində qələmə aldığı “Xəmsə” əsərinin dil xüsusiyyətləri, poemaların leksik üslubu, ənənə və novatorluq məsələləri konkret mənbələr əsasında öyrənilmiş, linqvistik və linqvopoetik təhlillər aparılmışdır. Klassik fars dilinin fonetika və qrammatikasının səciyyəvi cəhətlərini, fars dilinin tarixi leksikologiyası, lüğət tərkibinin inkişaf yolu, semantikasını, forma və quruluşu, ümumi və xüsusi istiqamətləri ilə bağlı məsələləri tarixi planda, ardıcıl və sistemli şəkildə araşdırmaq üçün “Xəmsə” əsəri qədim ədəbi-bədii əsərlər içərisində ən etibarlı mənbə və qiymətli tədqiqat obyektinə hesab olunur. Digər tərəfdən, fars ədəbi dilinin zənginləşməsində və fars dilçiliyinin inkişafında Azərbaycan klassiklərinin, o cümlədən Nizami Gəncəvinin rolunu monoqrafik planda araşdırmaq Azərbaycan filologiyası və iranşünaslıq üçün həmişə aktualıq yaradır.

İran filologiyası üzrə tədqiqatçı Mənzərə Məmmədova Nizami Gəncəvi dilinin leksikasının öyrənilməsi istiqamətində ardıcıl araşdırma aparmış, müəllifin iki cilddən ibarət “Nizami Gəncəvi dilinin lüğəti” şairin “Şərəfnamə” əsəri əsasında hazırlanmış və dil vahidləri fars əlifbasına uyğun 32 hərf ətrafında qruplaşdırılmışdır. Lüğətdə “Şərəfnamə”nin leksik tərkibi – ayrı-ayrı leksemlər, söz birləşmələri, ideomatik ifadələr, frazeologizmlər və s. inikasını tapmış, dil vahidlərinin azərbaycanca ifadə etdiyi mənalar konkret beytlərin təmsalında göstərilmişdir.

Müəllifin “Nizami Gəncəvi dilinin leksik üslubu” adlı digər monoqrafiyasında “İsgəndərnamə” əsəri əsasında məcazlar sistemi tədqiq edilmişdir. Üç fəsildən ibarət olan kitabda “İsgəndərnamə”də işlənən təşbehlər, üslubi antonimlər və üslubi sinonimlər araşdırılmışdır. Nizami ədəbi irsinin tədqiqat tarixində ilk təşəbbüs kimi burada bədii sözün çoxşaxəli qatlarını ehtiva edən məcazların şairin dilinin əlvanlığı, bədiiliyi, zənginliyi və yeni mənaların yaranmasındakı rolu geniş göstərilmiş, bununla əlaqədar meydana gələn bədii təsvir vasitələrinin təkrarsızlığı müəyyənləşdirilmişdir [Məmmədova M.H.].

Professor Şəfəq Əlibəylinin “Nizami “Xəmsə”sində akustik obrazlar” monoqrafiyası linqvopoetik təhlil əsasında ərsəyə gəlmişdir. Monoqrafiyada Nizami əsərlərində akustik obrazlar – poetik mətndə insan və təbiətlə əlaqədar səs və ahəng ifadə edən səs məfhumlu sözlər, onların yaratdığı obrazlar leksik-semantik və üslubi cəhətdən araşdırılmışdır [Əlibəyli Ş.]. Üç fəsildən ibarət olan əsərdə “Xəmsə”də səs semantikalı personajlar, söz qrupları və leksikanın struktur-semantik özəllikləri 16 yarımfəsil əsasında araşdırılmışdır.

“Xəmsə” əsərinin orijinal mətninin linqvopoetik tədqiqi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında səs semantikali leksikanın zəngin və çoxşaxəli olmasını, xüsusi bir sistem təşkil etməsini sübuta yetirir. Bu səpkili tədqiqat şairin məhz orijinalda mövcud olan, tərcümədə öz əksini tapa bilməyən fərdi üslubunun bir sıra özəl məqamlarını üzə çıxarır [Əlibəyli Ş.].

Mehman Tarverdiyevin “Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərində feil kökünün leksik-qrammatik funksiyası” kitabında adı çəkilən mənbə əsasında feil kökünün fars dilinin söz yaradıcılığı prosesində rolu monoqrafik planda araşdırılmışdır. Feil kökünün fars dilində yeni sözlərin yaranmasında başlıca rol oynayaraq, həm leksem vəzifəsində, həm də leksik şəkilçi formasında mənalı dil vahidi kimi çıxış etməsinin elmi izahı verilmişdir. Bu məsələnin tədqiqi fars dilinin tarixi leksikologiyasının, lüğət tərkibinin inkişaf istiqamətlərinin, onun zənginləşməsi yollarının araşdırılması baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Böyük düha Nizami Gəncəvinin məsnəvilərinin dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və şairin fars dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində xidmətlərinin üzə çıxarılması bu istiqamətdə tədqiqatların aparılmasını zəruri edir.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN ALBANIYASI TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

Cavid Bağırzadə

Gəncə Dövlət Universiteti, Azərbaycan

cavid.bagirzade@gdu.edu.az

Azərbaycan ədəbiyyatının nəhəng və bənzərsiz siması olan Şeyx Nizamının yaradıcılığına aid çoxsaylı elmi tədqiqat əsərlərinin yazılmasına baxmayaraq, onun bizə miras qoyduğu zəngin irsin bu gün də yeni istiqamətlərdə araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Nizami Gəncəvi 1180-ci ildə tamamladığı “Xosrov və Şirin” poemasında insan eşqinin qüdrət və əzəmətini göstərmiş, məhəbbətin dərin ictimai mənasını şərh etmişdir. Poemanın Azərbaycan xalqının tarixi ilə səsləşən maraqlı məzmunu vardır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk mənzum roman olan bu əsər Sasani hökmdarlarından II Xosrov Pərvizlə Bərdə hakiminin vəliəhdi gözəl Şirin arasındakı məhəbbət haqqındadır [Araşlı H.]. Şirinin Alban hökmdarının qızı və ya Alban hökmdarı deyil, məhz Bərdə hakiminin qızı, vəliəhdi kimi təqdim edilməsi tarixi gerçəkliyi bir daha təsdiq edir, çünki bəhs olunan dövrdə Albaniyada Alban Arşakilər sülaləsinin sonuncu hökmdarı Mömin III Vaçaqan olmuşdur. VI əsrdə İranda vəziyyət sabitləşəndə Sasanilər Albaniyada Arşakilər sülaləsinin hakimiyyətini ləğv etdilər. Albaniya Sasani şahənşahının mərzbanları (canişinləri) tərəfindən idarə olunmağa başlandı. 510-629-cu illər ərzində Albaniya İran mərzbanları idarəçiliyində olmuşdur [Məmmədova F.]. Sasani şahənşahı II Xosrov Pərvizin (Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” məsnəvisinin əsas obrazı) hakimiyyəti dövründə Albaniyada yerli sülalənin hökmdarları artıq hakimiyyətdə deyildilər, haqqında bəhs olunan Şirin isə, şübhəsiz, hakimiyyətdən məhrum edilmiş, lakin böyük feodal mülkləri olan yerli sülalənin, çox güman ki, Alban Arşakilərin nümayəndəsi idi. Onun məhz Bərdə hakiminin qızı adlandırılması bu minvalla mövcud tarixi gerçəkliyə riayət olunması demək idi. Başqa sözlə, əsərdə Şirinin kimliyi təhrif olunmadan, düzgün təqdim edilmişdir.

Şirinin Bərdə şəhər hakiminin qızı, vəliəhdi, eləcə də Albaniyadan olmasını onun

xristian olması deyil, Sasani əsirliyindəki Alban katolikosuna münasibəti təsdiq edir. Yazılı mənbədə də Şirinin Albaniyadan olmasını təsdiq edən məlumatlar vardır. Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklu bu dövrün hadisələrindən bəhs edərkən yazır ki, Alban katolikosu Viro Xosrovun saray zindanında şaha qarşı üsyan edən Albaniyanın böyük knyazları ilə birlikdə iyirmi beş il həbsdə olmuşdur. Vironun bəxti gətirib şahın sarayına yol açdı və Müqəddəs Xaçın bərəkəti onu şah xanımı – Şirinin aramgahına gətirdi. Şirinin səyləri nəticəsində şah (yəni II Xosrov Pərviz – C.B.) Vironun həyatını bağışladı. Lakin şah qəti and verdi ki, nə qədər özü sağdır, Viro heç vaxt ölkəsinə qayıtmayacaq, sarayda həbsdə olacaq. Amma katolikos rütbəsi ondan alınmayacaq və onun gəlirləri müsadirə olunmayacaq. Akademik Ziya Bünyadov bu hadisələrdən bəhs edərkən Moisey Kalankatuklunun və digər yazılı qaynaqların verdiyi məlumatlara istinadən yazır ki, Albaniya xalqı İranla Bizans arasında gedən müharibədən istifadə edib 603-604-cü ildə Sasani hökmranlığına qarşı üsyan qaldırdı. Lakin II Xosrov üsyan etmiş Albaniya xalqına çox tez divan tutmağa müvəffəq oldu. Üsyanın rəhbəri katolikos Viro İran şahına qarşı qəzəblənən Alban əyanlarının qiyamında ittiham edilmişdi. Alban əyanlarından çoxu məhv oldu, bəziləri qılıncdan, digərləri şikəstlikdən məhv oldu, bəziləri də uzaq ölkələrə sürgün edildi. Alban katolikosu Viro II Xosrov Pərvizin arvadı xristian məlikə Şirinin himayəsinə sığındı, onun himayəsi nəticəsində Viro, ələ keçirilmiş Alban əyanlarının əksəriyyətinin başına gələnlərdən canını qurtara bildi. Məlikə Şirin çox səy göstərəndən sonra şah Vironun həyatını ona bağışladı, lakin II Xosrov belə bir şərt qoydu ki, Viro ömrünün axırınadək öz ölkəsinə (yəni Albaniyaya) qayıtmasın və sarayda nəzarət altında qalsın. O, (II Xosrov Pərviz) Vironun patriarx gəlirini əlindən almadı və onu katolikos ləqəbindən məhrum etmədi. Vironu xilas edən qadın Sasanilər sülaləsindən olan hökmdar II Xosrovun həyat yoldaşı, xristian etiqadlı Şirin idi. Albanşünas Fəridə Məmmədova da bəhs etdiyimiz hadisələr haqqında danışanda göstərir ki, II Xosrovun arvadlarından biri, bəlkə də, alban olan xristian Şirin idi. Məlum olduğu kimi, Şirin sonralar bir çox əsərlərin məşhur qəhrəmanına çevrilmişdir [Məmmədova F.]. Beləliklə, bu hadisələrin məzmunundan görünür ki, II Xosrovun arvadı məlikə Şirin xristian etiqadlı olmuş, doğma ölkəsinin katolikosu Vironun sağ qalması üçün ciddi səylər göstərmişdir.

Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklunun verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, Şirin dini mənsubiyyətə qəti xristian olmuşdur. O, Sasani şahənşahi II Xosrov Pərvizin arvadı olduğundan və Ktesifon sarayına köçdükdən sonra da xristian olaraq qalmışdır. Onun dindar xristian olması və katolikos Viroya olan münasibəti məhz Vironu edam olunmaqdan xilas etmişdir. Baxmayaraq ki, katolikos Viro Albaniyada nüfuz sahibi idi və Sasanilərə qarşı 603-cü ildə baş vermiş üsyanın təşkilatçısı və başçısı olmuşdu. Sasani-Bizans müharibəsinin başlanması ilə Sasanilərin asılılığında olan Albaniyada Bizansın tərəfini tutaraq, mövcud vəziyyətdən istifadə edib üsyan qaldırmaqla Albaniyada mərzbanlıq sisteminə son qoymaq məqsədi daşıyan bu üsyan Sasanilərə qarşı ciddi bir hərəkət idi. Belə bir hərəkətin, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bütün mühüm şəxsləri cəzalandırılmışdır. Bütün bunlar Şirinin Sasani şahənşah sarayında nüfuzunu göstərməklə yanaşı, onun Alban katolikosu Viroya olan münasibətini də aydın şəkildə əks etdirir. Alban katolikosu bütün ölkənin dini rəhbəri olmaqla yanaşı, həm də ölkə əhalisinin mənəvi atası idi. Şübhəsiz ki, Şirin Albaniyada hakim ailənin üzvü kimi öz dövrünün Alban katolikosu Vironu şəxsən tanıyır, onu xüsusi məhəbbətlə sevirmiş. Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklunun verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, bəhs etdiyimiz dövrdə Albaniyada xristianlığın diofizit cərəyanı yayılmışdı. Alban katolikosu Abbas, ondan sonrakı katolikos Viro diofizit idilər [Moisey Kalanka-

tuklu]. Alban katolikosu Vironun müasiri olmuş Şirinin diofizit Albaniya kilsəsinə məxsus olması şübhə doğurmur. Şirinin Sasani şahənşahı sarayında əsas rəqibi olan Bizans imperatoru Mavrikinin qızı Mariya (Məryəm) da dini etiqadca diofizit olmuşdur.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MİFOLOGİZM

Cəlil Nağıyev

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
calilnagiyev@bsu.edu.az*

Nizami Gəncəvinin poetik irsi öz məzmun-mündəricəsinə görə çox yönlü, çoxaspektli və universal səciyyəlidir. Belə ki, müasir terminologiya ilə desək, bu sırf intellektual yaradıcılıq nümunəsidir. Bu dahi şairin ədəbi-bədii yaradıcılığında humanitar və təbiət elmlərinin müəyyən sahələri ilə bağlı xeyli sayda dərin ümumiləşdirilmiş müşahidələr, hətta bu gün belə əhəmiyyətli olan ideyalar və konsepsiyalar əks olunub. Nizaminin epik əsərlərində (məsnəvilərində - poemalarında) riyaziyyat, həndəsə, fizika, biologiya, coğrafiya, astronomiya (nücum) və s. kimi təbiət elmləri ilə yanaşı, fəlsəfə, estetika, tarix, sosiologiya etika, filologiya, psixologiya kimi humanitar elm sahələrinə aid də qiymətli müşahidələr, maraqlı ideyalar və konsepsiyalar əks olunmuşdur. Yaradıcılığının həm bu xüsusiyyəti, həm də onun əsərlərində ifadə olunmuş dərin humanizm bu şairin birmənalı olaraq Şərq İntibah mədəniyyətinin tipik nümayəndəsi olduğunu göstərir.

Nizaminin yaradıcılığında həm Şərq, həm də Qərb ədəbi-estetik ənənələri əsaslı şəkildə əks olunmuşdur. Özünün də dönə-dönə qeyd etdiyi kimi, şair hansısa bir epik əsərini qələmə alarkən, həmin əsərlərin mövzusunda aid olan elmi və bədii materialları dərin-dən araşdırır və ancaq bundan sonra həmin əsəri yazmağa başlayır. Bu, ilk növbədə onun bütün əsərlərinin tarixi mövzulara həsr olunması ilə əlaqədar idi. Belə ki, bu şairin bütün əsərlərinin ya baş qəhrəmanları, yaxud da ikinci dərəcəli personajları tarixi şəxslərdir (Nuşirəvan (Anuşirəvan, 531-579), Sultan Səncər (1117-1153), Xosrov Pərviz (590-628), Məcnun (Qeys İbn əl-Müləvvah 655-700), Bəhram Gur (I Yezdegirdin oğlu Varahran - 420-438) və nəhayət, İskəndər (Makedoniyalı İskəndər - 356-323), hətta Məhin Banu və Şirin də.

Nizami tarix əsəri yazmırdı, amma tarixi də təhrif etmirdi. Nizami bir neçə xarici dil (ərəb və türk (Azərbaycan) dilləri ilə yanaşı ibrani (yəhudi), nəsrani (xristian) və pəhləvi dillərini də bilirdi və həmin dillərdə olan elmi mənbələrdən yararlanırdı. Şairin qədim yunan dilində olan Psevdo Kallisfenin "İskəndər haqqında roman" əsərindən xəbərdar olmasına da heç bir şübhə ola bilməz. Bədii-poetik əsərlərdən isə o, əsasən, Ə.Firdovsinin "Şahnamə"sində istinad edirdi.

Nizaminin yaradıcılığında şifahi xalq yaradıcılığı (folklor) mövzusu Azərbaycan folklorşünaslığında xeyli dərəcədə araşdırılıb (məs. T.Xalisbəylinin doktorluq dissertasiyası və s.). Bununla belə, bu sahədə də yeni tədqiqatlara ehtiyac var. Xüsusilə, bu problemin yazılı ədəbiyyatda folklorizm aspektində işlənməsi vacibdir. Folklorizmlə yanaşı Nizaminin yaradıcılığında müstəsna əhəmiyyətə malik olan mifologizm mövzusu da əsaslı şəkildə işlənməlidir. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, Nizaminin yaradıcılığının bu problemi, ümumiyyətlə, işlənməyib. Doğrudur, bu şairin yaradıcılığını araşdıran tədqiqatçılar bəziləri istər-istəməz "Xəmsə"də gen-bol yer alan mifoloji süjetlərə, motivlərə, obrazlara öləri də

olsa münasibət bildiriblər. Lakin Nizami yaradıcılığının bu qlobal və eyni zamanda aktual problemi ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır. Nizaminin özündən əvvəl yaranmış yazılı bədii ədəbiyyat nümunələrindən, xüsusilə də Ə.Firdovsinin “Şahnamə” dastanından qidalanması sirr deyil. Bunu heç Nizaminin özü də inkar etmir. Məlum oduğu kimi, Firdovsinin İran şahlarının həyatlarına həsr etdiyi bu dastanın böyük bir qismi mifoloji süjetlərdən ibarətdir. Çox güman ki, Nizami mifologizminin formalaşmasında bu faktor da müəyyən rol oynayıb.

Nizami yaradıcılığında yazılı ədəbiyyat ənənələri nə qədər böyük rol oynasa da, bu mütəfəkkir şair daha çox milli folklor və dünyəvi mifologiyadan da bəhrələnmişdir. “Xəməsə”yə daxil olan əsərlərin ideya məzmunundan çıxış edərək demək olar ki, Nizami tarixi, elmi və bədii yazılı mənbələrlə yanaşı həm xalq arasında geniş yayılan, həm də yazılı abidələrdə əks olunan folklor və mifoloji materiallara da xüsusi önəm vermişdir. Nizami əsərlərinin mövzuları Şərq (əsasən İran) və Qərb (yunan, Makedoniya) xalqlarının həyatından bəhs etdiyinə görə, bu həmin xalqların folkloru və mifologiyası da bu əsərlərdə əsaslı şəkildə işlənmişdir. Mifologizm Nizaminin poetikasında çox mühüm yer tutur. Ümumiyyətlə, bu şairin yaradıcılığını mifologiyasız təsəvvür belə mümkün deyil. Başqa sözlə desək, mifologiyasız Nizami poeziyası çox sönük görünərdi.

NİZAMİ GENCEVİ ESERLERİNDE HÜMANİZM

Enver Uzun

Trabzon Üniversitesi, Türkiye
enveruzun61@yahoo.com

Azərbaycan xalqı dünya edebiyatına Hakani Şirvani, Fezlullah Neimi, İmadeddin Nesimi, Mehəmməd Fuzuli, Seyyid Azim Şirvani, Mirzə Fəthəli Ahundzadə, Hüseyn Cavid kimi nice kəlmə erbabı və gönül ustasını hədiyyə etmiş olmaqla böyük bir mədəniyyətə sahib olduğunu göstərmişdir. Azərbaycan edebiyatının dünya edebiyatının altın sayfalarındakı gurur verici yerini almasında bu kəlmə erbablarının böyük əməği vardır.

Beşəriyyətin yokluk, sefalet və savaşlar içərisində terpendiği bir zaman dilimində bu dahi gönül və fikir erbablarını daha iyi anlıyoruz. Dahi Nizami Gencevi (1141-1209), hümanizmin çiçəklənmə mevsimində özlem duyulduğu bu günlərdə əsərləri ilə beşər için bir umut və təsəlli kaynağı olmaqladır. Yazılışlarının üzərindən asırlar gəçməsinə rağmen yirmi birinci yüzilyda beşər için umut kapısını aralayan acar, beşərdə duyğuların canlılığını yaşaması için esin kaynağı olmaqladır.

Kaderin bir hədiyyəsi, talihin lütfu gibi beklənilməz bir şəkildə Azərbaycan'ın kadim şəhri Gence'də dünyaya gəlmiş böyük hümanist Şeyh Nizami ağırlıklı evrensel əsərləri ilə dünya edebiyatı için özel yer etmiş bir şair olaraq diqqət çəkmişdir. Bu sayədə Azərbaycan edebiyatı çiçəklənmə devrinin bir bölümünü yaşama şansı bulmuşdur.

Gence, Azərbaycan'ın kültürel gəçmişə bakımından çok önemli kültür ve sanat şəhri idi. İnsanın dünyaya gəldiği şehirde fikir və düşünce yönünden gelişmesi zor olmamıştır. Nizami, tarihin omuzlarına yüklediği sorumluluğu genç yaşlarında kavrayarak Gence'de mimarlıktan ressamlık ve nakkaşlık gibi estetik ilimlere karşı oldukça merakla yaşamışdır. Bir gönül adamı olarak yaratılmış olan şairin evrensel ruh yapısı için bunlar yeterli olmamış-

tır. Bu nedenle bir süre sonra kabuğuna sığmaz olup, sosyal-felsefi lirik şiirler yazmaya başlamış, maddiyatın ruh kirleten karanlık havasından uzaklaşarak, gönülleri mesken tutmuştur. Lirizmin zirvesini ışıktandırmış, sevgiye ve saygıya esaslanan bu şiirler beşerin mutsuzluğundan oluşan umutsuzluk havasını dağıtan sıcak ve parlak fikir ile doludur. Bu sayede başta Kafkasya ve Türk dünyası (Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız) olmak üzere Fars, Tacik, Afgan, Hint vb. halkları edebiyatlarının çiçeklenmesinde onun payı vardır. Başka bir deyişle beşer için bu eserler bir ata ocağının isti sıcaklığı ile mihriban şekilde beşer kalbini ısıtır, yaşam inancını yükseltirken, diğer taraftan mücadele gücünü artırır. Bu nedenle O, umutsuzlara umut, sevgiye özlem duyanlara yol gösteren hümanist kişiliği ile dünya edebiyatının ölümsüz kalem erbapları Homeros, Shakespeare, Dante gibi dahiler arasında gösterilir.

Şair dünya üzerinde hırsının kurbanı olmuş servet ve güç sahiplerinin insan onurunu ayaklar altına alması, insan hukukunu çiğnemeleri, beşerin çektiği açılara karşı kayıtsız kalan maddiyat düşkünü bir sufist gönlü sadeliği ve temizliği ile ayıplar. Böylece manevi bir kamilliği beşerin huzur bulması için yansıtır. Zira bu maneviyat yüksekliği ondan sonra yaşayacaklar için birer örnek oluşturacaktır. Bu eserlerde insanın insanca yaşayabilmesi hakkını savunması esasında manevi değerlerle çiçeklenen manevi bir dünya oluşturma düşüncesi vardır. O, insan hukukunun korunmasını, emeğin yüksek kıymetlendirir. Alın terine bulaşmış emeği beşerin en anlamlı işi olarak gören şair bu kutsal emeğin mutlaka korunması gerektiğini savunur.

“Bacersen herkesin yükünü sen çek,
İnsana en büyük arkadır yardım.”

Nizami Gencevi yaratıcılığında insanın emeğine yüksek derecede bir saygı düşüncesi yatar. Bu bağlamda Kerpiç Kesen Kişinin Destanı”ndaki Süleyman, ikinci dede ikinci emeği onurlu insanların birer tezahürü şeklinde belirgin şekilde özünü aksettirir. Alın terinin katıldığı emek kutsallık taşır.

Kadın obrazları da yüksek keyfiyetle ortaya getirilir. Özellikle “Leyla ve Mecnun” mesnevisinde Leyla, azad bir kadın obrazını temsil eder. Cemiyetin mecbur tuttuğu öz kurallarını benimsemesi anlayışı burada kökünden sökülür. Fuzulideki Leyla ile Nizamideki Leyla obrazları tamamıyla bir birinden farklıdır. Böylesi azad kadın obrazları Şark kültür ve edebiyatında pek rastlanmaz. Geleneksel taassubun toplum üzerinde derin izleri olmasına rağmen Nizami’de azade, müspet bir kadın obrazı ile karşılaşırız.

Nizami Gencevi insanın ruh derinliğinde gerçek insanı aktaracak bir felsefi yoğunluğu bünyesinde taşır. Eserlerinde beşere necip bir hissiyatla yanaşır. Beşerin din, dil, milliyet, kısacası toplumların yaranmasındaki esas amillerden kenarda kalbin sıcaklığı ile bakar, insanları emeğe saygı anlayışında değerlendirir.

Nizami Gencevi beşerin mutlu olabilmesi için iç dünyasının bilinmezlik ve keşmekeşini ortadan kalkmasını sağlayacak yolların acarını oluşturmuş. Böylece de beşerin kainatta kendisine yaraşır erdemli ve onurlu bir yaşamın var olmasını sağlayacak sevgi, saygı ve muhabbet yolunun pilekenlerini oluşturacak mütefekkir bir kamilliği ortaya koymaya çalışmış dünyanın en büyük hümanist ve vatanperver sanatkarlarından birisidir.

NİZAMI GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA BƏŞƏRİ DƏYƏRLƏR

Əhməd Əbdül Qadir əl-Şazli

Munifiya Universiteti, Misir
ahmedshazli@gmail.com

İnsanlığ məfhumu İslam ədəbiyyatında və müsəlman şairlərinin yaradıcılığında aparıcı mövzulardan idi. Poema və şeir divanında insanlığ məfhumunu əks etdirən şairlərdən biri də Nizami idi. Gözəllik, xeyir, fəzilət, ədalət, əmin-amanlıq, iman yəqinliyi, ləyaqət, izzət, mərhəmət, xeyirxahlıq və s. dəyərlər onun əsərlərində çox aydın şəkildə əks olunmuşdur.

Nizami Gəncə şəhərinin övladı, İslam, ərəb, türk və fars mədəniyyətinə sahib müsəlman bir şairdir. O, müdrik, həlim, Allahdan qorxan, bəsirətli, riyakarlıqdan, nifaqdan, hökmdarlara yaltaqlıqdan uzaq, bütün fəzilətləri özündə ehtiva edən bəşər şairi kimi təsvir olunmağa layiqdir.

Nizami Gəncəvinin bütün əsərlərində ali bəşəri dəyərlər yer alır. Onun poemalarında insan ləyaqətini yüksəldən, bəşəri xüsusiyyəti ifadə edən baxışlar ifadə olunur.

Nizami "Sirlər xəzinəsi"ndə yazır:

Bəxtiyarsan hamıdan, ömrün boyu şad yaşa,
Qul deyilsən dünyaya, qüssədən azad yaşa,
Yumşaldığın torpaqtək qoy hamıya xoş olsun,
Müqəddəslik özü də bir şahlıqdır dünyada.

Başqa bir yerdə şair yazır:

Camalını görüb ki, belə şadlanır günəş.
Eşqinin atəşiylə yanıb adlanır günəş.
Telinin həsrətindən canı üzülər ayın,
Görsə nurlu üzünü, çöhrəsi gülər ayın.

Nizami ədalət və insafı daim diqqət mərkəzinə çəkir və bunları ən mühüm insani fəzilətlərdən biri kimi görür:

Ağıl-kamal bəsləməz igidliyə ədavət.
Hünər də, igidlik də ədalətdir, ədalət.

Nizami ədalətə və zülmü qəbul etməməyə çağırır:

Yad gövhəri qoymadı gövhərinə qarışsın.
Göhvər o dar mücrüdədən çıxaraq azad oldu,
Heyrət nəyə gərəkdi, daşdan gövhər doğuldu.
Qanbahası verməyə gücü hanı o daşla?!

Nizami Gəncəvi "Sirlər xəzinəsi"ndə vəfadarlıq haqqında yazır:

Hikmət dəni səpdim ki, vəfa dəni cücərsin.
Hamı alqış oxuyub, bir gün barını dərsin.
Toxumu şuma səpib becərər əkinçilər,
Vaxt gələr əkdiyindən bar dərər əkinçilər...

Nizami Gəncəvi qürurlu və iffətlidir, məddah şairlərdən deyildir, o, hökmdarların saraylarına getməz, tərifi, yaltaqlığı qəbul etməzdi. O yazır:

Padişah puluna tikmə gözünü,
Qanun kəməndinə salma özünü!
Şahlar məclisindən kənar ol, kənar!
Pambıq od görəndə alışıb yanar.

Başqa bir yerdə isə poetik düşüncələrini belə ifadə edir:

Gec gəlsən, ey cavan, düz gəl
Səhər səcdəsinə vardır qüvvətim.

Bir gənc kərpickəsən qocaya pul gətirməyən bu peşədən əl çəkməsini istəyəndə, Nizami Gəncəvi qocanın dili ilə deyir:

Qarşında boyun büküb əl açmayım deyə mən,
Əzəldən əl atmışam belə bir peşəyə mən.

O, izzəti-nəfsə, ali məqama yüksəlməyə, heyvan kimi yalnız yemək üçün yaşama-
mağa çağırır. Əgər həyat yalnız yemək üçün olsaydı, onda çox yeyənlər ölməzdi. Şair yazır:

Az yeyib, çox dincəlmək məziyyətdir insana,
Çox yemək narahatlıq, əziyyətdir insana.
Yeməklə bir sevdası, alveri varmı ağlın?
Tamaha aldanmağa, gör, yeri varmı ağlın?

Nizami insanı vəsf edir:

Dövlət quşu humaysan, qayan səadət olsun,
Az yemək, az danışmaq, nəciblik adət olsun.

Nizami yazır:

Quran gündən lacivərd qübbəsini bu göylər,
Əməlinlə bəxş edib rütbəsini bu göylər.

Şair hökmdara xitab edərək deyir:

Dünyaya fateh olmaz zülmkarlıq, rəzalət,
Yer üzünün fatehi ədalətdir, ədalət!

Ədalətin – müjdəçi, bu dünyanı şad eylər,
Ədalətin işidir, - ölkəni abad eylər.

Nizami öz poeziyasında insanlıq məfhumunu izah edərək deyir: İnsan əziz, səxavətli, təqvalı, Allahdan qorxan, ədalətli, ziyalı, şərəfli, mərhəmətli, insafılı, güclü olduğu zaman dinc və mərhəmətlidir, təvazökardır. Bütün bunlar böyük ədibin özünün malik olduğu xüsusiyyətlərdir. Bu, dahi şairin həyatı boyu tərک etmədiyi təmiz, pak, saf, sadə, gözəl mühitin - vətəni Gəncənin təsiridir.

FARSDİLLİ ƏDƏBİYYATDA AZƏRBAYCAN ÜSLUBUNUN ZİRVƏSİ - NİZAMİ

Əsmətخانım Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
asmatkhanummammadova@bsu.edu.az

Poetik-fəlsəfi irsi ilə bədii təfəkkür tariximizin zirvəsində qərarlaşmış, fəxr, güvən, istinad yerimiz 880 yaşlı müdrük Nizamini yubileyi ilə əlaqədar Nizami ruhlu, Nizami rəyihəli “Nizami ili”ni Nizamini bir daha anaraq, duymağa və dərk etməyə çalışaraq arxada qoyduq. İnanmaq istərdik ki, bitməkdə olan 2021-ci il həm də nizamişünaslığın yeni dövrünün başlanmasına təkan verən münbit platforma rolunu oynayacaq.

Məlumdur ki, çoxəsrlik tarixə və zəngin bədii ənənələrə malik farsdilli ədəbiyyat, başlıca olaraq Xorasan, İraq, Azərbaycan, Hindistan üslublarının əsasında formalaşmışdır. Bu araşdırmamızda elmi-ədəbi müstəvidə bir çox tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı qarşılanmayan, polemikaya, qızğın elmi mübahisələrə səbəb olan, əsası azərbaycanlı şairlər tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan üslubundan bəhs etməyə çalışmışıq.

Qeyd etmək lazımdır ki, XII əsr elm, incəsənət, ictimai-fəlsəfi fikrin inkişafı ilə müşayiət olunan mədəni həyatın yüksəlişi parlaq poetik məktəbin yaranmasına zəmin hazırlayır və beləcə, Azərbaycan farsdilli poeziyanın yeni keyfiyyət göstəriciləri qazandığı ədəbi məktəbə çevrilir.

“XII yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatının Əbül Əla Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Fələki Şirvani, İzzəddin Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Nizami Gəncəvi kimi dahi söz ustaları bu ədəbiyyatın zəngin xəzinəsinə yeni üslub, yeni şivə gətirərək Gəncə və Şirvanda fəaliyyət göstərən Azərbaycan ədəbi məktəbinin əsasını qoyurlar.

Nizami romantizmi onun mistik simvolizmi ilə vəhdət təşkil edir. Şair eyni zamanda xalqının zəngin mədəniyyətindən ilham alaraq türk dilinin müxtəlif folklor nümunələri məsnəvilərində böyük ustalıqla işlətməklə Azərbaycan üslubunu global səviyyəyə yüksəltməyi bacarmışdır.

Azərbaycan üslubunun müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılmasında görkəmli nizamişünas V. Dəstgərdi, S. Nəfisi, Y. Bertels, B. Zəncani, B. Sərvətian, Y. Rıpkə, S. Şəmisə, N. Eskuyninin tədqiqatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Nizami tədqiqatçılarından bəziləri Azərbaycan üslubunun mövcudluğuna şübhə ilə yanaşaraq ziddiyyətli fikirlər yürütmüşlər. S.Şəmisə *سبکشناسی شعر* “Şeir üslubu” kitabında bu üslubdan, xüsusilə onun əsas dayaqları olan Xaqə-

ni və Nizamidən bəhs etdikdən sonra belə bir həqiqətə uyğun olmayan fikir söyləyir: “Azərbaycan üslubu VI əsrdə meydana gəlir, eyni zamanda, elə həmin dövrdə də surətlə tənəzzül edir” [Şəmisa Sirius]. Həmin müəllifə ikinci iradımız onun öz əsərində bu şairlərin vətəni Azərbaycanın adını çəkməkdən yayınmasıdır. “Azərbaycan üslubu İrənin şimal-qərb hissəsinin, yəni Aran bölgəsi şairlərinin üslubudur”. [Şəmisa Sirius]. Tədqiqatçı ziddiyyətli fikirlərini davam etdirərək yazır: “Müxtəlif zamanlarda bir çoxları Xaqaninin qəsidələrini, Nizaminin məsnəvilərini təqlid etməyə çalışsalar da, heç biri bu üslubda özlərinə onlar kimi yüksək yer qazana bilməmişlər” [https://www.virascience.com/thesis/1566316]. “Fikrimizcə, bu araşdırıcı və onun kimilərinin azərbaycanlı olmaları məsələyə şovinişt-cəsinə yanaşmalarına səbəb olmuşdur. Yoxsa özünün də dediyi kimi, yüzdə yüz Xaqani qəzəllərinin, Nizami məsnəvilərinin təqlidçiləri, ardıcılıqları yaranmazdı” [https://www.virascience.com/thesis/1566316]. Lakin tədqiqatlardan aydın olur ki, Azərbaycan, türk, fars, hind şairləri belə bu üslubu davam etdirərək bu günümüzdə gətirib çatdırmışlar.

Araşdırmadan aydın olur ki, Azərbaycan üslubunu başqalarından fərqləndirən ümdə cəhətlərin bəziləri aşağıdakılardır: ərəbcə söz və ifadələrin bolluğu; saysız-hesabsız türk sözlərinin mətnə daxil edilməsi; bəzi qədim Xorasan ifadələrinin olmaması; dilin aydınlığı, sadəliyinin azalması; əsərlərin məntiq, hikmət, düşüncə, tutumunun zənginləşməsi; astronomiya, tibb, təfsir, fiqh kimi müxtəlif elm sahələrinə müraciət olunması və s.

Nizami Gəncəvi, şübhəsiz, Azərbaycan üslubunun əsas sütunu olmaqla bu üslubun zirvəsinin fatehidir.

NİZAMİNİN BƏDİİ YARADCILIĞINDA İNSAN PROBLEMI

Əziz Məmmədov

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
azizmammadov@bsu.edu.az*

Fəlsəfədə insan probleminin qoyuluşu və öyrənilməsi qədim və zəngin tarixə malikdir. Qədim fəlsəfənin Zərdüşt, Konfutsi, Sokrat, Platon, Aristotel kimi nəhəng korifeylərinin fikirlərinə söykənərək təsdiq edə bilərik ki, insan problemi, onun təbiəti, varlığının mənası, inkişaf perspektivləri ta qədim dövrlərdən tutmuş yaşadığımız günlərədək mühüm fəlsəfi və təbii-elmi əhəmiyyət kəsb edən fundamental problemlərdən biri olmuşdur.

İnsan problemi dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizaminin də yaradıcılığından yan ötməmiş, ondan qırmızı xəttlə keçən problemlərdən biri olmuşdur. Təbiət və cəmiyyət hadisələrini insan mənafeyi baxımından qiymətləndirən Nizami insanı Yer üzünün əşrəfi, İlahinin yaratdığı məxluqların ən şərəfli və kamili kimi səciyyələndirir. Müqəddəs Qurani – Kərimin “Biz insanları ən gözəl şəkildə yaratdıq” ayəsi Nizami yaradıcılığının kredoşuna çevrilərək, böyük mütəfəkkirin insana və insanlığa bəslədiyi münasibətin cövhərini, onun ana xəttini təşkil etmişdir. İnsanı “Adəm oğlu” adlandıran Nizami onu həтта mələklərdən də üstün tutmuşdur. “Sizlər xəzinəsi” poemasında insan dünyasının sirlərinə baş vuran şair insan varlığının əzəmətinə işarə edərək fələyin də, göy aləminin də insanın nazını çəkdiyini, insanın dünyanın bütün sirlərinə vaqif olduğunu, hər iki aləmdən - Yerdən də, göydən də yüksəkdə durduğunu güclü bir pafos və böyük bir inamla tərənnüm etmişdir.

Nizami adı çəkilən əsərində Məhəmməd peyğəmbərdən də böyük bir məhəbbətlə söz açır. Onun simasında insanlığın ən yüksək zirvəyə çatdığını söyləyir. “O, ən uzaqgörən Allahın bir parça işığıdır, o, ən yüksək budağın quşudur, fələyin bütün quşları öz dənlərini ondan dənləyirlər” - deyən şair Məhəmməd peyğəmbərin meracını da adi sözlərlə təsvirə gəlməyən böyük bir məhəbbətlə vəsf edir.

Nizami əqidəsində insan əsl sirlər xəzinəsidir. Bu kontekstdə “Xəmsə”nin ilk poeması sözün əsl mənasında insanın ecazkar təbiəti, sirlərlə dolu mənəvi dünyası haqqında yazılmış həmişəyaşar sənət nümunəsidir. Nizami bu xəzinəyə daxil edilmiş insana etik, əxlaqi kontekstdə yanaşaraq onu saf, ləkəsiz, güzgü kimi təmiz görmək istəyir və

Dəmiri güzgü tək parlardan insan,
Pası silməmişdir öz varlığından.

- deyərək insanları düz əməl sahibi olmağa, insanlara sevgi və məhəbbətlə yanaşmağa, düzü əyridən, xeyri şərdən, xeyirxahlığı riyakarlıqdan, ədaləti zülmədən, yaxşını pisdən fərqləndirməyə səsləyir.

Nizaminin əsərlərində bir silsilə təkrarsız insan obrazları yaradılmışdır. Kimsəsiz qarı və kərpickəsən qoca (“Sirlər Xəzinəsi”), Xosrov, Şirin, Fərhad (“Xosrov və Şirin”), Leyli, Məcnun, Nofəl, Zeyd (“Leyli və Məcnun”), Bəhram şah, Fitnə (“Yeddi gözəl”), İsgəndər, Ərəstun, Əflatun, Sokrat, Nüşabə (“İsgəndərnamə”) bu silsilənin dünya ədəbiyyatına işıq saçan, öz prototiplərini bədii obrazlarla ölməzliyə çatdıran, böyük sözün qüdrəti və siqlətinə heyranlıq gətirən poemalardır. Nizaminin qələmində canlanan insan yer üzünün əşrəfi, təbiətin yaratıcı tacı, bəşər mədəniyyətinin subyektivi və substratıdır. Nizamiyə görə, insan fələyin altında doğulsa da, ruhu ondan çox-çox yüksəklikdə yerləşir. Zira insan ağılı, təfəkkürü, idrakı sayəsində Yer üzünün bəzəyi, yaradılmışların əlçatmaz zirvəsidir.

İnsan mövzusu Nizami poeziyasının canına hopmuş ümumbəşəri problemdir. Lakin insan Nizamini bir fərd kimi deyil, daha geniş spektrdə maraqlandırmış və bu səbəbdən insan və Yaradan, insan və kainat, insan və cəmiyyət kimi məsələlər böyük şairin dünyagörüşünün nüvəsində yerləşən və onun incə və narahat ruhunu həmişə düşündürən fəlsəfi problemlər olmuşdur.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏR

Familə Nəcəfova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
familanajafova@bsu.edu.az*

Bədii və fəlsəfi təfəkkürün dühası Nizami Gəncəvi Yaxın və Orta Şərq xalqlarının bədii, etik və estetik, mədəni həyatında güclü axın yaratmış və bu axının məcrasını müəyyənləşdirmişdir. Dahi sənətkarın Şərq poeziyasını forma və məzmunca zənginləşdirmiş əsərlərində vətənpərvərlik, millilik ideyaları təlqin edildiyi üçün türk mənşəli sözlərlə zəngindir. Bədii mədəniyyət tarixinə yeni ideya və fikirlər gətirmiş görkəmli mütəfəkkirin “Xəmsə”sində işlənmiş türk mənşəli sözləri dəqiq faktlar əsasında tədqiq etmək baxımından konkret beytlər üzərində təhlillər apardığımız zaman bir sıra maraqlı nümunələrlə rastlaşırıq.

پردہ بر بند و چابکی بنمای
روی پکران پردگی بگشای

(Pərdə çək, çeviklik göstər,
Qızların üzündən pərdəni çək)

Bu misralarda yer almış “cəld”, “çevik”, “tez”, “yeyin” mənasında olan «چابکی» sözü türk mənşəlidir. «چابک» sözü «(یاى مصدرى) «ی» sözdüzəldici şəkilçisi artırılmışdır.

چشم را سرمه فریب کشید
ناز را بر سر عتیب کشید

(Valeh etmək üçün gözlərinə sürmə çəkdi,
Nazı məzəmmətin üzərinə çəkdi).

Nümunədə yer almış – «سرمه» “sürtmək” feilindən yaranmış kosmetik vasitə olan “sürmə” sözü türk mənşəlidir.

Digər nümunədə yer almış «ترک» etnonimi Nizami Gəncəvinin poemalarında əsasən “gözəl” mənasında işlədilir:

شاه تشنیع ترک خود بشناخت
هندوی کرد و پیش او درتاخت

(Şah öz gözəlini məzəmmətindən tanıdı,
İtaət etdi və onun yanına çapdı).

Poemada türkdilli xalqların başqa dillərdən qəbul edib lüğət tərkibinə daxil etdiyi və ordan fars dilinə keçən sözlərə də rast gəlinir. Bunlara nümunə olaraq, “xan” tituluunu ifadə edən «خاقان» sözünü göstərmək olar ki, moңqol mənşəli bu söz türk dillərinə, daha sonra isə fars dilinə keçmişdir. Lakin bu dillərin kökünün Altay dil qrupuna aid olması baxımından mənbələrdə elə fars dilinə keçmiş türk mənşəli söz kimi qəbul edilir.

دخت خاقان بنام یغماناز
فتنه لعبتان چین و طراز

(Xaqanın Yəğmanaz adlı qızı
Çin və Tarazın gözəllərinin arasına nifaq salan).

Poemada tərəfləri türk mənşəli söz və fars mənşəli şəkilçi formasında olan hibrid sözlərə də rast gəlinir.

پاس شب راز خیلخانه خاص
توی امشب یتاقدار خلاص

(Seçilmiş sülalədə gecəni keçirmək üçün
Sən qarovul rəisi bu gecə azadsan).

Nümunə gətirilmiş misradakı “qarovul rəisi” mənasında işlədilən «یتاقدار» sözü iki komponentdən təşkil olunmuş mürəkkəb hibrid sözdür. Belə ki, bu söz türk mənşəli söz olan «یتاق» (qarovul) və «داشتن» (malik olmaq) feilinin kökü «دار» hissələrindən təşkil edilmişdir.

Poemada eyni zamanda tərəfləri fars mənşəli söz və türk mənşəli şəkilçi formasında olan hibrid sözlərə də rast gəlinir.

تودهی بی میانجی آنرا گنج
که نداند ستاره هفت از پنج

(Sən vasitəçi olmadan eləsinə xəzinə verirsən ki,
O, (hətta) yeddi (planeti) beş ulduzdan ayıra bilmir).

Göstərilən nümunədə «میانجی» sözü “vasitəçi” mənasında işlədilmişdir. Bu hibrid söz fars mənşəli «میان» (orta, ara) sözündən və əsasən peşə və sənət bildirən isimlər yarıdan türk mənşəli -çi şəkilçisinin fars dilinin daxili qanunlarına əsasən, «جی» [ci] şəklində qəbul edilmiş formasından yaranmışdır.

Söz mülkünün şahı olan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində yer almış türk mənşəli sözlərin bir qismi hal-hazırda işlək olsa da, böyük qismi arxaıqlaşmışdır və onların bir çoxuna qədim dil mətnləri əsasında tərtib edilmiş lüğətlərdə rast gəlmək olur.

NİZAMI YARADICILIĞINDA DÜNYA ELMLƏRİNİN TƏZAHÜRÜ

Fatimə Ələkbərova

Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan
falakbarova99@gmail.com

Böyük Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı o qədər zəngindir ki, orada hər bir oxucu özünə lazım olan bütün suallara cavab tapa bilər. Şair bütün insan problemlərini öz poemalarında göstərmiş və bu problemlərin düzgün həllini əsərlərində şərh etmişdir. Nizami Gəncəvi öz dövrünün ən böyük alimlərindən idi. Şair poemalarında elmi hadisələrə münasibət bildirdiyi zaman əksər hallarda o vaxta qədər elmə məlum olmayan yeniliklərdən çox maraqlı məlumatlar vermişdir.

Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində təhsil və təlimə aid pedaqoji ideyalara, təbiət elmlərinə (fizika, astronomiya, coğrafiya, kimya, biologiya və s.), riyaziyyata dair elmi fikirlərə, incəsənət məsələlərinə toxunmuşdur.

Məlumdur ki, təlimin təhsil vermək vəzifəsindən başqa, tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyasını da daşması barədə fikirlər elmi pedaqogikada ilk dəfə XVII-XVIII əsrlərdə meydana gəlmişdir. Halbuki mütəfəkkir şair hələ XII yüzillikdə “Xəmsə”də təlimin əsas vəzifəsinin təhsil vermək olduğunu qeyd etməklə yanaşı, tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyaları daşması fikrini də irəli sürmüşdür. Bu fikrin daha aydın və konkret ifadəsi öz əksini “İsgəndərnamə”də, daha dəqiq desək, “İsgəndərin təlim alması” səhnəsində tapmışdır. Həmin səhnədə şair İsgəndərin öz müəllimi Niqumaşın rəhbərliyi altında elmi biliklərə dərinlən yiyələnməsini təsvir etməklə bərabər, onun həmin təlim prosesində “ağıla nur”, “ürəyə qüvvət” verən “şahanə tərbiyə” almasını vurğulayır.

Məlumdur ki, ümumdünya cazibə qüvvəsini məşhur ingilis alimi İsaak Nyuton özünün “Natural fəlsəfənin riyazi əsasları” adlı əsərində 1686-cı ildə elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Halbuki dahi Nizami cazibə qüvvəsi barədə ilk fikri İ.Nyutondan 500 il əvvəl - 1180-ci ildə yazdığı “Xosrov və Şirin” poemasında irəli sürmüşdür. Mərkəzə doğru olan bu hərəkəti Nizami cazibə ilə izah edirdi. O, bütün qüvvələri cazibə adlandırır. Onun fikrinə, 4 ünsürdən əmələ gəlmiş maddi aləmdə bütün şeylər və bu ünsürlərin özləri də bir-birini çəkir, cəzb edirlər.

Kütlənin enerjiyə çevrilməsi məsələsinin elmi şərhini XX əsrin böyük fizik alimi Albert Eynşteynin adı ilə bağlıdır. Halbuki böyük mütəfəkkir şair bu məsələyə dair ilk ideyanı XII yüzillikdə “Yeddi gözəl” poemasında – “Bəhrəmin anadan olması” səhnəsində irəli sürmüşdür.

Şairin elmi baxışlarında riyaziyyata və həndəsəyə aid fikirlər də öz əksini tapmışdır. Məlumdur ki, A.Eynşteyn XX əsrdə sübut etmişdir ki, səmada mütləq düz xətt mövcud deyil, bütün xətlər qapalıdır. “Evklid həndəsəsi”ni və Ptolomeyin “geosentrik” nəzəriyyə-sini (bu nəzəriyyəyə görə bütün planetlər Yer kürəsinin ətrafında dairəvi xətt, yəni qapalı xətt üzrə hərəkət edirlər) yaxşı bilən dahi Nizami onların fikirlərini inkişaf etdirərək, heç bir zərrəciyin və cismin düz xətt cızı bilməməsi barədə ideyanı XII yüzillikdə, yəni A.Eynşteyndən səkkiz əsr əvvəl irəli sürmüşdür. Həmin ideyanın daha aydın elmi-bədii tərənnümünə “Leyli və Məcnun” poemasında rast gəlirik.

Dahi şairimiz tibb elmi, xəstəliklər barədə də poemalarında məlumat vermişdir. Bildiyimiz kimi, dünya elmi quduzluq xəstəliyinin müalicəsini təxminən 140 il bundan qabaq tapmışdır. Bu xəstəliyin vaksini fransız alimi Paterə aiddir. Ancaq Nizami Gəncəvi bu xəstəliyin hələ XII əsrdə Gəncədə müalicə olunduğunu çox aydın şəkildə əsərlərində qeyd etmişdir.

Göründüyü kimi, dahi Nizami Gəncəvini hələ çox nəsillər öyrənməli olacaq, çünki dahimiz təkcə bədii əsərləri ilə deyil, elmin müxtəlif sahələrinə aid çox maraqlı və öyrənilməli olan fikirləri ilə həmişə diqqət mərkəzindədir.

КОСМИЧЕСКИЕ ИДЕИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Фикрет Эфендиев, Ариф Тагиев

Бакинский Государственный Университет, Азербайджан
fikratofandiyev@bsu.edu.az, ariftagiyev@bsu.edu.az

Идеи и утверждения гениального поэта, философа, сына азербайджанского народа Низами Гянджеви представляют собою яркие творения золотого фонда мировой литературы и занимают звёздное место в системе несокрушимых памятников, выдвинутых гениальными умами человечества.

Редчайший феномен - Низами Гянджеви сын не только азербайджанского народа, но и всего человечества. В нём сосредоточены талант, ум, совесть и ясновидение. Общечеловеческий уровень мышления, его нераскрытые космические тайны создали методологический поворот художественного мышления. Творение Низами - одно из классических мировых проблем литературы, анализируется в работах многих исследователей и в настоящее время неугасимый интерес к этим творениям

объясняется её фундаментальностью в системе звёздного золотого фонда мировой литературы, интегральном содержании большой проникающей способностью в сердца людей, её жизненность и значение его творения в целом. Смысл и красота, величие и страстное желание поэта сделать людей счастливыми не теряет свою актуальность по мере развития общечеловеческой культуры, развитие уровня нашей мировой цивилизации. Нераскрытые научные космические тайны Низами Гянджеви занимают почётное место в ряду нерукотворных памятников, созданных великими умами человечества.

Согласна Стефану Цвейгу, если в искусстве появляется гений, то он живёт веками, а если пробил звёздный час, то он переносится через годы и столетия.

С точки зрения Низами - целый мир находится в движении. Мир, Вселенная не подвержены законам и тлению, старению, постоянно молодеет, развивается и расцветает. Низами осознавал вечность и взаимосвязь материи и движения, обладая гениальным даром предвидения, он понял, требования и вкусы веками меняются. Его диалектическое видение мира восхищает многочисленных исследователей. Определённость сущего с его точки зрения, разновидности бытия сотворены из одной единой материи: «Все сыны Адама - члены единого организма, ибо они сотворены из единой материи» Основу этого единства материи составляют её различные противоположные возможности.

Познания Низами в области космоса, астрономические идеи удивляют современных специалистов. В созданных Низами произведениях «Лейли и Меджнун», «Семь красавиц», а также и других поэмах Низами перечисляются присущие небесным светилам характерные особенности. Необходимо отметить, что характеризующие небесных светил особенности и черты были известны европейским учёным лишь после открытия телескопа. Низами утверждал, что Земля имеет шарообразную форму. Каждая планета с точки зрения поэта и мыслителя является автономной – «отдельный мир», имеющий свою Землю и небо. «Вечно крутящийся небосвод», «закон сохранения вещества», «вечность мироздания», «сущность и структура всех четырёх стихий» были известны ему. Низами также представлял, что планета Сатурн имеет своё кольцо, которое в Европе позже было открыто Галилеем [Мамедбейли Г. Д.].

Как поэт и передовой учёный своего времени Низами Гянджеви был не только в курсе достижений своего времени науки, но и выдвигал идеи, которые подтвердились развитием современной науки. Сказанное знаний, касающихся кольца Сатурна и строения предметов. Именно ради постижения тайн природы поэт-мыслитель писал в «Семи красавицах»: «Разве добро и зло людям от светил? Сами звёзды под влиянием злых и добрых сил». Он не занимался предсказанием судеб, а скорее всего, постигал космическую взаимосвязь человека с самой ноосферой [Мамедбейли Г. Д.].

Широк круг познавательных интересов Низами. Его интересовали и глобальные проблемы мироздания, также и тайные вопросы строения материи, причины образования гор и океанов, тончайшие черты человеческой души (Левиатов В.Н.). Всякие познавательные наблюдения поэт - мыслитель вкладывал в уста созданных им героев, философов и мыслителей своего времени, образы которых воссоздавал в своих творениях. И в пределах опытного зрения он оставался до тех пор, пока его ум не сталкивался с проблемами. Неразрешенными таким путём, лишь в трактовке обсуждаемых проблем его сознание апеллировало к решению [Бертельс Е. Э.].

В отмеченных случаях Низами вступает на путь дуализма.

Космические прогнозы и утверждения поэта -мыслителя своего времени основывались на научных знаниях его математики. В этом плане он использовал математические законы (например, формулы геометрии, тригонометрии и др.). Расположение небесных светил и прогнозирование спутников основалась на оптических законах отражения. Согласно сказанному, на воду наносилась ртутная масса, выполняющая роль зеркала. По отражению небесных светил и были предсказаны кольца Сатурна. Иначе выражаясь, поэт использовал свойства имеющихся объектов окружения для раскрытия природных космических тайн. Познавательному интересу поэта способствовали развития его философских позиций, взглядов, идей, его мировоззрения и миропонимания. Прогнозы касающиеся вечности материи движения, пространства, времени, общества он вкладывал в уста созданных им героев.

NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİNDƏ DİL MƏSƏLƏLƏRİ

Fikrət Əlizadə

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
fikratalizada@bsu.edu.az*

Azərbaycan ədəbiyyatının iki güclü qolundan biri şah saraylarından uzaqda yaranıb formalaşmışdır. Nizami Gəncəvi öz dövrünün belə şairlərindən biri olmuşdur. Söz ustasının əsərləri farsca olsa da, ədəbiyyatımıza xəlqiliklə yanaşı, ibrətamiz düşüncə tərzii – azadlığı gətirmişdir. Şairin məşhur “Xəmsə”sində şahlara ibrət, sevgidə ülvilik və buna qarşı duranların şəri və bəd əməlləri, dünya malının puçluğu, fanilik öz əksini tapır.

Nizami sözünün ölməzliyi, bütün zamanlara və xalqlara mənsubluğu onun bəşəri həqiqətləri içdən açma, yəni gerçəkliyi üzə çıxarma və çarəsini çözmə bacarığından irəli gəlir.

Nizami Gəncəvinin farscadan Azərbaycan dilinə çevrilmiş əsərlərinin tədqiqi bir sıra bədii-lingvistik reallıqlara yol açır. Adətən, tərcümə edilmiş əsər orijinal dildə yazılana güzəşt gedir. “Gəncəli dahi” adlanan böyük şairimiz əcnəbi dildə yazsa da, onun düşüncə tərzii xəlqi olduğundan seçdiyi ifadələr, bədii lövhələr, surətlərin milli özəllikləri qabarıq şəkildə ifadəsini tapmış və bunlar doğmacasına qavranılmışdır.

Dilçilik süzgəcindən keçirilərkən məlum olur ki, poemaların dili leksik qənaət prinsipinə əsaslanırsa da, çox zəngin mətn vasitələrinə söykənir. Burada mətnyaratma vahidlərinin hamısı işlənmişdir. Həmin baxımdan təkrarlar, paralellik, aktual üzvlənmə, onun komponentlərinin informativliyi Nizaminin zəngin yaradıcılığının özəl məntiqi-psixoloji dinamik keyfiyyətini üzə çıxarır.

Nizami əsərlərindəki mətn tipləri - mikromətnlərin yaratdığı bədii təsvir və hadisələrin situativ bütövləşməsi ilə tamamlanan makromətnlər daxilən mətn potensialından qənaətli istifadə nəticəsində psixoloji təsir qüvvəsinə malik olurlar.

Sintaktik bütövlərin quruluşuna istinadən poemalarda bədii fikir inkişafı məntiqi-semantik bağlar kimi işlənən paralel, zəncirvari və xətti əlaqələrin vasitəsi ilə, yəni misra-cümlələrin bir-birini əvəz etməsi ilə öz kompozision inkişafını tapır.

Nizami Gəncəvi poemalarının dil zənginliyi misra-cümlələr arasında seman-

tik-məzmun inkişafına yol verən, başqa məntiqi-semantik bağlardan tam seçilən xətti əlaqədən istifadənin çoxluğuna bağlı olmasıdır. Elə bu əlaqə onu təsdiqləyir ki, XII əsr – Şərq İntibahının – Qızıl dövrünün ən görkəmli nümayəndəsi olan möhtəşəm şairimizin leksikonu o qədər zəngindir ki, əsərlərində işlənən misra-cümlələr öz aralarında leksik baxımdan fərqli, leksik təkrarsız, obyekt-subyektə bağlı bir vasitə kimi işarə, şəxs, təyini əvəzliliklərlə ifadə olunan cümlə üzvlərinin iştirakına yol vermədən bədii kompozisiyanın tamlığına xidmət edir və kontekstual cəhətdən rahat anlaşılır. Belə olduqda, bədii fikirlə ifadə olunmuş hadisə proses, obraz, təsvir vasitələri öz psixoloji təsirini rəvanlıqla davam etdirir. Bu səbəbdən poemaların dili xüsusi poetik-estetik maraq kəsb edir. (“Leyli və Məcnun” poeməsindən bir nümunə: “Gülzarın əhdini gül qırdı, canan, Tikanla doldurdu bağrımı zaman”. Göründüyü kimi, bu iki misrada fikir kontekstə fərqli leksika ilə, semantik-məzmun inkişafı ilə bağlıdır).

Misralararası əlaqələnen, bir-birinə leksik-semantik bağlı olan, başqa sözlə, kontekstual asılı cümlələr istər paralel, istərsə zəncirvari əlaqəli olsa da, söz ustası Nizami Gəncəvi bədii fikir dinamikasına nail olaraq, onu oxucuya – adresata incəliyi ilə çatdırır. Bu zaman istifadə olunan bütün vasitələr paralel və zəncirvari əlaqələrdən istifadə etməklə obraz, hadisə və təsvirləri əks etdirən leksik təkrarlar işarə və təyin əvəzlilikləri, təsviri nitq hissələri, həmçinin özəlliyi əks etdirən – səciyyələndirən sözlər, sinonimlər çatdırılan fikri qabarıq təqdim edir.

Poemaların daxili semantik strukturuna diqqət yetirdikdə onların qrammatik, leksik-semantik yollarla yaranmış sintaktik bütöv sərhədləri aşkar olunur.

Nəzm dühası bütün poemalarında mətnin mahiyyətini, onun inkişaf modelini əks etdirən giriş, izah və hökm cümlələrdən məharətlə istifadə etmişdir.

Dahi şairimiz bədii mətnlərdə işlənən nəqli, psixoloji və təsviri cümlələrdən də ustalıqla istifadə edərək, obraz, hadisələrin içdən aşkarlanmasına nail olmuşdur.

Nizami Gəncəvinin poemalarının bədii kompozisiyası, oradakı fikir təqdiminin linqvistikası doqquz əsr keçməsinə baxmayaraq, bu bədii fenomenin mətnyaratma vasitələrindən incəliklə istifadə etməsi çağdaş dilçilik aspektində tədqiq edilərkən heyrətəgətirici marağa səbəb olur və şairə böyük rəğbət qazandırır.

NİZAMI GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİ

Fikrət Şiriyev

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
fikatshiriyev@bsu.edu.az*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2021-ci ili “Nizami Gəncəvi ili” elan etməsi ölkəmizdə və onu hüdudlarından kənar da dahi söz ustasının irsinin tədqiqi və təbliğinə göstərilən xüsusi dövlət qayğısının əməli ifadəsi kimi, həm də Nizami Gəncəvi əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə bağlı mühüm problemləri yenidən gündəmə gətirir.

Məlumdur ki, Nizami Gəncəvinin 800 illiyi ərəfəsində onun “Xəmsə”sinin ilk dəfə

Azərbaycan dilinə tərcüməsi haqqında dövlət səviyyəsində qərar qəbul edilmiş və poemaların tərcüməsi qısa müddətdə həyata keçirilmişdir. 80 ildən artıq ana dilində geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla oxunan “Xəmsə”nin tərcüməsində, təəssüf ki, çox sayda dil-üsub xətalari ilə qarşılaşmaq mümkündür ki, bu da şairin əsərlərinin Azərbaycan dilinə akademik nəşri məsələsini dövrün tələbləri səviyyəsində aktuallaşdırır. E.Əmirovun da qeyd etdiyi kimi, “bu möhtəşəm əsər elmi və bədii kanonlara uyğun olaraq yenidən işlənilməlidir” [Əmirov E.].

Əslində poemaların keyfiyyətsiz tərcüməsinə təsir göstərən əsas amil 1937-ci ilin qanlı hadisələri ilə bağlıdır. Belə ki, 1937-ci ildən başlayaraq, bu tərcüməyə potensial imkanları olan görkəmli simaların - Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid, Hacı Kərim Sanılı, Tağı Şahbazi, Sultan Məcid Qənizadə, Ömər Faiq Nemanzadə, Səid Hüseyn, alimlərdən Məmməd Kazım Ələkbərli, Hənəfi Zeynallı, Vəli Xulufu, Bəkir Çobanzadə və başqalarının aradan götürülməsi ilə böyük boşluq yarandı. Tərcümə zərurəti yarananda isə ədəbiyyat aləmində yalnız Məmməd Rahim, Abdulla Şaiq, Abbasəli Sarovlu, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Mikayıl Rzaquluzadə kimi şairlər var idi. Böyük Nizaminin bədii tərcüməsi bu şairlərə, filoloji tərcüməsi isə Həmid Araslı, Mübariz Əlizadə, İbrahim Tahir, Abbasəli Sarovlu, qismən də Abdulla Şaiq və Böyükağa Qasımzadəyə tapşırılmışdı. Və cəmi bir il - 1940-cı il ərzində “Xəmsə” həm filoloji, həm də bədii tərcümə olunmalı idi. Bir yandan 1937-ci ildə qurban getmiş, necə deyərlər, “gözü çıxarılmış qardaş”ın xofu, digər yandan tərcümənin gedişinə ümumi nəzarətin KQB-nin - o vaxtkı NKVD-nin rəhbəri rus Yemelyanova tapşırılması (və onun da həftəlik hesabat tələb etməsi!) prosesin hansı şərtlər altında aparılması haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Mövzuya aydınlıq gətirmək üçün əslində məqalədə daha geniş şərh olunacaq faktların bir neçəsi ilə kifayətlənməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Məsələn, omonim olan ədatla yerlik hal şəkilçisinin qafiyə kimi işləndiyi “Bir inci saflığı varsa da suda, Artıq içiləndə dərd verir su da” kimi dillərə düşmüş beytdə belə bir uyğunsuzluğu görmək olar:

Ab erçe həme zolal xizəd,
Əz xordəni por məlal xizəd.

-beytinin sətri tərcüməsi, yəni mənası belədir:

Su hərçənd ki, bütün zülalları yaradır,
Çox qəbul edəndə məlal (yəni əzab) yaradır.

Tərcümədə Nizaminin işlətmədiyi “inci” sözünün - lüğətlərdə izahı molyuskulardan çıxarılan sədəf kimi göstərilən bu leksik vahidin hansı məntiqlə verilməsi aydın deyil.

“Sirlər xəzinəsi”ndə rast gəlinən bəzi beytlər var ki, onlar Nizami əsərlərinin tərcüməsinin keyfiyyəti haqqında kifayət qədər aydın təsəvvür yarada bilər:

Çərx ilə əyləşsən əgər süfrəyə,
Barı bir az sür-sümük at bəndəyə.
Mən bir itintək edirəm iftixar,
Bəndəliyilə yaşaram bəxtiyar.

“Kitabın yazılma səbəbi” bölməsində şaha xitabən yazılmış bu beytlərin Xəlil Yusifli tərəfindən bu cür tərcüməsi Nizaminin şahın iti olmaqdan iftixar duyduğu anlamına gəti-

rir. Ancaq böyük filosof-şair bütün əsərlərində öz şəxsiyyətini yüksək tutmuş, fenomenal istedad sahibi olduğunu dərk etmiş və özünü söz səltənətinin sultanı saymışdır. Bəs necə olur ki, bu Sultan birdən-birə kiminsə iti olmaq istəyir, həm də bununla qürur duyur? Əlbəttə ki, real olaraq bu mümkün deyil. Ancaq təəssüf ki, tərcüməçi şairin fikrinin mahiyyətini yanlış poetik dillə ifadə edib.

Maraqlıdır ki, digər tərcümələrdə də - Süleyman Rüstəm və Abbasəli Sarovlunun, həmçinin Xəlil Rza Ulutürkün tərcümələrində də buna paralel uyğun olmayan şərhlərə qarşılaşmaq mümkündür. Fikrimizcə, bu beytlərin nisbətən kamil tərcüməsi tanınmış Nizamişünas, Maştağalı şair Mircəlal Zəkiyə məxsusdur. “Sirlər xəzinəsi”ni Nizami Gəncəvinin vəzn, üslub və təhkiyəsini həssaslıqla qoruyaraq tərcümə edən Mircəlal Zəki həmin beytləri belə təqdim edir:

Çərx ilə həmsüfrə olan axşamı,
Bəndəyə həm süfrədən et ənamı.
Bəndəliyindən vururam dəm sənin,
Dəbdəbədir bəndəliyin həm sənin.

Təbii ki, bu cür dil faktlarını kiçik bir tezis həcmində əhatə etmək qeyri-mümkündür. Ancaq son olaraq, onu bildirməyi zəruri hesab edirik ki, Nizaminin böyüklüyü və dahiliyi odur ki, o, iki beytdə şair-tərcüməçilərin dərk edə bilmədiyi çox dərin mətləbləri ifadə edib. Nizaminin “Xəmsə”si təxminən 30 min beytdir və bu 30 mindən ancaq ikisinin izahı göstərir ki, Nizaminin əsərlərinə “qafiyə tutmaqla tərcümə etməyə cəhd” olduqca yanlış addımdır.

Fikirlərimizi ümumiləşdirərək bir daha qeyd edirik ki, Nizami Gəncəvini doğma xalqına, o cümlədən Türk dünyasına yaxından və düzgün tanımaq, onun dahi ədəbiyyat nəhəngi olduğunu göstərmək üçün fikirlərinin şablon söz və söz birləşmələrində, “qafiyə”lərdə təqdiminə biganə yanaşmamaq, uzun müddətə başa gəlsə belə, “Xəmsə”nin akademik nəsrini yenidən həyata keçirmək lazımdır.

ПЕРЕВОДЫ «ХАМСЭ» («ПЯТЕРИЦА») НИЗАМИ НА ТЮРКО-ТАТАРСКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ И ИХ РАСПРОСТРАНЕНИЕ

Сайфулина Флера Сагитовна

*Казанский Федеральный Университет, Россия
fsaifulina@mail.ru*

В данной статье нас интересует процесс исторического распространения текстов поэм классика средневековой персоязычной литературы, гениального азербайджанского поэта Низами Гянджеви под общим названием «Пандж Гандж» («Пять драгоценностей»), или «Хамсэ» («Пятерица») посредством переводов на тюрко-татарский и русский языки. Проблема межнациональных литературных связей и взаимовлияний, рассматриваемая на широком поле культурологических наблюдений и историко-философских выводов, сделанных татарским литературове-

дением, позволяет рассматривать поэзию Низами в различных региональных контекстах, остро поставить вопрос о специфике и своеобразии тюркского ареала словесного искусства в его отношениях с мировой художественной традицией в целом, и Мусульманского Востока в частности.

Творческие открытия Низами Гянджеви оказали огромное влияние на последующую многовековую литературную традицию, его поэмы привлекают к себе внимание изысканным слогом, красотой и метафоричностью языка, которые развивают воображение, всецело вбирая в себя внимание читателя. Как подчёркивает в своей монографии «Татарская литература и восточная классика: вопросы взаимосвязи и поэтики» Х. Ю. Миннегулов, «"Хамса" Низами оказала большое влияние на развитие мировой литературы, особенно восточной. Имеются многочисленные переводы, переложения, подражания на различных языках. Хамсеписание, т. е. создание поэм цикла «пятерицы» получило широкое распространение именно с Низами. Примечательно, что многие «Хамсы» последующих поэтов (Амир Хосров Дехлеви, Абдурахман Джами, Алишер Навои и др.) написаны путём назирь, т. е. поэтического ответа на «Пятерицу» азербайджанского поэта. Хамсеписание стало для средневековых художников слова своего рода поэтическим испытанием, публичной защитой на великое звание поэта. В то же время, особенно в тюркоязычной литературе, создавались назирь, делались переводы отдельных поэм цикла «Хамсы» Низами».

До нашего времени дошло очень много стихотворных произведений восточных поэтов, в которых раскрывается богатство и красота духовного мира Востока. Ученые отмечают специфику восточной поэтики, её особенности в сравнении с европейской литературной традицией: высочайший идейно-художественный уровень, философичность, образность, символичность. Воспевая гуманизм и достоинство человеческой личности, поэты Востока создавали образ идеальных правителей, мудрецов и правдолюбцев. Проявляя огромное проблемно-тематическое разнообразие, восточная поэзия выходила за условные рамки стихотворных жанровых форм и создавала непревзойдённые образцы художественного творчества в различных родах литературы.

Благодаря переводам произведения Низами покорили весь мир. Они переведены на английский, немецкий, французский и на русский языки. Для нас особенно важно то, что некоторые переводы Низами издавались в типографии Императорского Казанского университета. Так, российским востоковедом Ф.И. Эрджманом, заслуженным профессором восточной словесности Казанского университета, в 1826 году было осуществлено первое российское издание произведения Низами – отрывок из поэмы «Искендер-намэ» под названием «О походе русских против Берды» на персидском языке с сопроводительным справочным аппаратом на латинском языке, который спустя полтора года стал доступен русскому читателю в газете «Северная пчела» в переводе известного филолога В.И. Оболенского.

Интерес к творчеству и переводам всех произведений Низами с годами только усиливается, и проходит через важнейшие этапы социокультурной истории России, захватывая в поле своего влияния различные национально-территориальные субъекты империи. Несмотря на территориальное и временное расстояние, языковые и конфессиональные различия, именно благодаря переводам появились подражания, переложения его пятерицы на разных языках народов Поволжья.

Богатство литературного наследия народа определяется факторами геополити-

тического, экономического и социального характера, его ролью в межлитературном диалоге и т.п. Всё это вместе взятое находит отражение в тематике, проблематике и общей идейно-художественной направленности воспринимающей стороны. Таким образом, можно судить об уровне цивилизованности, о нравственных ориентирах и духовных исканиях породившего ее этноса.

NIZAMI GANJAVI-THE FOUNDER OF THE LYRICAL-PHILOSOPHICAL GENRE IN EASTERN POETRY

Gulnar Jafarzade

*National Museum of Azerbaijani Literature
named after Nizami Ganjav, ANAS, Azerbaijan
gulnarjafarzade2002@gmail.com*

Poetry is a form of expression of people's thoughts and emotions through artistic images. For centuries, poets have used various literary forms to express their desires and ideals. One of these effective forms were saghinama. Saghinamas, first used in poetry by the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, were later developed by many poets as an independent genre of poetry.

Saghinamas, as a form of expression, are the best real artistic examples that describe the most realistic scenes. The fact that this form of poetry usually begins with a request for wine from saghi inevitably animates any festive party or tavern in front of the reader's eyes. In this assembly, where everyone is drunk, inspired poet evaluates the opportunity and expresses his thoughts after describing the assembly in a few verses.

Based on researches, it can be concluded that the first perfect examples of saghinama were created by the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi. The lyrical passages were written by Nizami in «Iskendername» with an appeal to the saghi and the singer gradually became an independent genre of poetry.

After Nizami Ganjavi, master poets such as Salman Savachi (1300-1377), Hafiz Shirazi (1315-1390), Assar Tabrizi (1325-1390), Abdurrahman Jami (1414-1492), Mohammad Fuzuli (1494-1556) created independent high examples of masterpieces. Salman Savachi's «Tawhid» consisting of 177-distiches is the first single example of a saghinama written in a mystical-philosophical style. Mohammad Fuzuli's 327-distiches «Haft cam» («Seven cups») caused the spread of this genre in Turkish literature. In Turkish literature, before Fuzuli, there were poets like Ahmad Dai and Kharazmi (14th-15th centuries) who wrote saghinama. However, after Fuzuli, many poets who applied to this genre and wrote saghinama in Turkish, were influenced by him. Among them, the saghinama written by Heyrati (d. 1534), Yahya (d. 1582), Ishrati (d. 1566) and other poets are very popular.

Since the epoch of Nizami Ganjavi, the form of saghinama, which is occasionally used by poets in classical poetry, has played an important role in the work of masters of words for centuries. One of the poets who applied to this genre was Fatali Shah Qajar (1772-1834), the second ruler of the Qajar dynasty, one of the most talented and productive poets of his period. The saghinama-poem of Fatali Shah consisting of 111 distiches, is a lyrical-philosophical piece of poetry written in the traditional form.

A comparative analysis of Fətali Şah's saghinama with the saghinama created by Nizami Ganjavi, in his work «İskendername» shows that he embodied the artistic merits of Nizami's art in lyrical-epic poetry. Like his predecessor, the author tried to make the reader think about the moral and spiritual values instilled by classical mythological and legendary images.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “İSGƏNDƏRNAMƏ” POEMASINDAKI İSGƏNDƏRLƏ “ŞU” DASTANINDAKI EYNIADLI OBRAZIN MÜQAYİSƏSİ

Gülınar Axundova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
gulnaraxundova@bsu.edu.az*

İstər tarixə, istərsə də bədii ədəbiyyata adı əbədi həkk olunmuş hökmdarlardan biri də Makedoniyalı İsgəndər olmuşdur. Qədim türk dastanlarından XII əsrə qədər «yol gedən» İsgəndər Nizami yaradıcılığında sərkərdə, alim, peyğəmbər kimi yenidən «doğulmuşdur». “Xəmsə”nin beşinci əsəri olan “İsgərdərnəmə”də İsgərdərin yürüşlərindən, peyğəmbərlik məqamından söz açılmışdır.

Həm tarixi əsərlərə, həm folklor nümunələrinə söykənən sənətkar İsgəndəri Bərdəyə qədər «gətirmiş», onu türk qadını ilə üz-üzə qoymuş, mənəvi cəhətdən sarsıtmışdır. Bunu isə birbaşa türk dünyasının İsgəndərə olan münasibəti adlandırsaq, yanılmazdır. Türklər üçün Makedoniyalı İsgəndər böyük fəth olsa da, məğlubedilməzliyin simvolu kimi bilinsə də, daimi, qalıcı deyil. Bu münasibəti biz qədim türk dastanı «Şu»da da görürük.

Əvvəlcə onu qeyd etməliyik ki, “Şu” dastanı Makedoniyalı İsgəndərin Türküstanə yürüşündən bəhs edir. “Şu” dastanında İsgəndərin gəlişini bəylərdən xəbərsiz ön dəstə ilə izlədən Xaqan Şu öz sakitliyini pozmadan hovuzdakı qazları izləyir. Gənc hökmdar gümüş hovuzunda üzən qaz və ördəkləri seyr edərkən, ordu başçılarının “İsgəndər gəlir, nə edək? Döyüşəkmi, ya...?” sualına əhəmiyyət vermədən: “Bu qazlara, ördəklərə baxın, görün necə üzürlər” - deyir. Bu cavabdan hər kəs təəccüblənir. Xaqan Şunun gizli dəstəsi İsgəndərin qoşunlarının yaxınlaşması xəbərini verən kimi hökmdar ölkəni tərk etmək əmrini verir. Lakin 22 ailə bu əmrə tabe olmayaraq ərazini tərk etmir. Sonradan iki kişi də öz ailəsi ilə onlara qatılırlar. Bu laqeydlik, əslində, İsgəndərin «gəldi-gedərliyi»nə bir işarədir. “İsgərdərnəmə” əsərinin birinci hissəsində - “Şərəfnəmə”də türk torpaqlarına yürüş edən İsgəndəri öz ağıllı, dərrakəsi, düşüncəsi, davranışı ilə valeh edən Nüşabənin simasında da bu davranışı görürük. Nüşabə də dərk edir ki, İsgəndər bu torpaqlarda çox qalmayacaq. Əslində isə, bu düşüncə birbaşa müəllifin dünyagörüşündən qaynaqlanır.

Hər iki əsərdə də İsgəndər yürüşlər etsə də, öz torpağı üçün darıxır.

İsgəndər hər yerdə qələbə çaldı,
Lakin vətən eşqi qəlbini aldı.
Hökümündə olsa da saysız vilayət,
Öz doğma yurduna çəkərdi həsrət.

«Şu» dastanında bu xüsusiyyəti xaqan Şuda da görürük. Şu məcburiyyətdən öz yaşadığı əraziləri tərk etsə də, yenidən qayıdaraq orada daimi şəhərlər salmışdır.

Qədim türklərdə adətə görə, həm insanlara, həm də əşyalara el ağsaqqalı ad verərdi. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında Dədə Qorqud yeniyetmələrə, nəsnələrə adlar qoyardı. Oğuz xaqan təmsalında da ad qoyan el ağsaqqalını görürük. «Şu» dastanında türklərə “türkmanəndə”, uyğurlara “hodhur” (özü tapıb yeyən deməkdir) adını verir. Burada el ağsaqqalı kimi canlanan Makedoniyalı İsgəndərin bu xüsusiyyətinə Nizami yaradıcılığında rast gəlmirik.

Qədim türk dastanları kimi «Şu» dastanı da mahiyyət etibarilə türk xalqının mayasını, milli-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirir. Məhz bu milli-mənəvi dəyərlərin əks olunmasının nəticəsidir ki, Nizami Gəncəvi də öz əsərində İsgəndər obrazını bir türk baxışı ilə yaratmışdır.

N.GƏNCƏVİNİN “İSGƏNDƏRNAMƏ” ƏSƏRİNDƏ FƏLSƏFİ DƏYƏRLƏR

Hüseyn Məmmədov

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
huseynmammadov@bsu.edu.az

Nizami Gəncəvi 880 ili arxada qoyub dövrümüzə qədər gəlmiş və bu gün də bizim mənəvi müasirimiz kimi yaşayır və sevilir. Nizami irsinin əzəməti və fəlsəfi qüdrəti yüksək bədii şəkildə onun əsərlərində öz parlaq ifadəsini tapmışdır. Nizami yaradıcılığında qızıl bir xətlə yazılan son möhtəşəm əsəri “İsgəndərnamə”də alimə, elmə, fəlsəfəyə, filosoflara verilən dəyər, poetik-fəlsəfi ideyalar əzəmətini təsdiq edir.

1200-1203-cü illərdə yazılan “Şərəfnamə” və “İqbalnamə” əsərlərində Nizami Gəncəvi öz mütərəqqi ideyalarını, baxışlarını, fəlsəfi fikirlərini Yunan filosoflarının və Makedoniyalı İsgəndərin dili ilə söyləmişdir. “İsgəndərnamə” əsərində irəli sürülən fəlsəfi fikirlərin ayrıca təhlil olunmasına çox böyük ehtiyac vardır.

- İsgəndər dövləti idarə edərkən filosoflardan məsləhət almağı və filosofların dövlət idarəçiliyinə dəvət olunmasını tövsiyə edirdi;
- Əsərdə elmə, alimə yüksək dəyər verilir. Hind şahı İsgəndərə hədiyyələr içərisində ən dəyərli hədiyyə kimi filosof göndərir və bildirir ki, filosoflar gizlini görənlər, göylərin sirrini bilən, gözəl məsləhət verəndir;
- Hökmdar fərman verir ki, ən əziz insan alimdir, ancaq hünərlə bir adam digərindən üstün ola bilməz. Alimin yeri hər kəsdən ucadır, dövlətə elmi və alimi təbliğ etmək tövsiyə olunur. Haqlı olaraq Yunanıstan da dünyada öz elmi ilə ucalmışdır;
- Şair göstərir ki, hökmdar tez-tez alimlər məclisi qurur və bu məclisin başında onun müəllimi - Şərqdə Ərəstun adlanan Aristotelin oxuduğu Platon Akademiyasının yaradıcısı Platon otururdu (Bu şair təxəyyülünün məhsulu idi, çünki Aristotelin müəllimi Platon e.ə. 347-ci ildə öldükdən sonra Aristotel İsgəndərin müəllimi olub).
- İsgəndərin Sokratla əhvalatı da Nizami təxəyyülünün məhsuludur, çünki e.ə. 399-cu ildə Sokrat ölmüşdür. Bu vaxtdan 43 il sonra İsgəndər doğulmuşdur, lakin əsərdə alimlər məclisində Sokrat da iştirak edirdi;
- Bir gün dünyanın yeddi müdriki – Sokrat, Platon, Aristotel, Fales, Bəlinas, Fərfər-

yus, Hörmüz ilə elmi mübahisə edir. Dünyanın dörd ünsürdən – su, torpaq, od və havadan yarandığı və ilk təkandan söhbət açılır. Bu mübahisədə İsgəndər də öz fikrini söyləyir. Bu fikirdə Nizamının də düşüncələri yer alır;

- İsgəndər Sokratdan ona nəsihət yazmağı xahiş edir, Sokrat da İsgəndərin xahişini yerə salmayıb, ona öz nəsihətlərini yazır. Sokrat nəsihətini Allahın mədhi, hər kəsin ona möhtac olması və Yaradanın hər kəsə kömək olması ilə başlayır və yazır ki, xalqla ədavət olmaz, ədavət olarsa, xalq hökmdarın üzünə ağ olar;
- Aristotelin İsgəndərə nəsihətlərində deyilir ki, sirlərin açarını alimlərdə axtar. Həyatda nə qazanırsansa, yaradana şükür et və Allah xofunu heç zaman yaddan çıxartma;
- Aristotel nəsihət edir ki, Allah hökmdarı ədalət üçün yaratmışdır, əgər hökmdar ədaləti yaddan çıxarsa, ölkədə zülm artar, ölkə viran olar. Pis fikrə düşən insan, hər zaman özünə yamanlıq edər;
- Platon da İsgəndərə nəsihətini Yaradana min-min ehtiram və Allaha şükürlə başlayır. Alim İsgəndərə çoxlu məclislər təşkil etmək, yeyib-içməyə meyil etməkdənsə, bilik toplamağı tövsiyə edir. “Çətin işləri səbrlə həyata keçirmək lazımdır. Bütün çətin düşünlər səbrlə açılır” deyir;

Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” əsərində irəli sürdüyü fəlsəfi ideyalar, ədalətli hökmdar, utopik cəmiyyət haqqında təsəvvürlər, alimə, elmə, verilən dəyər bu gün də cəmiyyətin ən aktual problemlərindəndir.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİ ABŞ KONQRES KİTABXANASINDA

Xuraman Ağayeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
xuramanagayeva@bsu.edu.az*

Azərbaycana, Azərbaycan xalqına təkcə Nizami Gəncəvi kimi dahi bir şəxsiyyət bağışladığına görə Gəncə torpağı, Gəncə xalqı, gəncəlilər əbədi minnətdarlığa layiqdirlər.

Heydər Əliyev

Nizami Gəncəvi əsrarəngiz bədii yaradıcılığı ilə dünya xalqlarının məhəbbətini qazandığı kimi, gözəl insani xüsusiyyətləri ilə də əsrlərin sınağından çıxıb bugünümüzə gəlib çatmış dahi bir şəxsiyyətdir, mütəfəkkirdir. Nizami yaradıcılığı XII əsr Azərbaycan gerçəkliyinin, dövrünün, zamanının inikasıdır, ensiklopediyasıdır. Xalq kütlələrinin elə bir arzusu, xəyalı yoxdur ki, Nizami poeziyasında şeirin ecazkar gücü ilə ifadə olunmasın. Nizami Gəncəvi bəşər mədəniyyətinin ən böyük xarüqəsi olan sözü millətləri, xalqları, bəşəriyyəti bir-birə bağlayan körpü hesab edirdi.

Artıq doqquz əsrə yaxındır ki, dünyanın bütün qitələrindən poeziya sevənlərin nəzərləri Nizami Gəncəvinin ölməz əsərlərinə yönəlmiş və bununla o, könullərdə taxt qurmuş, bütün ölkələrin şairi titulu qazanmışdır. Şərq dövlətlərinin demək olar ki, hamısı Nizami Gəncəvini özününkü hesab edir. Halbuki, Nizami Gəncəvi Gəncədən kənara

çıxmadığını əsərlərində bəyan etmişdir.

Azərbaycan və dünya poeziyasının başında duran Nizami bütün dövrlər və zamanlar üçün ölməz əsərlər yaratmışdır. Poeziyaya həqiqət işığı qatan Nizami tək addımlamamış, yaratdığı obrazlar da onunla birlikdə olmuş, ölməzliləri ilə əsərlərin sınağından çıxmış, bütün zamanlarda ədalətli dünya və azad, xöşbəxt insan cəmiyyəti axtarışında olmuş, şahları ədalətli olmağa çağırmışlar. Onun bütün yaradıcılığından dərin humanizm, sosial ədalət mötəvləri qırmızı xətt kimi keçmişdir.

Məhz buna görə də Nizami Gəncəvinin əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dilinə tərcümə olunmuşdur. Mütəfəkkir şairin əsərləri bir çox şəhərlərin - Bakı, Moskva, Sankt-Peterburq, Daşkənd, Təbriz, Ankara, Qahirə, İstanbul, Dehli, London, Paris, Roma, Berlin, Praqa və s. məşhur kitabxanalarını və muzeylərini bəzəyir.

Nizami Gəncəvinin əsərləri ABŞ-ın Konqres Kitabxanasının fondunda da mövcuddur. Ümumiyyətlə, Konqres Kitabxanasında dahi şairin 123 əsəri saxlanılır [Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi: Elektron məlumat bazası <http://anl.az/el/emb/nizami/index.html>]. Konqres Kitabxanasına ilk daxil olan əsər "Məkhzan al-asrar, the treasury of secret things.-London: Society for the publication of Oriental texts, 1844.-118 p." adlanır [Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi: Elektron məlumat bazası <http://anl.az/el/emb/nizami/index.html>]. Bu əsər Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" əsəridir və "Şərq ictimaiyyəti üçün mətnlər cəmiyyəti" tərəfindən 1844-cü ildə Londonda 118 səhifədən ibarət nəşr olunmuşdur. Konqres kitabxanasında böyük şairin Londonda ingilis dilində nəşr olunmuş beş əsəri saxlanılır. Bu əsərlər xronoloji baxımdan ən qədim nüsxələrdir. Onlar "Sirlər xəzinəsi" (1844), İsgəndərnamə (1881), "Leyli və Məcnun"(1905), "Yeddi gözəl" (1924), "Nizaminin poemaları" (1928) əsərləridir.

Konqres kitabxanasına Azərbaycandan ilk daxil olan əsər "Fitnə"dir [Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi: Elektron məlumat bazası <http://anl.az/el/emb/nizami/index.html>]. Əsər görkəmli alim Mir Cəlal tərəfindən işlənmiş və nəşrə hazırlanmışdır. Sonrakı dövrlərdə dahi şairin Bakıda nəşr olunan 36 adda Azərbaycan dilində, 18 adda rus dilində əsəri Konqres Kitabxanasının fonduna daxil olmuşdur. Konqres kitabxanasına daxil olan sonuncu əsərlər isə "Həbibbəyli, İ. Nizami Gəncəvi almanaxı (İsa Həbibbəyli.-Bakı: Zərdabi, 2019.-269 s.)" və "Nəcəfzadə, Ə. Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibəti Azərbaycan nizamşünaslığında (Əzizağa Nəcəfzadə. -Bakı: Elm və təhsil, 2019.-222 s.)" adlı əsərlərdir [Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi: Elektron məlumat bazası <http://anl.az/el/emb/nizami/index.html>].

Konqres kitabxanasının fondunda dahi şairin ingilis dilində nəşr olunmuş 20 adda, alman dilində nəşr olunmuş 4 adda, Daşkənddə çap olunmuş 4 adda, Düşənbədə çap olunmuş 3 adda, Tehranda çap olunmuş 10 adda, Ankarada çap olunmuş 4 adda, Fransada çap olunmuş 2 adda, Praqada çap olunmuş 3 adda, Pomada, Yaponiyada, Heydərabadda, Stokholmda, Qahirədə, Hollandiyada və digər ölkələrdə nəşr olunmuş bir adda əsəri saxlanılır.

Nizami Gəncəvinin əsərləri dünya məkanına səpələnib. İllər keçsə də, nəsillər bir-birini əvəz etsə də, Azərbaycan xalqının böyük oğlu dahi Nizami Gəncəvi əsərləri ilə tarixdə həmişə qalacaqdır.

НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И ВОСТОЧНЫЙ РЕНЕССАНС

(на сравнительном материале с древней
и средневековой литературой Китая)

Ильгар Гусейнов

*Бакинский Государственный Университет, Азербайджан
ilgarhuseynov@bsu.edu.az*

У исследователей творчества Низами всегда было множество вопросов, относящихся как к биографии самого поэта, так и к созданным им гениальным произведениям, считающимся шедеврами мировой литературы. Одним из наиболее часто задаваемых являются вопросы: «кто такой Низами?» и «откуда он черпал сюжеты для своих гениальных произведений?». Кто же он, гений из Гянджи, поэт, мыслитель, ученый, перевернувший средневековые представления о мире и человеке?

Сведений о жизни Низами очень мало. Благодаря его познаниям в астрономии и связанной с ней астрологии исследователям удалось установить примерные даты рождения и смерти поэта.

О его образовании также нет достоверных данных. Тем не менее, после прочтения поэтических творений Низами перед нами предстает образ ученого вселенского масштаба. Можно с уверенностью сказать, что из доступных в то время наук не было, ни одной, к которой бы не обращался пылливый дух этого гения. Это – наглядный пример неустанный самообразования и повышенных требований к себе самому.

Низами, а это отчетливо видно из его произведений, все время находился в поисках абсолютной истины. Эти поиски для него носили универсальный характер, т.к. эпоха ближневосточного Возрождения, одним из зачинателей которой был Низами, требовала уже иного подхода к основному объекту и субъекту знаний – Человеку.

Прежде всего, следует отметить восточных предшественников великого азербайджанского поэта и мыслителя. Это и такие далекие по времени философы древности, как Конфуций и Лао-Цзы, и такие близкие по географическому ареалу ученые, как Юсиф Баласагуни и Махмуд Кашгари. Был ли он непосредственно знаком с оригиналами их произведений, или знал о них из персидско-арабских источников, знал ли о китайском Ренессансе?

Тема Китая возникает при знакомстве с каждым произведением Низами. Сама цифра «5» в названии сборника «Хамсе» продолжает традиции китайской культуры и литературы. Это и 5 первоэлементов – у-син (огонь, вода, дерево, металл, земля), составляющих основу мироздания, и конфуцианское пятикнижие («Ши-цзин», «Шу-цзин», «И-цзин», «Лунь-юй», «Чун-цю»). Она присутствует не только в образе туркестанской (китайской) красавицы в поэме «Семь красавиц», но и в других поэмах цикла «Хамсе». В целом Конфуция и Низами сближает очень многое: общие взгляды на семью, общество, государство. Это можно объяснить тем, что Гянджа, будучи крупным торговым и культурным центром Кавказа, находилась на самой середине Великого шелкового пути, протянувшегося из Пекина в Европу. Поэтому не исключено, что Низами непосредственно мог встречаться с китайскими купцами и учеными.

Язык всех без исключения произведений Низами – классический фарси. Пер-

сидский язык был в те времена для стран Ближнего Востока таким же общим литературным языком и языком науки, как вэньянь – для дальневосточных государств (Китай, Корея, Япония, Вьетнам), или латынь – для Европы.

Культ женщины, преклонение перед ее красотой – еще одно нововведение Низами, подхваченное и внесенное затем как в грузинскую литературу (Шота Руставели и его поэма «Витязь в тигровой шкуре»), так и в европейскую литературную традицию (культ поклонения даме, куртуазные и рыцарские романы).

По сути, все произведения Низами не что иное, как сама Жизнь во всей ее сложности и многообразии, таинственности и красоте. Мир его поэтических образов до сих пор не оставляет равнодушным никого, даже людей, совершенно далеких от поэзии, литературы и Востока в целом.

PHILOSOPHICAL THOUGHT AND PEDAGOGICAL HERITAGE NIZAMI GANJEVI IN THE CHRONICLES AND HERITAGE OF HUMANITY

Irana Mamedova

*Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan
elchin_mamedzade@hotmail.com*

The article analyzes the philosophy of the genius Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi. The ideas of free-thinking and humanism are revealed, permeated with the spirit of the doctrine of the unity of being as the unity of God, the world, nature and man. The attraction of Nizami's wisdom, which is not subject to temporal and spatial boundaries, is rooted in love and respect for a person, selfless service to him.

One of Nizami's lyric poems begins with the words: "Due to the depth of my thoughts, I am the king of the kings of the land of Wisdom, and (therefore) by the will of heaven I rule over time and space". Although at the end of the poem, as if ashamed of praising himself, he repents and ends it with the last couplet: "Close the doors of this treasury «Close the doors of this treasury (that is, praise about yourself - A. G.) and you open the chest of pearls of words, so that enlightened people carry them around all the edges like gifts». Yes, domination and service is an indissoluble unity for Nizami. And his poetry, filled with wisdom, dominates time and space, for it served, serves and will serve humanity as long as the world stands [Гаджиева А.].

What is the philosophy of attracting his wisdom? Rational and irrational, real and mystical, social and everyday, wisdom and ordinary sanity, conscious and subconscious, descriptive and symbolic, history, truth and fiction, outer beauty and inner depth, merged with each other, give his poems multilayer, multilevel, ambiguous the character. Someone enjoys an interesting plot that tracks the course of numerous unpredictable events, someone touches the feelings, passions, experiences of the heroes, someone admires the flowing poetry, likes to quote the stanzas that have become aphorisms, for someone - sometimes it is pleasant to understand the meaning of the poet's words, and someone is working on ancient manuscripts, comparing them, studying the works of the poet, helping researchers. Not a single couplet, not a single word of Nizami is pronounced for the sake of rhyme, they carry a semantic load, as a rule, in alliance with artistry and aes-

thetics. Woven into the unity of the plot of the poem, each couplet individually creates a complete picture without violating the general unity of the text. But this depth still needs to be revealed, explored, comprehended.

In the 15th century, Abdurrahman Jami, at the end of his comments on Nizami's works, had to admit that more than 600 key points in them remained incomprehensible to him, and consoled himself that «I will have to grab Nizami on the Day of Judgment and ask him to explain these dark places.»

NİZAMİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” VƏ TÖVHİD

İlhamə Məmmədova

Dövlət Sərhəd Xidmətinin Akademiyası, Azərbaycan
ilhama.mamedova72@gmail.com

Əsrlər boyu farsdilli poeziyada müxtəlif şairlər özlərinin dünyagörüşü və həyata baxış istiqamətindən dünya, kainat, Allah və insanın rəbitəsini mədh etmişlər. Lakin Nizami Gəncəvinin tövhid mövzusunda bəyan etdiyi fikirlər özünün əsrarəngizliyi, söz çalarlarının zənginliyi ilə təkrar olunmazdır.

Tövhid vahidlik, təklik, bir olmaq deməkdir. İslam dinində də Allah tək, şəriksiz, misli və tayı-bərabəri olmayan bir zat kimi qəbul edilir. Bunların hamısına inanaraq qəbul etmək artıq tövhid deməkdir.

Nizami “Məxzənül-əsrar”ın mətləsinə “Bismillahir rahmənir rahim” ifadəsi ilə verərək ərz edir ki, “alimin xəzinəsinin açarı məhz “Bismillahir rahmənir rahim”dir. Yəni fikrin başlanğıcı və sözün sonu Allahın adıdır.

Tövhid Allahın zatının, zati sifətlərinin və onun xalılıqda, ibadətdə və tədbirdə olan yeganəliyidir.

Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”nin münacatlarında tövhidin vəsfinə xüsusilə geniş yer verilmişdir:

ای همه هستی ز تو پیدا شده
خاک ضعیف از تو توانا شده

(Ey bütün varlıqlar, Ondan yaranan,
zəif torpaq Səndən güc almışdır.)

Cənabi Haqqın birliyini və hər şeyə hakim olduğunu vurğulayan yeganə həqiqət tövhiddir.

Tövhidə biz Haqq-təalanın zati və sübuti sifətlərini görürük. Allahın zati sifətlərindən biri olan Onun əzəliyyəti və əbədiyyətini Nizami belə verir:

آنچه تغیر نپذیرد توئی
وانکه نمر دست و نمیرد توئی
ما همه فانی و بقا بس تراست
ملک تعالی و تقدس تراست

(Dəyişməyən yalnız Sənsən,
ölməyib və ölməyəcək Sənsən.
Biz hamımız faniyik, baqi Sənsən,
hər şeyin sahibi və müqəddəs Sənsən.)

Nizami Gəncəvi ikinci misrada birbaşa müqəddəs Qurani-Kərimdə Allahın vəhdaniyyətini göstərən "İxlas" surəsinə istinad edir: "Doğmayıb, doğulmayıb". Şair göstərir ki, tövhid Allahın vəhdaniyyətini və hər şeyə hakim olduğunu vurğulayan həqiqətdir.

ای به ازل بوده و نابوده ما
وی به ابد زنده و فرسوده ما

(Ey əzəldən var olan, biz mövcud olmamışıq.
O, əbədiyaşardır, biz isə məhvə doğru gedən).

Hər şeyin fani və yalnız bir tək Allahın əzəli və əbədi olduğu üçün də külli kainatda müqəddəs varlığın Allah olduğu birbaşa göstərilir. Hər şeyin əvvəli Allahdır, hər şeyin əvvəli olduğu üçün onun başlangıcı yoxdur və hər şeyin sonu da Allahdır, buna görə də qalan yalnız Odur.

Nizami öz əsərlərində Allahı vəsf etmək üçün dini kəlamlardan istifadə edir.

Şair göstərir ki, mövcudata həyat verən və onlar yaradıldıqdan sonra onların hərəkətverici qüvvəsi Allahdır. Buna görə də hər şey Allaha doğru qayıdır:

نشین علمت کاینات
ما بتو قائم چو تو قائم بذات زیر

(Hər şey sənə elminə tabedir,
biz sənə bağlıyıq, Sən isə öz zətinə bağlısan.)

Birinci misra "Qurani-Kərim"də göstərilən "kun", yəni "ol" kəlməsinə işarədir. Hər şey Allahın bir "ol" sözü ilə yaranmışdır və onun elminə tabedir. Buna görə də hər şey ona bağlıdır. O isə heç nəyə bağlı deyil və yalnız öz zətinə qaimdir ki, bu misra da "İxlas" surəsindəki "Allahu saməd" (Allah ehtiyacsızdır) ayəsinə işarədir.

Mənəvi təkamül prosesinin ən son mərhələsindən meydana gələn Vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi də məhz tövhidə əsaslanır. Nizaminin münacatlarında Allahı heç nə ilə müqayisə etmək mümkün deyil. İslamın təməli olan tövhid - təkallahlılıq dahi şairin qanından və ruhundan süzülüb gələrək bəyan edilir.

“NİZAMİ” (1982) FİLMİ ƏSASINDA YARADILMIŞ ŞEYX NİZAMİ OBRAZININ XX ƏSR AZƏRBAYCAN CƏMIYYƏTİNƏ TƏSİRİ

İslam Məmmədov

Pamuqqala Universiteti, Türkiyə

islam.mammadsoy@gmail.com

Nizami Gəncəvi Azərbaycan, ümumtürk, hətta ümumdünya ədəbiyyatı üçün önəmli yazarlardan biri olmaqla bərabər, dahi mütəfəkkir olması səbəbindən həm mədəni, həm də sosial-ictimai baxımdan dəyərləndirilməsi vacib olan bir şəxsiyyətdir. Səkkiz yüz səksən il keçməsinə baxmayaraq, onun fikirləri, ələlxüsus, haqq-ədalət, bərabərlik, azadlıq haqqında düşüncələri, prinsiplər dəyərləri bugün də çoxları tərəfindən sevilir və hörmətlə qarşılır. Elə bu səbəbdəndir ki, dahi şəxsiyyətin səkkiz yüz qırx illiyi ərəfəsində onun şəninə yaraşan şəkildə film ekranlaşdırılmışdır.

Əslində, hələ 1941-ci ildə, şairin anadan olmasının səkkiz yüz illik yubileyinə geniş hazırlıq görüldüyü vaxt sənədli kino ustaları da dahi söz ustasına film həsr etməyi qərara almışdılar. Lakin faşist Almaniyasının Sovet İttifaqına qəfil hücumu yubileyin müvafiq səviyyədə keçirilməsinə imkan vermədi. Bununla belə, 1941-ci ildə mühasirədə olan Leningradda (indiki Sankt-Peterburq), çətinliklə də olsa, yubiley qeyd edildi. Həmin il Ə. Ələkbərov və Ə.Minskinin ssenarisi üzrə rejissor A.Naroditski “Nizami” kinooçerkinə (1941, operator Ə.Ələkbərov) də çəkmişdi. Ümumiyyətlə, qeyd etdiyimiz kimi, Nizami Gəncəvi tək ədəbiyyatda deyil, fəlsəfi fikir tarixində, mədəniyyətdə, incəsənətdə, sosial həyatda da mühüm rol oynayır. Əbəs deyil ki, doğma şəhəri Gəncədə iki heykəli, inzibati ərazi vahidi, ev muzeyi, Bakı şəhərində onun adını daşıyan ədəbiyyat muzeyi, muzey mühitində olan metro stansiyası və s. var. Bütün bunlar şairin buraxdığı dərin iz, ona göstərilən ehtiramın nəticəsidir.

Bu yazıda sözügedən film nəzərdən keçirilərək filmdə yaradılmış “Şeyx Nizami” obrazı əsasında İlyas ibn Yusifin fikirləri və bu fikirlərin XX əsrdə cəmiyyətə təsirləri analiz ediləcəkdir. Filmin təhlili əsas alınaraq yazılmış məqalədə fəlsəfi fikirlər də gözdən qaçırılmamışdır. Qısası, hər zaman ədəbiyyatçıların gözü ilə baxdığımız Nizami Gəncəviyə incəsənət xadimlərinin gözü ilə baxılmış, ekran vasitəsilə hələ Sovet hakimiyyəti dövründə Nizaminin cəmiyyətə hansı təsirlərinin olduğu araşdırılmağa çalışılmışdır.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TÜRK SEVGİSİ

İslam Vəliyev

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

islamvaliyev@bsu.edu.az

Dahi Nizami Gəncəvi çox qədim dövrlərdən türklərin yaşadığı və məskən saldığı Azərbaycan torpağının vətənpərvər övladı, öz doğma xalqının böyük oğludur. Yaşadığı dövrdə xalq dili halında təşəkkül tapmış və türk dilləri qrupuna daxil olan Azərbaycan dili ölməz şairin ana dili olmuşdur. Mənbələrdən də məlum olduğu kimi, türk termini həm xalq, millət, həm də dil anlayışı kimi klassiklərin, o cümlədən Nizaminin yaradıcılığında

işlənmişdir. Çox zəngin lüğət tərkibinə malik olan Nizami əsərlərinin dilində türk sözüne həm etnik qrupa mənsubiyyət – türklük, həm də türk dili mənasında rast gəlinir. Türk sözünün sonuna “i” saitinin artırılması ilə yaranan “torki” lüğət vahidinin ərəb əlifbası ilə eyni şəkildə yazılması dahi şairin öz ana dilində əsərlər qələmə alması fikri ilə bağlı mübahisə və müzakirələrə yol açmışdır. Əslində “torki” sözünü türkcə, türk dili mənasında anlamaq üçün daha çox əsas vardır.

1938-ci ildən görkəmli şərqşünas alim, professor Mübariz Əlizadə müxtəlif elmi məcmuələrdə və dövrü mətbuatda Nizaminin fars dili ilə yanaşı, Azərbaycan türkcəsində də şeirlər yazması fikrini irəli sürmüş və öz mülahizələrini AMEA-nın 1960-cı ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (I cild) kitabında elmi surətdə faktiki materiallara dayanaraq əsaslandırmışdır.

Nizaminin ana dilində əsərlər yazdığını sübut edən tutarlı dəlillərdən biri “Leyli və Məcnun” poemasının giriş hissəsində əsəri sifariş verən Axsitanın dahi şair tərəfindən nəzmə çəkilməmiş məktubudur. Həmin məktubda yazılmışdır: “Torki sifəti vəfayi-ma nist, Torkane soxən səzayi-ma nist” (Türk üzlü olmaq bizə yaraşmaz, Türkcə söz danışmaq bizə lazım deyil). Türk dilinə layiqincə qiymət verməyən mühitdən şikayət edən dahi şair ürəkəğrısı ilə qeyd edirdi: “Torkiyəmra dər in Həbəş nə xəyənd, Lacərəm dovğayı-xoş nə xorənd” (Türkcəni bu Həbəşdə - qaranlıq mühitdə alan yox, Dovğanı bir yemək deyə yeyən yox). Nizaminin dadlı-duzlu türkcə şeirlərini dovğaya bənzətməsi tamamilə təbiidir. Böyük şairin yazdığı kimi, iyirmi min beytlik lirik şeirlər “Divan”ında “ceyran gözəllərin sazla-söz-lə oxuduqları Nizami qəzəlləri” şahlar məclisinin bəzəyi olmuş, ağızdan-ağıza keçərək sevə-sevə oxunmuşdur. Lakin bu böyük “Divan”dan cəmi iki min beyt dövrümüze gəlib-çatmışdır.

Türk sözü Nizami yaradıcılığında xalq, qəbilə anlamında da işlənmişdir: “Ze kuhi Xəzər ta be dəryayi-Çin, Həmə tor por tork binən zəmin” (Xəzər dağından Çin deryasına qədər Türklərlə doludur bütün bu yerlər). Heç bir xalqa, heç bir millətə və irqə həqarət gözü ilə baxmayan ölməz şair həm də Türk dünyasının sadıq oğlu idi. Belə ki, Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında sevimli həyat yoldaşının - qıpçaq qızı Afaqın ölümündən doğan ürəkəğrısını belə ifadə etmişdir: “Əgər şod torkəm əz xərqəh nəhani, Xodaya, torkzadəm- ra to dani” (Əgər mənim türkünüm evimdən köçübsə də, ilahi, Türk (azərbaycanlı) olduğumu sən ki bilirsən).

Məlum olduğu üzrə, əsərlərini fars dilində yazmağa məcbur olan azərbaycanlı sənətkarlarımız kimi, dahi Nizami də öz ana dilinə sonsuz məhəbbət bəsləmişdir. Nizaminin böyük müasiri Xaqani Qəsidələrinin birində bu məhəbbəti belə bildirmişdir: “Məra dər farsı foşsi ki, quyənd, Be torki çərx şan quyənd ki sənsən” (Mənə farsca bir söyüş ki söy-sələr, fələk türkcə (azərbaycanca) onlara cavab verər ki, sənsən). Beytdə türkcə olan sənsən sözü çox mənalı və əzəmətli səslənir. Fars dilində yazılmış beytdə “sənsən” sözünün işlənməsi dil tariximiz üçün də böyük əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd edək ki, şairin türk sevgisi onun əsərlərinin əsas süjet xəttindən də kəskin şəkildə duyulur: poemalarından da açıq-aşkar görünür ki, onun yaradıcı sənətkar ruhunda fars təəssübkeşliyindən qəti söhbət gedə bilməz. Bu barədə son günlər akademik Nizami Cəfərovun dövrü mətbuatda silsilə şəklində dərc olunmuş məqalələrində (“Leyli və Məcnun”un türk dünyası”, “Xosrov və Şirin”in türk dünyası və s.) kifayət qədər tutarlı faktlar öz əskini tapmışdır.

FOLKLOR OBRAZLARININ NİZAMİ YARADICILIĞINA TRANSFERİ («İSGƏNDƏRNAMƏ» ƏSASINDA)

Kəmalə İslamzadə

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

kamalaislamzada@bsu.edu.az

Ağz ədəbiyyatı Nizaminin ilham aldığı sirli-sehrli, tükənməz bir qaynaqdır. Xalq yaradıcılığında geniş yayılmış motiv, süjet və obrazlar şairin əsərlərində yeni müstəviyə keçirilərək fərqli prizmadan dəyərləndirilir. Onların folklorda daşdıqları ənənəvi funksiyaların üzərinə yeniləri yüklənir. Nizami folklor obrazlarından xüsusilə məcazların yaradılması məqsədi ilə istifadə etmişdir. Folklor elementlərinin artıq alışdığımız cəhətlərinin deyil, digər tərəflərinin qabardılması, onların tamamilə gözlənilməz aspektdən qiymətləndirilməsi hissi-ekspressiv baxımdan güclü effekt doğurur. Nizami üçün bu obrazların real və ya əfsanəvi mənşəli olması fərq etmir. O, real olanda qeyri-adiliyi, əfsanəvi olanda isə gerçək əlamətləri tapıb göstərməkdə mahirdir.

Bu dünya ilə mistik aləm arasında keçid kimi təsəvvür edilən mağara, işıqlı dünya ilə yeraltı zülmət səltənəti arasında qapı kimi dərk olunan quyu folklorda sakral məkanlar sayılır. Folkloristik və dini mətnlərdə dəfələrlə işlənmiş bu mövzuya Nizami gözlənilməz yanaşma nümayiş etdirmişdir. O, «İskəndərnamə» poemasında bu iki elementi bir araya gətirərək eyni məkanda təsvir edir. Keyxosrovun məqbərəsi yerləşən mağarada içindən alovlar çıxan quyu vardır [Azərbaycan nağılları]. «Məlikməmməd» nağılındakı zəbanə çəkib içinə girəni yandıran quyunu xatırladır [Gəncəvi N.]. Bəlinas orada zəhərli kükürd mədəni olduğunu aşkarlayır. Mistika yox olur. Lakin Nizaminin oxucuya ötürdüyü ismaric dünyanın faniliyi ilə bağlıdır. Atəş saçan quyu burada cəhənnəmin bir modeli kimi düşünülmüşdür. Rəiyyəti ilə ədalətli davranmayan hökmdarların axirətdə cəza çəkəcəklərinə bir eyhamdır.

Nizaminin əsərlərində ümumi evimiz olan Yer planetinin konfigurasiyası ilə bağlı həm mifoloji, həm də elmi təsəvvürlərdən şairin məqsədinə uyğun olaraq müəyyən mətləblərin çatdırılması üçün istifadə edilmişdir. Məsələn, Daranın göndərdiyi çövkən topu İskəndərdə kürə şəkilli Yer ilə assosiasiya doğurur və o, həmin anda bütün dünyaya hökmranlıq etmək iddiasına düşür.

Mifologiyada isə Yer yastı təsəvvür edilir. Onu suda üzən nəhəng balığın üzərində dayanan öküz buynuzlarında saxlayır. Nizami qədim insanların həqiqətə uyğun olmayan bu sadələvh təsəvvürlərindən bəzən günün hansı çağının olduğunu bildirmək üçün, bəzən əməyin təbliği məqsədi ilə, bəzən də çılığın bir hərbi toqquşmanın təsvirindən ötrü faydalanmışdır.

Coşdu toppuz, yağdı mancanaq daşı,
Əyildi öküzün, balığın başı

[Azərbaycan nağılları].

Nizami real və əfsanəvi quş obrazlarının köməyi ilə bir çox mətləblərin üzərinə işıq salmışdır. Şair tovuz quşunun erkəyindəki quyruğun rəngarəngliyini, səsinin isə eybəcərliyini ayrı-ayrı məqamlarda qabartmaqla qüvvətli bənzətmələr yaratmışdır. Qədim türklərə məxsus Humay ilahəsinin eyniadlı zoomorf ifadəsi olan Humay quşu folklorda kifayət qə-

dər aktivdir. Bu mifoloji varlığın Qaf dağının sakini olduğu, sümük yediyi, ayaqlarının ol-maması səbəbi ilə davamlı surətdə uçduğu barədə tədqiqatlarda xəbər verilir [Pala İ.].

Növbəti beytdə şair bəhs etdiyi hadisənin səhər vaxtı olduğunu bildirmək üçün bu iki quşun iştirakı ilə metaforalar silsiləsi yaratmışdır:

Yaşıl donlu tovuz humay quşundan

Ağ, parlaq sümüyü qapdığı zaman [Azərbaycan nağılları].

Bu misralarda tovuz quşu göylərin, humay quşu günəşin, sümük isə rəng ələmə-tinə görə sübh çağının metaforasıdır.

Nizami folklor janrları üçün səciyyəvi olan kifayət qədər fəal elementləri başqa tərəfdən təqdim etmişdir. Bunlardan ilan, əjdaha, div, buta, fal, atalar sözləri və s. şairin unudulmaz misralarında bir daha aktuallaşmışdır.

ƏRƏB ÜZRİ MƏHƏBBƏT POEZİYASI VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” POEMASINDAKI MİSTİK FİKİRLƏR

Kəmalə Pənahova

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
kamalapanahova@bsu.edu.az

VII əsrdə İslam dininin yayılmasından sonra Ərəbistanda meydana gəlmiş üzri məhəbbət poeziyası özünün yüksək amalları, dərin bəşəri mündəricəsi, təmiz əxlaqi keyfiyyətləri tərənnüm etməsi sayəsində təkcə ərəb ədəbiyyatında deyil, qonşu Şərqi xalqlarının ədəbi-bədii fikrinin inkişafında dərin iz buraxmışdır. Bu poeziya məhəbbəti ülvü yüksəkliyə qaldırmış, onu fədakarlıq və cəfəkeşlik keyfiyyətləri ilə zənginləşdirmiş, insanın mənəvi təkamülünün qüdrətli amili kimi təsdiqləmişdir. Ülvü eşqi öz şerlərində tərənnüm edən şairlərin əksəriyyəti Üzrə qəbiləsinə mənsub olduqları üçün onların lirikası üzri məhəbbət poeziyası adlandırılmışdı.

Üzri məhəbbət poeziyasında ilkin mərhələdə aşıqların eşqi hələ dünyəvi mahiyyət daşıyır, real, təbii hisslərlə səciyyələnir, onların məhəbbəti adi insani münasibətləri əks etdirir. Lakin elçiləri mənfi cavab alan aşiq məyus olur, ona bədbinlik hissləri hakim kəsilir. Sevdidiyi qız başqasına ərə verildikdən sonra isə aşiq real həyatı unudub sevgilisinin xəyalı ilə yaşamağa başlayır, mənəvi cəhətdən sevgilisinin varlığında əriyib yox olur. Yalnız axirət dünyasında yarı ilə əbədi qovuşacağına ümid bəsləyən aşiq ölümə can atır. Allahın iradəsi ilə baş verən bu mistik məhəbbət üzri şairə yalnız əzab gətirir, onun sonsuz kədəri şerlərində tərənnüm olunur. Bu poeziyaya məxsus xarakterik cəhətlərdən biri də aşıqların yaxınlarından birinin onların ölümündən sonra xoşbəxt yaşamalarını yuxuda görməsidir. Bu da aşıqların axirətdə səadətə qovuşmalarına işarə edən məqamdır.

Üzri məhəbbət poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Məcnun ləqəbli Qeys ibn Müləvvahın həyatı və yaradıcılığı barədə məlumatlar İbn Quteybənin “Ser və şüara” (“Şer və şairlər haqqında kitab”ında) və Əbul Fərəc əl-İsfahaninin “Kitəb əl-ağani” (“Mahnılar kitabı”nda, Əbubəkr əl-Valibinin “Əxbər əl-Məcnun və əşaruhu” (“Məcnun haqqında xəbərlər və onun şerləri”) adlı kitablarda toplanmışdır.

Məcnunun Leylaya olan ülvü məhəbbəti haqqında poetik rəvayətlər təkcə ərəb ədəbiyyatında deyil, başqa şərqi xalqlarının ədəbiyyatında yaranan əsərlər üçün də süjet

rolunu oynamışdır. Təsadüfi deyildir ki, Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasını yazarkən ərəb rəvayətlərinə müraciət etmiş, onlardan yaradıcılıqla istifadə edərək Məcnun haqqındakı məhəbbət rəvayətlərini ilk dəfə yazılı ədəbiyyata gətirmişdir. O vaxtdan etibarən “Leyli və Məcnun” Şərqdə nakam və səmimi məhəbbətin simvoluna çevrilmişdir [M.Mahmudov].

Ərəb mənbələrindəki ayrı-ayrı fraqmentləri birləşdirən Nizami Gəncəvi Məcnun ilə Leylinin kədərli talelərinin ardıcıl tarixini yaratmışdır. Ərəb rəvayətlərini təfəkkürünün süzgecindən keçirən Nizami bir çox əxlaqi məsələlərin fəlsəfi izahını vermişdir. “Leyli və Məcnun” poeması ilə ərəb rəvayətləri arasında bir çox oxşar cəhətlərlə bərabər fərqli xüsusiyyətlər də var. Lakin Nizami rəvayətlərdəki bütün lazımlı detalları nəzərə almış, onların ümumi strukturunu saxlamışdır.

Üzri məhəbbət poeziyası, onun görkəmli nümayəndəsi Məcnun haqqında rəvayətlər, üzri lirikanın ərəb ədəbiyyatında daşdığı mündəricə, onun məfkurəvi istiqaməti və bütün bunların Nizaminin “Leyli və Məcnun” əsəri ilə əlaqəli şəkildə qiymətləndirilməsi dahi Azərbaycan şairinin yaradıcılıq qüdrətini daha aydın təsəvvür etmək üçün mühim əhəmiyyət kəsb edir, ərəb-Azərbaycan fəlsəfi-mədəni əlaqələrinin tarixinin lap qədimlərə gətdiyinə dəlalət edir.

NİZAMI GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN İLK ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ

Knyaz Aslan

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
knyazaslan@bsu.edu.az

Nizami Gəncəvi «Xəmsə»sinin əlyazmalarının təsviri müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı ölkələrdə Əhməd Münzəvi, Əhməd Atəş, Andre Dü Ryö, Edqar Bloşe, Eduard Braun, Karl Zaleman, Boris Dorn, Cahangir Qəhrəmanov, Kamil Allahyarov və digər mütəxəssislərin tərtib etdiyi kataloqlarda öz əksini tapmışdır [Qəhrəmanov C.].

“Xəmsə”nin hələlik elmə məlum olan ən qədim əlyazması 1318-1319-cu illərdə üçün köçürülmüş nüsxədir. Tehran Universitetinin Mərkəzi Kitabxanasında saxlanılan həmin nüsxəyə şairin “Sirlər xəzinəsi” və “Xosrov və Şirin” əsərləri salınmamışdır [Qəhrəmanov C.].

Fransa Milli Kitabxanasının fondunda saxlanılan “Xəmsə” əlyazması 1362-ci ildə katib Əhməd İbn Əl-Hüseyni İbn Sina tərəfindən köçürülmüşdür [Nağısoylu M.].

Görkəmli şərqşünas Yevgeni Bertels Paris nüsxəsini “nəsxələ yazılmış ən yaxşı əlyazma», «əldə edilmiş əlyazmalar arasında ən qüsursuz mətn» kimi dəyərləndirmişdir.

Rusiyada – Sankt-Peterburq Universiteti kitabxanasında mühafizə olunan “Xəmsə”nin köçürülmə tarixi 1375-1376-cı illərə aiddir. Bu nüsxəyə “Sirlər xəzinəsi” və “Yeddi gözəl” poemaları daxil edilməmişdir [Qəhrəmanov C.].

Türkiyədə Nizami əsərlərinin əlyazmalarının sayı daha çoxdur. Təkcə İstanbuldakı Topxana Sarayı Kitabxanasında “Xəmsə”nin 80-ə yaxın əlyazması qorunur. Bu nüsxələrin ən qədimi 1377-1378-ci illərə aiddir [Qəhrəmanov C.].

Çexiyanın Dövlət Kitabxanasında “Xəmsə”nin 9 nüsxə nəfis əlyazması var [Nağısoylu M.].

Müxtəlif kataloqlardakı məlumatlara əsaslanaraq Nizaminin hər beş dastanının ilk əlyazma nüsxələrinin köçürülmə tarixlərini müəyyənləşdirmək mümkündür. “Sirlər xəzinəsi”nin Londonun İndiya-Ofis kitabxanasında saxlanılan ən qədim nüsxəsi nəsx xətti ilə 1239-cu ildə yazıya alınmışdır. 1421-ci ildə üzü köçürülmüş «Xosrov və Şirin» əsərinin əlyazması İngiltərədə – Con Raylands kitabxanasında mühafizə olunur. 1423-24-cü illərdə üzü çıxarılan “Leyli və Məcnun” poemasının əlyazması ABŞ-ın Harvard Universitetinin kitabxanasındadır. Köçürülmə tarixi 1371-1372-ci illərə aid olan “Yeddi gözəl” dastanının saxlanılma yeri İrandakı Əbdülhüseyn Bayat kolleksiyasıdır. “İsgəndərnamə”nin 1233-cü ildə köçürmüş ən qədim əlyazma nüsxəsi Tehrandakı Əsgər Mehdəvi kolleksiyasını bəzəyir.

Hazırda AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda Nizami əsərlərinin 27 əlyazma nüsxəsi saxlanılır. Onlardan ən qədiminin üzü 1421-ci ildə köçürülmüşdür [Kərimov P.].

Nizami Gəncəvi «Xəmsə»sinin bir çox əlyazma nüsxələri dünyanın məşhur kitabxana, arxiv və muzeylərində saxlanılır. Azərbaycanla yanaşı, İran, İraq, Türkiyə, Misir, Pakistan, Özbəkistan, Tacikistan, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, Avstriya, Rusiya, ABŞ və digər ölkələrdə şairin 900-dən çox cildlənmiş əlyazma əsəri vardır. Təkcə “Xəmsə” əlyazmalarının sayı 500 nüsxəyə yaxındır. Onlardan 82-i İstanbulda, 79-u Tehranda, 54-ü Londonda, 13-ü Oksfordda, 10-u Lahorda qorunur.

Fikrimizcə, Nizami əlyazmalarının dünyada qorunan əlyazmaları haqqında müfəssəl məlumatı özündə əks etdirən kitab-albom seriyasının nəşrinə ciddi ehtiyac duyulur.

Nizami əlyazmalarının bibliografik məlumat kitabının yenidən hazırlanaraq müxtəlif dillərdə çap olunması məqsədaşdır.

Nizami əlyazmalarının elektron formatda xüsusi bir portalda istifadəçilərin ixtiyarına verilməsi dünya tədqiqatçılarının şairin əlyazmalarından istifadəsinə imkan yarada bilər.

“SİRLƏR XƏZİNƏSİ”NDƏ BAYQUŞ SİMVOLU

Könül Həsənova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
konulhasanova@bsu.edu.az*

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında türk və dünya xalqlarının mifoloji baxışları, elmi-fəlsəfi görüşləri, dini-tarixi əhvalatları, əfsanə və rəvayətləri, simvol və rəmzləri, inancları öz əksini tapmış və onun qələmində yeni çalar, can qazanmışdır. Onun yaradıcılığında quşlarla bağlı mövzu spektri də rəngarəngdir. “Sirlər xəzinəsi”ndə “bayquş” həqiqəti açmaq yolunda şairin ezoterik düşüncəsinin simvoluna çevrilir. Şair «Adil Nuşirəvan ilə vəzirin hekayəti»ndə bayquş obrazının müsbət çalarlarından istifadə edib. Əslində, Allahın qoyduğu yoldan azan, öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirməyən, mənəvi aləmi unudub maddi aləmi əsas tutan, axirət dünyasını düşünməyən cahil insanların ayılması və haqq yoluna gəlməsi üçün bayquşu xəbərdaredici bir obraz kimi təqdim edir. Hekayədə vəzir ilə ova çıxan padşah bir xarabalıq qarşısından keçərkən iki bayquşun söhbət etdiyini görür. Bayquşların xarabalıqda olması dünyanın, maddi aləmin bir önəm kəsb etmədiyinə, hər şeyin sonunun onsuz da xarabalıq olacağına işarədir. “Quş dili bilən” vəzirin hekayəti ilə şair

dəmək istəyir ki, bayquşların bu xarabalıqdakı civiltisi həqiqətin carçısıdır. Bu həqiqət isə zalım və ədalətsiz şahı fəzilətlətləndirir. Aristotelin yaradıcılıq fəlsəfəsini dərinlən bilən şair onun «katarsis» nəzəriyyəsinə əsaslanaraq padşahın idarə etdiyi ölkə və öz gələcək taleyi üçün yaratdığı faciəni bayquşların söhbəti ilə onun gözü önündə canlandırır. Faciənin yaratdığı qorxu onun qəlbini saflaşdırır. Bu saflıq isə padşahın göz yaşlarında və o gündən ədalətli olmağında öz təcəssümünü tapır.

Bəduğur sayılsa da bayquşlar əfsanədə,
Tanrı xəzinəsinə bülbüldür viranədə.

“İnsanlığ mərtəbəsinin bütün xilqətlərdən üstünlüyü” adlı yeddinci söhbətdə şair dəmək istəyir ki, bayquş insanların inanclarında bəduğur sayılsa da, Tanrı xəzinəsinin bülbülüdür, yəni Allahın buyurduqlarının və ya xarabalıqlar altında olan, bilinməyən bir xəzinənin carçısıdır. Xarabalığın simvolik modelinə çevrilən bayquş ezoterik anlamda hər iki dünyanın bilinən və bilinməyən məqamlarını özündə ehtiva edir. Estetik baxımdan göz oxşayan bu quş xarabalıqlar içində mistik bir dünya yaradır. İnsanları xaosdan nizamlı, kamil, ədalətli bir dünyaya səsləyən bayquş heç vaxt o dünyanın varlığı olmur. Öz funksiyasını yerinə yetirdikdən sonra yeni bir xaos qədəm qoyur. Çünki viranəlikdə yaşamaq bayquşun bəxtinə yazılıb.

“Axirəti qarşılamaq haqqında” on doqquzuncu söhbətdə isə Nizami özünü bu dünyadakı missiyasını bayquşun missiyası ilə eyniləşdirib müqayisə edir:

Susuzam, dərya kimi fəqət coşub daşaram,
Bayquş deyiləm, ancaq, xəzinələr açıram.
Ayağım fələk kimi xəzinə üstündədir,
Fikir, hünər bayrağım fələklər fəvqündədir!

Şair bildirir ki, Allah insanı yaradılışların fəvqündə yaradıb və ən qiymətli varlıqdır. Dərya suları ilə coşub-daşır, mən isə söz mülkündə dəryayam, sözlərimlə dərya kimi coşub daşıram. Bayquşlar viranə mülklərdə xəzinələrin varlığından xəbər verdiyi kimi, mən də şeiriyyətimlə söz mülkünün gizli xəzinələrini açıram. Nizami burada öz əsərinin dəyərini göstərmək üçün xəzinəyə bənzərkən, öz əməlini də bayquşun əməli ilə eyniləşdirir. «Ayağım fələk kimi xəzinə üstündədir» deyən şair əslində Məhəmməd Peyğəmbər tərəfindən söyləndiyi nəql edilən bir hədisə işarə edir ki, həmin hədisdə «Ərşin altında Allahın (hikmət) xəzinələri vardır ki, onların açarları şairlərin dilindədir» fikri yer alır (Həmin hədisə X.Şirvani, S.Ə.Şirvani də istinad edib). Bu fikrin ardınca şair kamillik dərəcəsi ilə öyünərək fikirlərinin göylərdən də yüksəklərdə olduğunu vurğulayır. O ucalıqları öz kamillik dərəcəsi ilə fəth etdiyini bildirir. Haqq yolunun yolçusu olan şair əsərlərində yaratdığı “bayquş” obrazı və simvolu ilə həm insanlıq, ədalət prinsipləri ilə bağlı bəşəri ideyalarını, həm də bu quşun elmi-fəlsəfi, təsəvvüfi anlamını əks etdirməyə çalışmışdır.

“YEDDİ GÖZƏL”İN İKİ TƏRCÜMƏSİNDƏ SÖZ YARADICILIĞI

Qüdsiyyə Qəmbərova

AMEA-nın İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Azərbaycan
qudsiyye@bk.ru

Təbiətində yenilik yaratmağa böyük bir qüdrət və istedad olan insan təkcə sənət və sənətkarlıq nümunələri icad etmir, həm də yaratdıqlarına ad arayıb-axtarır. Söz sənətkarlarında isə bu proses daha fərqli və özünəməxsusdur. Fərdi üslub yaratmaq, başqalarından fərqlənmək istəyi, sözü ilə yaddaşlarda qalmaq arzusu söz yaradıcılığına bilavasitə xidmət edir.

Söz yaradıcılığının əsas səbəblərindən biri də tərcümə əsərləridir. Uğurlu qarşılıqlı söz tapmadıqda və ya öz möhürünü vurmaq məqsədi ilə belə sözlərə ehtiyac yaranır. Tərcümə əsərlərində mövzu, süjet xətti - əsərin məzmunu orijinalda olduğu kimi saxlansa da, hər halda, tərcüməçinin fərdi yaradıcılıq məhsuludur. Yəqin ki, bu səbəbdən də üslubi neologizmlər müxtəlif terminlərlə adlandırılır: fərdi neologizmlər, xüsusi neologizmlər, okkozionalizmlər [Xəlilov B.].

Onların yaranma yolları fərqli olsa da, ən optimal yol morfoloji qaydadır. Bu məqsədlə məhsuldar şəkilçilər seçilir:

-çı4 şəkilçisi. “Yeddi gözəl” poemasının hər iki tərcüməsində çı4 şəkilçisi öz məhsuldarlığı ilə seçilir. M.Rahimin tərcüməsində atçı (atlı); qoruçu (qoruyucu). X.Rzanın tərcüməsində xəzinəçi (xəzinədar); sözcü (natiq), açarçı (açar saxlayan) kimi sözlərin ədəbi dilə də layiq olması aydın görünür.

-xana şəkilçisi. “Yeddi gözəl” poemasının hər iki tərcüməsində maraqlı üslubi neologizmlər yaradılmışdır: tabxana (süni qızdırılan otaq); möhnətxana (dünya); gortexana (qəbir); yaxxana (hüzur yeri).

Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tərcüməsində dilimizdəki şərq mənşəli sözlərin qarşılığı olan okkozionalizmlərə rast gəlirik:

... Tanrılıq eyləyən, Tanrını sevən
Başqa-başqadırlar, bu aşikardır,
Damarca, dəricə fərqləri vardır. (M.Rahim)

Dilimizdə ruhən, cismən, zətən kimi ərəb mənşəli sözləri əvəz edən damarca, dəricə kimi üslubi neologizmlər uğurlu tapıntıdır. X.Rzanın tərcüməsində də ərəb mənşəli tərifiş – öygü, tərsə – yönsüz, haca – qaçıvari, kabab – şişlik sözləri yenilikdir. Burada sintaktik yolla yaranan üslubi neologizmlərin böyük bir hissəsi heyvan adları ilə düzələrək, bəzən komik üslubi effekt yaradır: öküzboyun, aslanboğan, filbədən .

Burada satirik məqsədlə yaranmış maraqlı sözlərə rast gəlirik: qolbənd - bağılı, əlixam - naşı, ağzıqanlı - vəhşi.

Bəzi üslubi neologizmlər feili birləşmələrə bənzəyir. Məsələn, dəmirölçən (pərgar) sözü də üslubi yenilik kimi maraqlıdır: -Dəmirölçən oldu Simnarın əli .

Nizami əsərlərinin tərcümələrində canlı xalq danışığı dilin zəngin leksikonundan bəhrələnməklə bədii təzadlar yaranmışdır:

Tay-tay, arpa-arpa çalsan da, inan
Axırda torpağa qaytaracaqsan. (X.Rza)

Məlum olduğu kimi, tay –şivələrdə canlı xalq dilində çuval, kisə deməkdir. Arpa sözü isə şeirdə, həm taxıl, həm də qədim ən kiçik çəki vahidi mənasında işlənmişdir.

Düşünürük ki, dünya mədəni irsinin ən qiymətli sənət nümunələrini yaratmış Nizami Gəncəvini öz ana dilində oxuyan hər bir azərbaycanlı onun tərcüməçilərini rəhmətlə yad etməlidir. Çünki bu gözəl əsərləri bizə sevdiren söz ustaları Azərbaycan dilinin bədii imkanlarından bol-bol bəhrələnərək, həm də ana dilinin lüğət xəzinəsinə öz bəxşişlərini vermişlər. Bu xəzinə Azərbaycan xalqına məxsus olduğu üçün onun keşiyini çəkmək, qorumaq və gələcəyə əmanət kimi çatdırmağa borclu yuq. Bu işdə biganəlik və laqeydlik çox qorxuludur.

Tanrı yaratmışsa hər nə, yaxşı bax,
Sözdən başqa şey yaşamayacaq. (M.Rahim)

НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ - ПОЭТ ВСЕГО ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Гулжахон Жуманазарова Умирзаковна

Жиззах давлат педагогика институту, Ўзбекистон
guljahon1980@mail.ru

Язык поэм и стихов Низами отличается необычностью. Низами поднял поэтический язык на новую высоту благодаря использованию аллегорий, притч и многозначных слов. Он ввёл новые и прозрачные метафоры и образы, создал неологизмы. Низами использует различные стилистические фигуры (гипербола, анафора), повторы (мукаррар), аллюзию, сложные слова и образы, которые объединяет с различными элементами повествования для их воздействия. Стиль Низами также отличается тем, что он избегает употребления обычных слов для описания действий, эмоций и поведения своих героев. Многие из созданных Низами афоризмов стали пословицами. Низами использует в своей поэзии разговорную речь. Его язык богат идиомами, стилистически прост.

Как великий поэт романтической любви и великих человеческих чувств, Низами раскрылся во второй поэме «Хосров и Ширин». Она была создана в 1181 году по заказу одного из правителей и тоже вошла в «Хамсе». Сюжетной линией является историческая хроника, уже имевшая место в «Шах-наме» Фирдоуси. Но гений Низами создал великое произведение о прекрасной любви. Любовь Ширин, преодолев много трудностей, склок и препятствий, наконец-то доходит до ума и сердца царевича Хосрова, прожигающего жизнь в мирских уладах и суете. Он начинает понимать, в чем истинные ценности жизни и в конце поэмы идет к высотам великой жертвенной любви. Образ Ширин наполнен светом добра и чести, справедливости и любви.

Образ Фархада в поэме призван воплотить ее идейный замысел: это герой силы и мощи народной и праведного труда. Будучи сыном народных глубин, Фархад приобрел гордое сердце и сильные руки в борьбе с врагом и благом труде. Он живет помыслами народа и все силы, и умения отдает ему. Фархад бесконечно любит Ширин и лишь вероломство Хосрова мешает им сблизить свои благородные сердца. В финале поэмы все главные герои погибают. Но насколько высокую любовь двух чистых помыслов показал Низами – в этом проявился его яркий гений.

В 1188 году Низами пишет третью поэму из «Хамсе» - великую драму несчастной любви «Лейли и Меджнун». Жизнь, любовь и гибель влюбленных, чье сильное и прекрасное чувство идет вразрез с обычаями и устоями их племен, не может быть оправдано никак. Но поэт показывает такую чистоту сердец, которая была повторена быть может только в двух поэмах вселенского уровня: в навоийской и шекспировской. Любовь Меджнуна и Лейли так сильна, что нет без нее для него жизни

В основе поэмы «Семь красавиц», четвертой поэмы из «Хамсе», лежит легенда о царе Бахраме, прославившемся своими подвигами. Он умен, образован, справедлив, честен и искренен. Бахрам считает, что обязан любить свой народ, тогда и народ будет опорой его царствованию... Однажды во сне Бахрам видит семь царевен и начинает наяву искать их повсюду, так он в них влюбляется. Он находит их, женится, строит для них семь дворцов и предается утехам, забрасывая государственные дела. Этим пользуется его визирь, он постепенно разрушает всё созданное Бахрамом справедливое начало, грабя народ и не давая ему ни жизни, ни смерти.

В последней, пятой поэме из «Хамсе» - «Искандер - наме», которую он считал основной, стержневой в своем творчестве, Низами воплотил главные свои замыслы человека, поэта и гражданина. Сюжет взят из «Шах - наме» Фирдоуси. У Низами – это социальная утопия, где рисуется страна прекрасного края, справедливых законов и сильных, умных людей. Искандер – герой, он изображен как царь – освободитель, устанавливающий везде гуманное правление. В нем сочетаются черты смелого воителя, непревзойденного богатыря, богоугодного правителя и умного философа.

Великий Низами заслуженно пользуется славой гения – автора бессмертных поэм. Но он создавал и прекрасные газели и рубаи. Произведения Низами привлекают глубоким содержанием, философским смыслом и поэтическим слогом. Низами – певец свободы и правды, ненавидевший насилие и несправедливость. Он – великолепный стилист, искусный создатель эпических полотен и лирических миниатюр.

Труды Низами оказали громадное влияние на дальнейшее развитие восточной и мировой литературы вплоть до XX века. Известны десятки назире (поэтических «ответов») и подражаний поэмам Низами, создававшихся начиная с XIII века и принадлежащих в том числе Навои, Дехлеви и др. Многие поэты в последующие века имитировали творчество Низами, даже если они не могли сравняться с ним и, конечно, не могли превзойти его. Персидский учёный Хекмет перечислил не менее сорока персидских и тридцати турецких версий поэмы «Лейли и Меджнун».

Творчество Низами оказало большое влияние на дальнейшее развитие мировой литературы. Не только каждая из его поэм, но и в целом все пять поэм Хамсе, как единое целое стали образцом, которому подражали и с которым соперничали поэты в последующие века.

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА НИЗАМИ НА РАЗВИТИЕ ТАТАРСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Гузелия Газиева

*Казанский Государственный Институт Культуры, Российская Федерация
guzhaz@mail.ru*

Произведения Низами сыграли большую роль не только в развитие национальной литературы народов Поволжья, но и внесли огромный вклад в развитие татарского литературного языка и народного творчества. Произведения Низами повлияли на татарскую литературу, а именно на творчество Кутба, Сейф Сараи, Мухаммедьяра, Г. Кандальный, Дердменда, Г. Тукая, а также на современных татарских поэтов.

В докладе исследуется влияние творчества Низами на развитие татарского литературного языка, а также анализируется его роль в этнокультурном пространстве татарского народа. В творчестве Низами происходит синтез сюжетов и традиций на основе образа мусульман, а также турецкой литературы и национального мировоззрения азербайджанского народа. Влияние его произведений широко распространено не только в Средней Азии, но и в мусульманском мире и далеко за его пределами. Г.Тукай, чей литературный псевдоним «Меджнун», использует имена героев Низами как олицетворение великой любви в своем стихотворении «Любовь».

«Махзан аль-асрар» («Сокровище тайн», 1180 г.), одно из важнейших произведений Низами, содержит стихи и рассказы на самые разные жизненные темы. В 1414 году «Сокровище тайн» было переведено на татарский язык Хайдаром Хорезми. Отрывки из этого сочинения опубликованы в «Турецкой Хрестоматии» И. Березина в Казани (т. 1, 1857 г.).

Поэма «Хосров ве Ширин» (1181) играет важную роль в межкультурном взаимодействии с татарским народом, которая превозносит величие любви и гуманистических идеалов. В 1342 году тюрко-татарский поэт Кутб создал одноименный поэтический роман.

Как известно, Низами одним из первых создал образ Искандера, получивший широкое распространение в литературе народов Поволжья. В татарском фольклоре ходят легенды о том, что города Булгар, Биляр, Алабуга и Кашан были основаны Искандером.

Кроме того, произведение Низами «Лейла и Меджнун» было переведено на татарский язык М. Максудом в 1950 году. Трагическая история любви между Лейлой и Меджнун звучит и на татарском языке.

Творчество Низами, отражающее богатство восприятия произведений и переводов разных жанров восточной литературы, имеет важное значение в межкультурных отношениях Поволжья.

NİZAMI GƏNCƏVİ EPİK YARADICILIĞININ MÖVZU QAYNAQLARI

Lalə Əliyeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
lalaaliyeva2@bsu.edu.az*

Nizami Gəncəvi zəngin Şərq mədəniyyətinə dərinədən bələd olan, antik yunan fəlsəfəsini, ərəb, fars, yəhudi, gürcü və b. xalqların tarixini, ədəbiyyatını mükəmməl şəkildə öyrənən, yaradıcılığı ilə özündən sonra ədəbi məktəb yaranan dahi şəxsiyyətdir. Onun bəşəri ideyaları, humanist qayə və düşüncələri, maraqlı mövzu dairəsi, bir-birindən fərqli obrazlar qalereyası həm özünə, həm də əsərlərinə əbədi həyat qazandırmışdır.

XII yüzilliyə qədərki Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatının həm şifahi, həm də yazılı qolunu mənimsəyən Nizami “Pənc gənc” (“Beş xəzinə”) – “Xəmsə”sində tanış olduğu hər məxəz, qaynaq və mənbənin adını çəkmiş, klassikləri hörmətlə yad etmişdir.

Nizami “Xəmsə” boyu “təpədənmiş yollardan” getmədiyini, özünə yeni çıxır açdığını, deyilmiş sözləri təkrarlamadan “incə mənalara” toxunduğunu qeyd edir. Onun yaradıcılığı ideya, məzmun baxımından xüsusi poetik təfəkkür, əlvan bədii təb sahibi olan sənətkarın əsrlərin sınağından keçib gələn sənət nümunəsidir. Şairin ədəbi irsi həm öz dövründə, həm də sonrakı yüzilliklərdə təzə, orijinaldır. Onun bədii yaradıcılığı möhkəm bünövrəsi olan Şərq mədəniyyəti üzərində ucalaraq yüksək mənəvi keyfiyyətlər, nəcib, xeyirxah əməllər təbliğ etmiş, müəllifinin ictimai-fəlsəfi, estetik görüş və elmi biliklərini əyani şəkildə göstərmişdir.

Nizami fars-tacik klassik şeirinin fəxri olan Firdovsini “şeirin elə bir qiymətli gövhərini yonmuşdur ki, onun tör-töküntüsü ilə bir çox bədii söz gəlinini bəzəmək olar” ifadəsi ilə öyür. “Xəmsə”yə daxil olan “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə” poemalarının mövzusunu “Şahnamə”dən almasına baxmayaraq, böyük sənətkar öz yolu, öz dəst-xətti, qayəsi ilə seçilir. Bəzən yanlış olaraq Firdovsi və Nizami yaradıcılığı qarşılaşdırılaraq birinciliyin kimə aid olması məsələsi ortaya atılmış, sənətkarın əsas məqsəd, amal və qayəsi arxa planda qalmışdır.

Nizami həm Firdovsiyə qədər, həm də ondan sonra mövcud olan yazılı və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən xəbərdar idi. Əgər söhbət bəhrələnməkdən gedirsə, bu ancaq, mövzu və süjet oxşarlığı ola bilər. Firdovsinin məqsədi hökmdarların əsətiri, tarixi salnaməsini yazmaq idisə, Nizaminin qayəsi, amalı İnsannamə yaratmaq idi.

Müşahidələr göstərir ki, dahi sənətkarın yaradıcılığında incə lirizm, qəhrəmanlıq motivləri, nəsihətamiz məqamlar, ictimai-siyasi, fəlsəfi düşüncə onu sələflərindən köklü şəkildə fərqləndirir. Bu fərq tək bədii dəyərdə deyil, ədəbin ideal və amalında, fikir yeniliyində, həyatiliyində, ədalət və humanizmin təbliğindəndir. Təsadüfi deyil ki, sonrakı dövrlərdə Şərq xalqları ədəbiyyatında müştərək mövzulardan istifadə edən sənətkarlar məhz Nizamini ustad kimi yad edirlər. Mövlana Cəlaləddin Rumi Sənai Qəznəviyə rəğbət bəsləməsinə baxmayaraq, Nizamidən böyük ölçüdə iqtibaslar etmişdir. İlk dəfə “Xəmsə” yaratmaq ənənəsini ədəbiyyata gətirən Nizaminin adı Dəhləvi, Cami, Əvhədi, Ə.Təbrizi, Füzuli, Nəvai, Kirmani, Əli Zeynalabdinin yaradıcılığında hörmətlə xatırlanır və bu səbəbkarlar şairin şagirdi olmaları ilə fəxr edirlər.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” ƏSƏRİNDƏ SUBSTANTİVLƏŞMİŞ NİTQ HİSSƏLƏRİ

Leyla Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

leylamammadova2@bsu.edu.az

Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin ” əsərində çoxlu sayda substantivləşmiş nitq hissələrinə rast gəlmək olar. Bu nitq hissələri sifətlər, feili sifətlər, saylar və bəzi hallarda zərflərdir. Bəzi sifətlər əsərdə ismi əvəz edə bilir, yəni onların əvəzinə işlənir. Belə sifətlər isimləşmiş (substantivləşmiş) sifətlər adlanır. İsimləşmiş sifətlər ismin suallarına cavab verir və isimlərə məxsus cəm, hal, mənsubiyyət şəkilçilərini qəbul edir. Substantivləşmiş sifətlər sadə düzəltmə və mürəkkəb olmaqla üç hissəyə ayrılır. Sadə sifətlər də fars və ərəb mənşəli olmasına görə iki hissəyə ayırmaq olar. Sadə sifətlərin substantivləşməsinə aşağıdakı misallarda rast gəlmək olar:

چو خسرو گفـت بسياری در این باب
بزرگان ریختند از دیدگان آب
Xosrov bu babda çox şey dedi
Böyüklər gözlərindən yaş axıtıdılar
(نظامی ، خمسه ، خسرو و شیرین ، بخش ۴۸)

Bu beytdə “بزرگان ” sözünün “böyüklər” mənasında substantivləşməsinin şahidi olur. Nizami Gəncəvinin “ Xosrov və Şirin” əsərində “cəsür” (زیرک) (دلیر), sözlərinin isim kimi işlənməsinə rast gəlirik. Bəzi misallarda sifətlərin cəmlənərək kim sualına cavab verdiyinin şahidi olur.

بر آن تخت مبارک شد چو شیران
مبارک باد گفتندش دلیران
Elə ki şirlər taxta oturdular
Cəsurlar mübarək olsun dedilər
(نظامی ، خمسه ، خسرو و شیرین ، بخش ۴۴)

Əsərdə düzəltmə sifətlərin də substantivləşməsinin şahidi olur. Bunlardan “napak - وحشی- vəhşi”, “tərsnak - ترس ناک”, “huşmənd - هوشمند - və s. kimi sözləri misal gətirmək olar. Əsərdə çoxlu sayda mürəkkəb sifətlərin də substantivləşməsi ilə rastlaşırıq. Burada mürəkkəb sifətlərin düzəlməsi qaydası da müxtəlifdir. Məsələn; sifət+isim modeli üzrə “نرم گردان ” “چیره دست ”, “نشت روی ”, “نیک بخت ” və s., isim+ feil kökü modeli üzrə “گردن کش ”, “سرکش”, “نام آور”, “گرددن کش ”, sifət+feil kökü modeli üzrə, sifət+feil kökü üzrə “جهان دیده ”, “غم آلوده ”, isim və ya sifət +feili sifət modeli üzrə “خواه ”, “خوش بین ” və digər modellərdən istifadə edilmişdir:

بهارى تازه چون گل بر درختان
سزاوار کنار نیک بختان
Təzə baharda ağacların üstündəki gül kimi
Gözəlbəxtlilərə layıq idi
(نظامی ، خمسه ، خسرو و شیرین ، بخش ۹۰)

گهی خوردن می چون خون بدخواه
گهی تکیه زدن بر مسند ماه
Bəzən bədxahların qanını mey kimi içmək
Bəzən ayın ərsinə sığınmaq
(نظامی ، خمسه ، خسرو و شیرین ، بخش ۴۴)

Verilmiş beytlərdə “ نیک بخت ” və “ بدخواه ” mürəkkəb sifətlərin substantivləşdirməni görürük. Bu əsərdə sifətlər kimi, feili sifətlərin də substantivləşməsinə rast gəlirik. İsimləşmiş feili sifətlər ismin xüsusiyyətlərini daşıyır: hallanır, cəmlənir, mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir, bəzi qoşmalarla da işlənir. Bildiyimiz kimi, fars dilində keçmiş zaman feili sifəti “ ه ” şəkilçisi, indiki zaman feili sifəti “ ده ” şəkilçisi vasitəsilə əmələ gəlir. Əsərdə substantivləşmiş keçmiş zaman feili sifətləri kimi “ خفته ”, “ مرده ”, “ کشته ” və s. kimi sözləri, indiki zaman feili sifəti kimi “ شتابنده ”, “ جوینده ”, “ پژوهنده ” və digər sözləri misal gətirmək olar:

به نالیدن مکن بر مرده بیداد
که مرده صابری خواهد نه فریاد
Ölən adama görə nalə çəkmə
Ölən fəryada deyil , səbr istər
(نظامی ، خمسه ، خسرو و شیرین ، بخش ۶۲)

Bütün bunlara əsasən deyə bilərik ki, Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərində çoxlu sayda sifətlər, feili sifətlər və sayların substantivləşməsi geniş yayılmışdır. Bu isə şairin dildən məharətlə istifadə bacarığından xəbər verir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA XALQ HİKMƏTİ

Leyla Gərayzadə, Ramil Bayramov

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

leylagarayzade@bsu.edu.az, ramilbayramov@bsu.edu.az

Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus dəsti-xətti, dərin elmi-fəlsəfi və bədii erudisiyası, zəngin dünyagörüşü, xalqına, vətəninə möhkəm bağlılığı ilə diqqət çəkən dahi sənətkardır. Nizamının yaradıcılığı elmi, fəlsəfi, ezoterik zənginliyi ilə yanaşı, xalqın ruhunu, onun ürəyindən gələn, demək istədiklərini sözə düzməsi, xalqının azadlığı, rifahı naminə qaldırdığı problemlərin məntiqli ifadəsi ilə də diqqət çəkir. Dahi şairin əsərlərini dünya ədəbiyyatının zəngin xəzinəsinə daxil edən məhz elə bu xüsusiyyətidir. O, xalqın simasında bütün insanlara, insanlığa gözəllik, nümunəvi ideyalar aşılamışdır. Bunu, əlbəttə ki, xalq hikmətindən, yaradıcılığından, arzu və istəklərindən yararlanmaqla, onlardan yaradıcılığında məharətlə istifadə etməklə həyata keçirmiş, yüksək sənətkarlıqla əks etdirmişdir.

Ümumiyyətlə, dünya ədəbiyyatı tarixində dahi şəxsiyyət kimi tanınan sənətkarların arasında eləsi ola bilməz ki, əsərlərinə xalq yaradıcılığı öz təsirini göstərməsin. Xalqın arasından çıxan belə sənətkarlar mənsub olduqları xalqın istəklərini romantik-bədii bir

dillə qələmə alırlar. Nizami Gəncəvi də öz xalqının ruhunu, hikmətini əsərlərində poetikləşdirmişdir. Xalq yaradıcılığından, hikmətindən, zövqündən yararlandığı, ilham aldığı, bir sözlə, xalqa istinad etdiyinə görə dahi şairimizin əsərləri bütün dövrlərdə öz təbiiyini qoruyub saxlamış və oxucuları tərəfindən həmişə sevgi ilə qarşılanmışdır.

“İsgəndərnamə” poemasının, demək olar ki, hər sətəri, cümləsi xalq hikmətinin ifadəsidir. Bu poemanın birinci hissəsi olan “Şərəfnamə”nin “İskəndərin təlim alması” hissəsində xalq hikmətinin poetik dillə ifadəsinin şahidi oluruq. Məsələn: “Bu dərsi təlimi tut xatirində, Qızıla, gümüşə çox olma bəndə!”, “Qılıncdan kəskindir gözəl məsləhət”; “Səndə dövlət vardır, onda da hünər, Hünərlə dövlət bir çəkiyə girər. Hər yerdə hünərə verilmiş qiymət, O yerdə gün-gündən ucalmış dövlət” və s. Yaxud ikinci hissə olan “İqbalnamə”də alim Bəlinasın dilindən “Yar olsun əqlinə hər bilik, hər sirr, Gözü nur, nuru göz ziynətləndirir”. “Sokratın nəsihətnaməsi”ndən oxuyuruq: “Kimin ki, yeməkdə heyvan nəfsi var, Heyvan sifətində qəbirdən çıxar. Qiyamət gələndə, əldə tərəzi, Öküztək, eşşəktək baxar hərəsi. İnsan sağlam olar az-az yeməkdən, Uzun ömr eləməz əsla çoxyeyən” və s. kimi xalq hikmətini ifadə edən nümunələrin sayı bu əsərdə kifayət qədərdir.

“Sirlər xəzinəsi” poemasının “Firidunla ceyranın hekayəti”ndən oxuyuruq: “Ülvi eşqə can atar əsil insan cahanda, Bəşər ülvə eşqiylə qazanıb şan cahanda. Uzaqgörən kəslərin zövqü səfa ucaldıb, Eşqinə sadıqlıyı, əhdə vəfa ucaldıb. Sədaqət kəmərinə öz belindən açma sən, Əhdinə sadıqlıkdən ömrün boyu qaçma sən” və ya “Təkəbbür meydanında döşünə döymə əbəs, Dünyanı zərrə sanıb, özünü öymə əbəs” və s.

“Leyli və Məcnun”da “Dilin bəlasıdır uzunçu olmaq, Ariflər işidir sükuta dalmaq” və ya “Kim ki, bu dünyada sükuta dalar, Öz ətri gül kimi ağzında qalar” və s.

Nizami Gəncəvi istər poema, istərsə də şeirlərində xalq hikmətindən məharətlə bəhrələnmişdir.

DANTENİN “İLƏHİ KOMEDİYA”SI İLƏ NİZAMI GƏNCƏVİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” ƏSƏRİ ARASINDAKI OXŞARLIQLAR

Ləman Abbaslı

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

leman.abbasli.qoca@bsu.edu.az

İstər sosial-iqtisadi həyatda, istərsə də incəsənətdə Şərq və Qərb bir-biri ilə daim əlaqədə olmuşlar. Şərqdə baş verən proseslər Qərbdə, Qərbdə baş verənlər də öz növbəsində Şərqi təsir etmişdir.

İtalyan intibahının görkəmli nümayəndəsi Aligyeri Dantenin “İlahi komediya” əsəri ilə Şərq intibahının banisi Nizami Gəncəvinin poemaları arasında müəyyən oxşarlıqlar vardır. Xüsusilə, Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında təsvir edilən eşq motivləri ilə Dantenin “İlahi komediya”sında verilmiş sevgi arasında uyğunluq vardır. Hər iki əsərdə sevgi mövzusunə toxunulsa da, Nizami Gəncəvinin poemasında sevgi xətti şaxəli və genişdir. “İlahi komediya”da yalnız Dante və Beatrice sevgi xətti vardır. Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında isə Xosrov və Şirin, Şirin və Fərhad, Şiruyə və Şirin, Xosrov və Məryəm, Xosrov və Şəkər kimi sevgi xətləri göstərilmişdir.

Dante öz sevgisi yolunda Cəhənnəmin və Ərafın bütün qatlarından keçib, Cənnət-

də təsvir etdiyi mələklərin əhatəsində olan Beatricəyə çatır. Dante sufi şair kimi axirətə eşq yolçuluğuna çıxır, bu ilahi sevgi ilə ruhən təmizlənir. Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında isə Xosrov eşq-ışrətə meyilli biri olsa da, Şirinin məhəbbəti vasitəsilə kamilləşir.

Hər iki əsərdə təsvir edilən hədsiz sevgi baş qəhrəmanların kamilləşməsinə gətirib çıxarır. Lakin Dantenin “İlahi komediya” əsərindəki eşq motivləri sufiyanə xarakter daşıyır. Dante sevgilisi Beatricənin ayağını yerdən kəsib onu Cənnətdə təsvir edir. Amma Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında Xosrov və Şirin sevgi xətti real həyat cizgiləri ilə verilmişdir. Türk gözəli olan Şirin öz təmiz adını qoruyaraq Xosrovu nikah kəsdirmək üçün yola gətirir.

Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərində diqqəti çəkən digər sevgi xətlərindən biri də Fərhad və Şirin xəttidir. Xosrovun sevgisi nə qədər real cizgilərlə verilibsə, Fərhadın Şirinə qarşı olan məhəbbəti bir o qədər sufiyanə təsvir edilmişdir. Buna görə də Fərhadın Şirinə olan sevgisi ilə Dantenin Beatricəyə qarşı olan hisləri bir-biri ilə səsləşir. Hər iki sevgini platonik sevgi adlandırmaq bilərik.

Hər iki əsərdə eşqlə yanaşı din mövzusunda da toxunulmuşdur. Cənnəti təsvir edən Dante burada Məryəm ananı və İsanı görür, Tanrının nuru isə o qədər güclü olur ki, onu görə bilmir. Nizami Gəncəvinin poemasında isə Xosrov yuxuda bir kişi görür, sonradan onun Məhəmməd peyğəmbər olduğunu öyrənir. İslamı qəbul etmək istəsə də, özündən əvvəlki hökmdarların müsəlman olmadığı və qınaqdan qorxdığı üçün bu dini qəbul edə bilmir. Hətta Nizami poemada Hz. Məhəmmədin Xosrova məktub yazdığını göstərir.

Dantenin “İlahi komediya” əsərində və Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında təsvir edilmiş baş qəhrəmanlar eşq vasitəsilə kamilləşir. Bu sevginin əvvəl bir gözələ aid olduğunu görsək də, əsərin sonunda bu ilahi eşqin əslində Tanrıya çatmaq üçün bir vasitə olduğunu anlayırıq, çünki Tanrı sevgisinə yol real məhəbbətdən gedir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Ləzifə Qasımova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
lazifagasimova@bsu.edu.az*

Orta əsrin cəhalət səltənətində nurlu bir işıq kimi parlayan dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi dövrünün bütün qabaqcıl elmlərini bilən yüksək təhsilli bir sima idi. Bəlkə elə buna görə idi ki, o, bütün insanları oxumağa, təhsil almağa, dünyanı öyrənməyə, təmkinli və səbrli olmağa səs-ləyirdi.

İnsanların həyatını yaxından bilən Nizami əsərlərində bundan yan ötməmişdir. Nizamiyə görə, insan üçün ən böyük nemət var-dövlət deyil, ağıldır, ləyaqət üçün həqiqi meyar nəcəbət deyil, ağıldır, insanı başqalarından fərqləndirən, fəaliyyətə təhrik edən, istiqamət verən və nəzarət edən ağıldır. Nizaminin əsərlərindən aydın görünür ki, o, təlim və tərbiyəni həm kişilər, həm də qadınlar üçün vacib saymışdır. Demək olar ki, Nizaminin bütün poemalarında ağıl, biliklərinin genişliyi, tərbiyəsi ilə insanı heyran qoyan qadın obrazlarına rast gəlmək olur. Onlar ağılları və əxlaqi dəyərləri ilə kişilərdən geri qalmırlar, bunun sayəsində ən çətin işin öhdəsindən gəlirlər. Əsərlərindəki mülahizələr N.Gəncəvi-

nin dünyəvi təhsil tərəfdarı olduğu və tərbiyəyə çox önəm verdiyi fikrini yaradır. “Leyli və Məcnun” poeməsindəki təsvirdən bu ideya tam görünür.

Nizami pedaqogikaya aid xüsusi əsər yazmasa da, onun “Xəmsə”si sanki böyük pedaqoji ensiklopediyadır. “Xəmsə”də tərbiyə, xüsusilə əxlaq tərbiyəsi, xeyir və şər məsələsi ön planda durur. İnsanpərvərlik, dostluq və yoldaşlıq, düzlük-doğruluq, ədalət, insani münasibətlər, təvazökarlıq, paklıq, saflıq, vətənpərvərlik və s. əsərlərin əsas qayəsini təşkil edir. Dostluq və yoldaşlıq kimi nəcib keyfiyyəti yüksək qiymətləndirən Nizami dost seçməkdə yanılmamağı məsləhət görür, sədaqətli dostluğu alqışlayırdı.

Elə sadıq dost ara, səni darda qoymasın,
Çəkib tordan çıxarsın, səni torda qoymasın.

Nizaminin elə bir əsərini tapmaq olmaz ki, orada tərbiyənin çalarları görünməsin. Onun “Sirlər xəzinəsi” əsəri tərbiyəvi ideyaların ocağıdır, insan yaşadıqca o, közərdiləcəkdir. Nizami əsərdə düzlük, doğruluq, mərhəmətlilik anlayışlarını tez-tez işlədir. Əsərdə oxuyuruq:

Doğruluqla köməkdir hər bir ərə yaradan,
Doğru ol ki, yetirsin hər zəfərə yaradan.

Nizami insanı xeyirxah işlərə səsləyir. Xeyirxahlıq, yüksək mənəviyyat, insanlıq yaradıcılığı boyu onu izləyir, “Yeddi gözəl” əsərində gözəllərin söylədikləri hekayələr xeyrin şər üzərində qələbəsinə yönəlir. Xüsusilə, Çin qızının söylədiyi “Xeyir və Şər” hekayəsi buna parlaq misaldır.

Nizaminin əsərlərində əmək tərbiyəsi daha mühüm yer tutur. Şairin əsərlərində əməyə, zəhmətə və zəhmət adamlarına olan məhəbbət aydın görünür. Təsadüfi deyildir ki, işgüzar, zəhmətsevər adamlar bal arısı ilə müqayisə edilir.

Nizaminin yaratdığı qəhrəmanlar sağlamdır, gümrəhdir, qüvvətlidir, güclüdür. Fiziki cəhətdən kamil olan İsgəndəri, geniş dünyagörüşlü, qoçaq Bəhram Guru, qılıncı ilə sütunları qıran, öz oxu ilə tükə düyün salan Xosrovu buna misal göstərmək olar. Onun qəhrəmanları iradəli, dözümlü və çevikdirlər. O, haqlı olaraq göstərirdi ki, əzaba qatlaşmaq dözümlülük deməkdir. Dözümlü olan cəsurdur, zirək olan həm də dözümlüdür. Təsadüfi deyil ki, ağır zəhmətə qatlaşan, dilənçiliyi ar bilən qoca kərpickəsən də, hünəri, qüdrəti, saf məhəbbəti ilə seçilən Fərhad da, ədalətin təmsilçisi qoca çoban da, böyük sərkərdə İsgəndər də, ağılı ilə İsgəndəri məğlub edən Nüşabə də, məhəbbəti ilə yanan, alısan, dönməz Məcnun da, sevgisinə sadıq Leyli də heç nədən qorxmur, dözü, çətinliklərə qalib gəlməyə çalışır.

Nizami müəllim haqqında da qiymətli fikirlər söyləmişdir. Şairə görə, müəllimi başqalarından fərqləndirən dərin biliyi, yüksək mənəviyyəti və əxlaqidir. Xosrova hikmət, elm verən müəllimi Büzürgühmehr, Bəhrama dilləri öyrədən müəllimi Mənzər Nizaminin sevdiyi surətlərdir. Bu onu göstərir ki, qəhrəmanlarına uşaqlıq və gənclik illərində təlim-tərbiyə verən müəllimləri şair unutmur. O, müəllimlərin müdrikliliyi və tərbiyə etdikləri gənclərin şəxsiyyətcə formalaşmasına göstərdikləri təsir haqda çox səmimiyyətlə danışır. Şair deyir ki, elm adamlarını da müəllim yetişdirir.

N.Gəncəvi yaradıcılığında uşaqların yaş bölgüsünə dair qiymətli fikirlər vardır. O, “İsgəndərnamə” əsərində hörmət və məhəbbətlə yad etdiyi böyük filosof Aristotelin böl-

gülərinə uyğun yaş dövrlərindən danışmışdır. N.Gəncəvinin oğlu Məhəmmədə yazdığı nəsihətlərini göstərmək olar. O, birinci nəsihətində 7 yaşlı oğluna vaxtını boş keçirməməyi bilik qazanmağı tövsiyə edir.

İkinci nəsihətində 14 yaşlı oğluna N.Gəncəvi qeyrət vaxtının, hünər göstərməyin, şöhrət qazanmağın çatmış olduğunu deyir.

Nizami üçüncü nəsihətini oğlu 21 yaşda olarkən yazmışdır. Bu yaşda o, oğluna yaxşı dostlar aramağı, getdiyi yolların çətinliyini başa düşməyi, hünər göstərməyi, ər olub qarlılar açmağı, özünü dərk etməyi tövsiyə edirdi.

Nizami yaradıcılığını araşdırdıqca onun əsərlərinin hər birinin tərbiyə məktəbi olduğunu görmək olar.

NİZAMI “XƏMSƏ”Sİ VƏ NƏZİRƏ ƏNƏNƏSİ

Mehdi Kazımov

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
mehdikazimov@bsu.edu.az*

Nizami Gəncəvinin ictimai fikrin, ədəbiyyatın, Şərq mədəniyyətinin inkişafına təsirinin həddən artıq böyük olduğu məlumdur. Nizami söz sənəti meydanında şair nəsilərinə yol göstərmiş, parlaq bədii yaradıcılıq nümunələrinin yaradılmasında onlar üçün ilham qaynağı olmuş, bir çoxları bu qaynaq sayəsində dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə dəyərli töhfələr vermişlər.

Nizamının birbaşa təsiri altında olmuş şair və mütəfəkkirlər arasında Əmir Xosrov, Xacu Kirmani, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Fani Kəşmiri və s. kimi korifeylərin adını çəkmək olar. Burada söhbət, faktiki olaraq, tarixdə bütöv bir bədii qat yaratmış və vahid bir prototipə - Nizamının “Xəmsə”sinə aid olan Nizami məktəbindən gedir.

“Xəmsə”yə nəzirələrin, yaxud poetik “cavab”ların yazılması ənənəsi orta əsr ədəbi sisteminin üzvi tərkib hissəsinə çevrilmişdi və bu dövr ədəbiyyatının daşdığı xüsusiyyətlərin ifadəsi üçün ən çox seçilən üsul idi. Burada da bədii ədəbiyyatda gedən başlıca proseslər özünü göstərirdi. Eyni zamanda ədəbi inkişafın bəzi mühüm cəhətləri daha dərin mənə kəsb edirdi. Xüsusilə, orta əsr bədii yaradıcılığında hökm sürən normativlik və yaradıcı fərdilik daha aydın nəzərə çarpır, başqa ədəbiyyat sahələri ilə müqayisədə daha konkret cizgiləri ilə seçilirdi. Onların qarşılıqlı əlaqəsi cəmiyyətin inkişafındakı obyektiv dəyişiklikləri və təqlidçi qismində çıxış edən sənətkarların rolunu əks etdirirdi.

Başlanğıcdan ədəbi forma kimi ortaya çıxan, müəllifə məlum materialın şərhində öz bacarığını göstərmək imkanı verən nəzirə ənənəsi ədəbiyyat inkişaf etdikcə özü də ictimai-tarixi şəraitin, müəlliflərin müəyyən tarixi mərhələni əks etdirən bədii yanaşma tərzii və dünyagörüşünün təsiri ilə dəyişikliklərə uğrayırdı.

Nizamının “Xəmsə”sindəki süjet, motiv və mövzulara həsr olunan əsərlər XIII əsrin sonundan etibarən meydana çıxmağa başladı. İlk dəfə görkəmli hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvi uzun şairlər cərgəsindəki birinci yeri tutaraq “Xəmsə”yə beş poemadan ibarət tam “cavab” yazdı. Onun poemaları çoxəsrlik nəzirə ənənəsinin əsasını qoydu və bugünkü nəzirələr arasında ən çox tədqiq olunmuş əsərlərdən sayılır.

Əmir Xosrov nəzirə ədəbiyyatının mahiyyətinə və şairin qarşısına qoyduğu

məqsədlərə diqqətlə, incəliklə yanaşmışdır. Onun əsərlərində sonradan ardıcılığının davam və inkişaf etdirdiyi yeni istiqamətlərin əsası qoyulmuşdur. Bu yeniliklər həm ideoloji dəyişiklər, həm də süjet fərqliliklərindən ibarət idi. Bununla belə, bir sıra şairlər sırf formal xarakterli cizgi dəyişiklikləri edir və diqqəti əsərin bədii tərtibatında aparılan şərti-süni işləmələrə yönəltməyə çalışırdılar.

“Xəmsə”yə bənzətmələrin yazılması ənənəsi bir neçə əsr ərzində mövcud olub. Bu ənənənin müxtəlif mərhələləri tərkib hissələrinin keyfiyyəti və kəmiyyət göstəriciləri baxımından fərqli olmuşdur. XIV əsr nəzirə sahəsində heç də ən məhsuldar dövr olmamışdır. Bu, nəzirə ənənəsinin təşəkkülü ilə izah edilir. Ancaq bu əsrdə sonrakı nəzirə ədəbiyyatının özülü qoyulmuş, XV əsrdə bir çox görkəmli və az tanınan şairlərin hesabına sözügedən sahədə sıçrayış olmuşdur. Nəzirə ənənəsi özünün zirvə nöqtəsinə XVI-XVII əsrlərdə çatmışdır. Məsələn, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” əsərinə yazılmış 70 “cavab”dan 20-si XVI əsrdə, 17-si XVII əsrdə, 7-si də XVI- XVII əsrlər ərzində qələmə alınmışdır.

Başqa yöndən, “Xəmsə”yə yazılmış nəzirələrin sayı bir neçə maraqlı nəticəyə gəlməyimizə əsas verir. Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərinə ən çox nəzirə hind ədəbiyyatında qələmə alınmışdır (bu əsərə yazılmış bütün nəzirələrə nisbətdə).

GENCELİ NİZAMÎ'NİN “HÜSREV Ü ŞİRİN” MESNEVISİNİN KUTB TARAFINDAN YAPILAN ÇEVİRİSİNDEKİ TÜRKÇE ADLARIN KAVRAM ALANLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet Özeren, Asiye Çınar

Fırat Üniversitesi, Türkiye

mehmetozeren@hotmail.com, asiyecinar23@hotmail.com

12. yüzyılda Genceli Nizamî tərəfindən Farsça yazılan “Hüsrev ü Şirîn” adlı mesnevi, 14. yüzyılın ilk yarısında Kutb mahlaslı bir şair tərəfindən Türkçeye çevrilmişdir. Bu çeviri Harezmi-Altın Ordu Türkçesi eserlərindədir. Mesnevi, Berke Fakih tərəfindən 1383 tarixində istinsah edilmişdir. „Hüsrev ü Şirîn“in, Berke Fakih tərəfindən istinsah edilən tek nüshası vardır. Bu nüsha, Paris Millî Kütüphanesinde 312 numara ilə qeydə alınmışdır. Mesnevi, doksan başlıktan və 4733 beyitten oluşmaktadır.

Harezmi-Altın Ordu Türkçesi eserlerinden olan Kutb'un „Hüsrev ü Şirîn“ adlı mesnevisinin söz varlığının ele alınması, 14. yüzyıldaki Türkçenin durumu hakkında bir kanaatin oluşmasına da imkân tanıyacaktır. Söz varlığı, temelde “ad” ve “fiil” olarak ikiye ayrılmak ile beraber, adların dil içerisindeki kullanım sıklığı, çokluğu ve çeşitliliği fiillerden oldukça fazladır. Buradan yola çıkarak Kutb' un Hüsrev ü Şirîn adlı eserini söz varlığı açısından daha iyi değerlendirebilmek için eserdeki adların kavram alanına göre incelenmesi yapılmıştır. Ancak bu yapılırken, adların farklı dillerden kolaylıkla alıntılandığı düşünülmüş ve Türkçe kökenli sözcükler ile alıntı sözcüklerin birbirinden ayırt edilerek değerlendirilmesinin Türkçe açısından daha kıymetli olacağı görülmüştür.

Bu amaçla çalışmada Kutb'un „Hüsrev ü Şirîn“ adlı eserindeki Türkçe adların kavram alanlarına göre incelenmesi yapılmıştır. Tespit edilen adlar kavram alanlarına göre özel adlar, yer adları, gökyüzü ile ilgili adlar, organ adları, akrabalık adları, araç ve eşya

adları, hayvan adları, bitki adları, iş və meslek adları, giyəcək adları, yiyecek adları, içecek adları, sayı adları, zaman adları, nitelik adları, dinî kavram adları, soyut adlar, edebiyat ile ilgili adlar, askerî adlar başlıqları altında sınıflandırılmışdır. Sonuçta isə Türkçe sözcüklerin hangi alanlarda yoğunlaştığı değerlendirilmiştir.

NİZAMİNİN “YEDDİ GÖZƏL” POEMASINDA MAĞARA, ƏJDaha, GOR VƏ GUR

Məhəmməd Məmmədov

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
mahammadmammadov@bsu.edu.az*

Dahi Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında Bəhrəmin ovla bağlı həyatını əhatə edən mifoloji süjetin personajları gur, əjdaha, mağara və gordur. Mahir oxatan olan Bəhrəmin ovda 4 yaşından kiçik gurları öldürməyib, budlarına öz adını damğa vurur. Onda bir oxla bir şiri və bir guru öldürdüyünə görə onu Bəhrəmin Gur adlandırırlar. Məsnəvidə gur Bəhrəmi mağarada yatmış əjdahanın üstünə aparır, Bəhrəmin onun istəyini yerinə yetirir, əjdahanı öldürərək gurun intiqamını alır, gur da mükafat olaraq ona xəzinənin yerini nişan verir. Bəhrəmi ölənəcən müşayiət edən gur istər əjdaha, istərsə də ölüm epizodlarında eyni funksiyaları yerinə yetirir, hətta Bəhrəmin ölümü belə gurun vasitəçiliyi ilə baş verir. Belə ki, dalınca düşdüyü gur onu bir mağaraya (gor-müəllif) aparır və Bəhrəmi mağaraya girərək yox olur. Dünya modelinin kosmos-xaos qarşılıqlılaşmasında gurun Bəhrəmlə ölüm arasında, yəni bu əks qütblər arasında vasitəçilik etməsi, onun həyatla ölüm arasında mediator funksiyasını yerinə yetirdiyini göstərir. Bəhrəmin ov, ovçuluq hamisi funksiyasını yerinə yetirdiyinə görə əjdahadan zülm görmüş gur məhz ondan kömək diləyir.

Türk mifoloji düşüncəsində mağara sakral əlamətlə yer dünyası arasında uzanan keçiş məkanını təmsil edir. Mağara xaoitik, qaranlıq aləm, struktursuz, amorf məkan kimi mifopoetik düşüncədə o biri dünya, yeraltı ölümlər səltənəti ilə assosiasiya olunmuşdur. Mağara türk folklor ənənəsində quyu, meşə, yeraltı dünya və s. kimi həm də xtonok demonların məkanı olaraq düşünülür.

Mifoloji ənənədə xaosun təcəssümü, xtonik-şər obraz olan əjdaha poemada Əhrimən epitetli ölümdür. İstiliyin, quraqlığın rəmzi sayılan əjdaha eyni zamanda ölümün, qaranlığın simvoludur. Əjdaha xaos dünyası ilə bağlı olub nizamlı dünyanı təmsil edən Bəhrəmi qarşı tutur. Mifoloji düşüncədə tilsimli xəzinələri əjdahaların qoruduğuna inanılır. Əjdaha şəxsiyyət, amorf qüvvələri təcəssüm etdirir, bununla yanaşı, kosmos - nizamlı dünyanı yaradacaq sular aləminin də simvoludur. Əjdaha obrazı özünün simvolikasına görə, xaosla kosmosun mübarizəsini, xaosla kosmos arasındakı keçid halını da özündə təcəssüm etdirir və ona görə də struktursuz olub amorf özəlliyi ilə seçilir. Əjdaha yeraltı ölümlər səltənətinin qoruyucusu funksiyasını yerinə yetirdiyindən dağlar arxasında təsəvvür olunan o biri dünyanın sərhədində bu sərhədi pozanlara qarşı dayanır.

Bir sıra türk xalqlarının, o cümlədən özbək, türkmən, qazax folklor örnəklərində onun yer altındakı mağarada yaşadığı, xəzinəni qoruduğu anlaşılırsa, Azərbaycan nağıllarında od-alov püskürən əjdahanın ucbatından xalq susuzluqdan əziyyət çəkir. Mifoloji dünya modelində gur yeraltı aləmi, ölümü, xaosu rəmzləndirir. Gur mifoloji düşüncədə

həm də doğum yeri olaraq təsəvvür olunduğundan dağ, mağara və beşik anlayışlarıyla bir semantik çərgədə durur.

Məkan baxımından mağara – gor - ölüm xaos qatını təmsil edir və əjdaha xaosun bütün atributlarını özündə rəmləndirir. Bəhram - əjdaha qarşিদurması həyat - ölüm, işıq - qaranlıq qarşিদurmasını özündə təcəssüm etdirir. Bəhram İran-Avesta mifoloji düşüncəsində müharibə, qələbə tanrısıdır və o, “əjdaha öldürən” adı ilə tanınır. Dahi Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında Bəhramın əjdaha üzərində qələbəsi kosmik nizamın bərqərar olması, xaosun aradan qaldırılmasını rəmləşdirir.

N.GƏNCƏVİNİN LEYLİ OBRAZI İLƏ ANADİLLİ ƏDƏBİYYATDAKI AŞIQ-QADIN SURƏTLƏRİNİN BƏDİİ PARALELLİYİ

Məhərrəm Vəliyev

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
maharramvaliyev@bsu.edu.az*

Dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətinin zənginləşməsinə böyük töhfələr vermiş dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi zəngin irsi - şeir yaradıcılığı və “Xəmsə”si ilə Şərq ədəbiyyatında yeni ədəbi məktəbin əsasını qoymuş və bu məktəbin uzunmüddətli inkişafına zəmin yaratmışdır. Mütəfəkkir şair əsərlərində irəli sürdüyü ideyalarla cəmiyyəti, insanları həmişə düşündürmüş, heyrətləndirmişdir. Bu mənada “Xəmsə”yə daxil olan, yazılı ədəbiyyata ilk dəfə N.Gəncəvi tərəfindən təqdim olunan “Leyli və Məcnun” poeması xüsusilə seçilir. Günümüzə kimi bu poemanın ideya-mövzu özəllikləri, obrazlar aləmi, bədii məziyyətləri haqqında sanballı əsərlər yazılmışdır.

Poemanın əsas obrazlarından biri olan Leyli surətinin təhlilində, əsasən, cəmiyyət və insan, daşlaşmış adət-ənənə və insanın mənəvi azadlığı probleminin araşdırılması ön planda olmuşdur. Böyük eşqin, yəni ilahi məhəbbətin mahiyyətini anlamamaq, cəhələtin və zülmətin, çürümüş düşüncənin hökmranlığı Leylinin simasında cəmiyyətin faciəsinin səbəbidir. Leyli yaşadığı mühitdə onu anlamaq biləcək kimsə tapmaq, birinə dərdini söyləmək imkanına malik deyil, çünki mühit qızların sevməsini qəbul etmir. Qeysin məcnunluğu Leyli üçün məqbuldur, cəmiyyət üçün isə dəlilik və rüsvayçılıqdır. Bu səbəbdən Leylinin atası elçiliyə gələn Məcnunun atasını, eləcə də Nofəlin istəyini rədd etməyə məcbur olur. Övladının xoşbəxtliyini öz düşüncəsi çərçivəsində qəbul edərək qızını İbn Səlama ərə verir. Leyli atasının qərarına qarşı çıxma bilmir, çünki onun etirazı cəmiyyətdə əxlaqi prinsiplərin pozulması, qızların ata sözünü rədd etməsi kimi dəyərləndirilə bilərdi. Bu da Şərq düşüncə tərzinə, dövrün adət-ənənəsinə və mentalitetə qəti etiraz kimi səslənərdi.

Maraqlıdır ki, bu hal - ənənə Nizamidən sonrakı bir çox anadilli əsərlərdə də davam edir: dahi Nizaminin “Leyli və Məcnun”undan başlayaraq, bu problemə “Dastani-Əhməd Hərami”, “Vərqa və Gülşah”, bütün (Əlinin, S.Fəqihin, M. Zəririn ayrılıqda yazdıqları) “Yusif və Züleyxa” poemalarında, həmçinin müxtəlif müəlliflər (H.Təbrizi, M.Füzuli) tərəfindən qələmə alınmış “Leyli və Məcnun” əsərlərində də rast gəlinir. Nizaminin yaratdığı Leyli obrazı və qeyd etdiyimiz əsərlərdə olan aşiq-qadın surətləri araşdırmalarda daha çox hüquqsuz, kölə, itaətkar obrazlar kimi təqdim olunur. Təbii ki, bu yanaşmalarla tam razılaşmaq olmaz. Çünki bu surətlər ərə verildikdən sonra tam dəyişir, mənəvi və fiziki pakliq-

larını qorumaq üçün mübarizə aparırlar. Əlbəttə, bu baxımdan Nizaminin Leylisi birinci aşiq-qadın obrazı kimi fərqlənir. Ata sözündən çıxıb bilməyən, eşqi üçün qəmlərə düşər olan, özünə həmdərd tapmayan, zavallı kimi görünən Leyli igid, qəhrəman obraza çevrilir. O, saf, təmiz eşqi uğrunda ölümdən belə çəkinmir, İbn Səlamı rədd edir. Dövrün ədalətsiz qanunlarına, daşlaşmış, çürümüş adət-ənənələrinə üsyan edir, ər evində müti, kölə olmaq düşüncəsini qəbul etmir. Leyli Nizaminin digər igid, ərən qadın obrazları kimi hərəkət edir: İbn Səlamı təhqir edir, ona sillə vurur, belə hərəkətlərə yol verməməsini bildirir.

Qeyd edək ki, adlarını sadaladığımız əsərlərdə də aşiq-qəhrəman obrazları çətin məqamlarda nəticə çıxarmağı məharətlə bacaran, azad düşünən obrazlardır. Belə ki, “Dastani-Əhməd Hərami”də Güləndam (toy gecəsi öz yerinə sirdaşını göndərməsi), Y. Məddahın “Vərqa və Gülşah” poemasında Gülşah (başqa birini sevməsini ailə qurduğu Möhsün şaha açıq söyləməsi, özünü öldürəcəyini bildirməsi), H.Təbrizinin “Leyli və Məcnun”unda Leyli (İbn Səlamın oğluna onu sevmədiyini söyləməsi), M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında Leyli (İbn Səlama cin, pəri əhvalatını danışması) və s. surətlərin davranışları dövrün bütün mənasız qaydalarının tapdanmasının bariz nümunəsi kimi alqışlanır. Bu aşiq-qadın qəhrəmanların düşüncə və davranışları insanın eşq yolculuğunda, mənəvi kamillik yolunda təkamülünün nəticəsidir - özünüdərkdir. Həmçinin bəhs etdiyimiz əsərlərdə olan bu obrazlara dahi şairimiz Nizami Gəncəvi kimi digər sənətkarların da ciddi münasibətinin ifadəsidir.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin böyük sənətkarlıqla yaratdığı Leyli surətinin özünəməxsus cəhətlərinin anadilli ədəbiyyatın digər aşiq-qadın qəhrəmanları ilə müqayisəli şəkildə araşdırılması müasir ədəbiyyatşünaslığın qarşısında dayanan vacib məsələlərdən biridir.

ZAMAN VƏ MƏKAN ANLAYIŞLARINI UNUTDURAN DAHİ NİZAMİ

Mətanət Abdullayeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
metanetabdullayeva@bsu.edu.az*

Müasir sosial-mədəni həyat üçün varoluşun rəasional dərkilə bərabər onun ezoterik (irrasional) dərkilə dən önəmlidir. Həyatın, varlığın müxtəlif aspektlərdən, eyni zamanda, bütöv öyrənilməsi rasionalla irrasional idrakın vəhdəti şəraitində mümkündür. Ezoterik biliklər canlı biliklər də adlandırılır, belə ki onlar yüksək zəka, intellekt sahiblərinin fərdin Mütləqlə vəhdətinə yönəlmiş mistik təcrübələrində əldə olunur. Mistik təcrübə çoxpilləli, mürəkkəb strukturlu batini prosesdir. O, irrasional idrakın mərhələli inkişafını özündə ehtiva edən fərdi introspektiv təcrübədir. XX əsrin əvvəllərində Nizami yaradıcılığını araşdıran alimlər orada mistik doktrinaların olduğunu söyləmişlər; London Universitetinin şərqşünas alimi Qulam Hüseyn Dərab yazır ki, Nizaminin əsərləri, əslində, mühüm həqiqəti - ilahi bilikləri şərh etmək üçün maskadır; «Yeddi gözəl»i ingilis dilinə tərcümə edən Çarlz Eduard Vilson isə yazır ki, «Sirlər xəzinəsi»nin müəllifi ekzoterik - zahiri əsərlər yazıb, lakin əsərlərin müfəssəl analizindən məlum olur ki, mistik doktrinalar axını onun bütün poemalarından keçir. Həqiqətən, Nizaminin əsərləri, ələxüsus, poemaları birmənalı anlaşılmalı deyil. Azərbaycan elm mühitində bu fikirləri dəstəkləyən alimlər olub. Niza-

mi poemalarının poetik süjeti bəllidirsə də, fəlsəfi süjet gizli səviyyədədir. Fəlsəfi süjetdə təsəvvüfdə mistik eşq yolculuğu, fəlsəfədə irrasional idrak yolu, Qərb psixologiyasında transsendent təcrübə adlanan fərdi mistik təcrübə yolu təsvir olunur. Mistik təcrübə özünü dərketmədən ibarət olan batini yoldur, hansı məkanda yaranmasından asılı olmayaraq bütün zamanlarda insanların mistikaya müraciətləri məhz bu təməl üzərində olub. Alman filosofu Eduard fon Qartman mistikanı dinlərin və fəlsəfi təlimlərin mənbəyi adlandırır. Mistik təcrübə bəşər tarixinin bütün dövrlərində gizli saxlanılıb. Bütün mübahisələr gizli saxlanılan biliklərin şərh və anlaşılması ilə bağlıdır. Fəlsəfi poeziyada mistik biliklərin “rationallaşması” metaforaların hesabına baş verir; Nizami poeziyasının şərh zamanı koqnitiv metaforalar dil hadisəsindən idrak fəaliyyətinin təzahür formasına çevrilməlidir. Şərq mistisizmində - sufilikdə mistik yol Allaha doğru səyahət (seyr ilə-Llah) adlandırılır: altı mərhələni keçən mistik aşiq yeddincidə fəna-fi-Llah olur. Fransız filosofu, ezoteriki Rene Qenon fəna fi-Llah ilə nirvananı müqayisə edir, onların eyni olduğu fikrini təsdiqləyir. Budizmdə nirvana son məqam kimi qəbul olunursa, sufilər bir qədər irəli gedərək fəna fi-Llahdan sonra bəqa fi-Llah (Allahın içərisində əbədi varolma) fazasını idrakın son mərhələsi kimi dəyərləndirirlər. Bunların poeziyada ifadəsi metaforalar, simvollar, rəmzlər vasitəsilə mümkündür. Metaforalar adi reallıqla yüksək reallıq arasında əlaqə yaradır, rasionalla irrasional arasında körpü funksiyasını yerinə yetirir. Nizami «Yeddi gözəl»də məhz bu fundamental və universal problemin mahiyyətini açır. «Yeddi gözəl»də Bəhram şah yeddi çadırdan keçir. Hər çadırın özünün rəngi, həftənin günlərilə və planetlətlə əlaqəsini göstərir. Sırf simvolik dildə yazılmış bu əsərdə insanın - mikrokosmosun mənəvi təkamülü və makrokosmosla fiziki və metafiziki səviyyələrdə bağlılığından, universumun vəhdətindən danışılır. Hermes Trismegistrin qədim Misir məbədlərinin birindəki 22 daş sütun üzərində yazılmış «İlahi pimandr» (ikinci adı «Tötun kitabı»), Məhəmməd Füzulinin «Həft cam» əsərləri eyni problem məsələni əks etdirir. Corc Vaşinqton Universitetinin professoru Seyid Hüseyn Nəsr mahiyyətlərindəki uyğunluğu nəzərə alaraq, təsəvvüfün zen-budizmlə, yoqa ilə və digər Uzaq Şərq hikmətləri ilə uzlaşdığını vurğulayır. Ümumbəşəri mədəniyyətin təməli irqindən, cinsindən, yaşadığı məkandan və zamandan asılı olmayaraq, İnsan faktorundan başlanır.

Nizaminin yaradıcılığı üzrə aparılan araşdırma poeziyanın fəlsəfi məna imkanının hüdudsuzluğunu göstərməklə yanaşı, mənəvi mədəniyyətin unudulmuş təməl prinsipi olaraq həyatın mistik dərki mexanizmini - özünün (ruhunun) gizli resurslarını anlamağa kömək edir.

СЛОВО НА «ВЕСАХ» ПОЭЗИИ

Микаил Джафаров

Бакинский государственный университет, Азербайджан
mikayiljafarov@bsu.edu.az

Славный юбилей – 880-летие великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви отмечается во всём мире. О подлинной поэзии, созданной одним из талантливейших поэтов всех времён – Низами Гянджеви, пишут во многих странах земного шара. И это не случайно, гениальный поэт, воспевая в своём творчестве

общечеловеческие идеалы, призывал людей проявить мудрость, доброту, взаимопонимание. Эти гуманные идеи поэта, отвечающие не только духу того времени, но и чаяниям будущих поколений, вызвали у народов всех континентов огромную любовь к его творчеству и искренние чувства к личности самого поэта. Свидетельством тому может служить перевод его произведений на многие языки, наличие его памятников во многих странах.

Люди, обладающие здравым смыслом, проявляют огромный интерес к творениям гениального азербайджанского поэта, преклоняются перед его мудростью, гуманизмом и поэтическим мастерством.

Говоря о Низами, невозможно не отметить его бережное отношение к такому уникальному явлению, как слово. Будучи талантливейшим поэтом, покорившим вершину поэтического мастерства, Низами высоко ценил выразительные возможности слова и умение поэтов реализовать тончайшие оттенки значения слов и выражений.

Для Низами слово как начало всех начал должно занять самое почётное место в творческом воображении создателей поэзии. Высказанные по этому поводу ценные мысли поэта звучат в нескольких разделах его поэмы «Сокровищница тайн». Названия самих этих разделов - «О значении и достоинстве этой книги», «О достоинстве слова» и «О превосходстве мерной речи над прозаической» - красноречиво говорят о глубоком пронизательном отношении поэта к феномену слова.

Восхваляя слово, Низами писал: «Когда калам начал первое движение», первую букву он начертал благодаря слову, завесу (чертога) уединения, когда отбросили, первое озарение совершили словом».

В то же время поэт предупреждал о том, что к слову надо относиться с большой ответственностью, так как оно представляет собой сложный феномен: «Всё о слове сказать наше сердце ещё не готово. Размышлений о слове вместить не сумело бы сердце».

Тем не менее сам поэт не перестаёт размышлять о слове и во многих своих произведениях высказывает ценные советы об уместном использовании слова, о необходимости быть искренним в своей речи: «Слово, идущее от сердца, всегда проникает в сердца». (Искендернаме).

Отметим также, что Низами как поэт-мыслитель, обладающий философской прозорливостью, глубоко сознавал неразрывную связь языка с духом народа, с душой, внутренним миром человека. Эти идеи Низами, несомненно, послужили толчком к формированию фундаментальной лингво – философской теории о единстве языка и духа народа (В. Гумбольдт), а также обусловили возникновение объективного взгляда на соотношение языка и мышления.

Низами – это такое светило, лучи которого будут вечно освещать пути нравственного и интеллектуального совершенствования человека и будут благотворно влиять на взаимоотношение народов на основе мира, добра и взаимопонимания. В этом и заключается огромный вклад Низами в развитие мировой литературы.

Будучи великолепным мастером слова, Низами Гянджеви в своём творчестве с помощью художественного слова пророчески провозгласил лозунг: «На земле, в обществе меж людьми и природой должны царить гармония и согласие, иначе человечество погубит себя».

Более того, Низами во весь голос заявил о необходимости создания спра-

ведливого и гуманного общества во всём мире. Внимая пронизанному гуманизмом голосу гениального поэта, с уверенностью можно сказать, что его идеи сохранили свою актуальность и в наши дни. В этом и залог бессмертия Низами и его творческого наследия.

NİZAMİ İRSİNDƏ PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏR

Mirələm Vəliyev, Rövşən Cavadov, Azər Mustafayev

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

miralamvaliyev@bsu.edu.az, rovshancavadov@bsu.edu.az,

azarmustafayev@bsu.edu.az

Azərbaycanda intibah dövründə milli mədəniyyət inkişaf edir, görkəmli elm, incəsənət adamları, qüdrətli şairlər yetişir, onlar orjinal yaradıcılıq fəaliyyəti ilə diqqəti cəlb edirlər. Bu dövrdə Nizami Gəncəvi şərq aləminin mütəfəkkir şəxsiyyəti kimi diqqət mərkəzində olur.

Tarixdən məlumdur ki, Nizami ensiklopedik biliyə malik dahi bir şəxsiyyətdir. Onun yaradıcılığında bir çox elm sahələrinə, xüsusilə ədəbiyyat, incəsənət, fəlsəfə, məntiq, etika, estetika, astronomiya, pedaqogika, həmçinin psixologiya elm sahəsinə dair qiymətli fikirlərə, elmi mülahizələrə rast gəlirik.

Nizami yaradıcılığını psixoloji aspektdən təhlil edərkən aydın olur ki, insanı şəxsiyyət səviyyəsinə, liderlik səviyyəsinə yüksəldən əlamətləri, psixoloji mexanizmləri ümumi, sosial, şəxsiyyət psixologiyası, etnopsixologiya, yaş və pedaqoji psixologiya məsələləri baxımından tərənnüm etmişdir.

Nizaminin “Xəmsə”sinin psixoloji təhlili kontekstində yaş və pedaqoji psixologiya məsələləri, Xosrovun timsalında yaş xüsusiyyətləri və oğlu Məhəmmədə nəsihətləri təhlil olunur, ata-oğul münasibətləri araşdırılır. O, “Yeddi gözəl”də multikultural dəyərləri, rəng duyumunu bütün incəliyi ilə təhlil etmiş, eyni zamanda hər bir hekayənin sujetini, məzmununu rənglərin psixosemantik ölçüləri ilə işıqlandırmışdır.

Nizami “Xəmsə”də insanın anadan olandan yüz yaşına qədər müddətdə yaşadığı ömrün dövrləri və hər dövrün xarakterik xüsusiyyəti (ontogenezdə “Xosrov və Şirin” əsərində Xosrov obrazı vasitəsilə 1, 5, 7, 9 yaşlarının, 10-12 (yeniyyətlik), gənclik və qocalıq yaşının özünəməxsus xüsusiyyətləri) barədə fikirlər söyləmişdir:

Gənclik – təzənəlli, harın, köhlən at,
Qocaldın – nal qızır, düşür əldən at.

Söylənən təşbehdə psixoloji məna diqqəti cəlb edir.

Şəxsiyyət psixologiyası baxımından, Nizaminin insan konsepsiyası haqqında fikirlərinin psixoloji təhlili zamanı şəxsiyyətin mürəkkəb, çoxşaxəli aktual problem olduğu diqqəti cəlb edir. Diqqəti çəkən həmin problemləri aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar: insan və cəmiyyət; insan və ölkənin ağıllı idarə olunması; insan və onun mənəvi təkamülü; insanın mürəkkəb daxili aləminin, mənəvi dünyasının, məhəbbətinin tərənnümü; hiss və emosiyaların ifadəsi; insan və dünya sirri; nəhayət, insan və onun həyatının sonu.

Nizaminin lirik tərzdə söylədiyi poetik fikir və mülahizələri öz prinsipliliyi, aktuallığı, müasirliyi ilə diqqəti cəlb edir. Mütəfəkkir şair ədəbi qəhrəmanlarının hamısını kamil şəxsiyyət səviyyəsinə yüksəltmişdir.

Nizami şəxsiyyətin liderliyə can atmasını, liderliyə aparan yolun psixoloji motivasiyasını İsgəndər obrazında çox aydın tərənnüm etmişdir. İsgəndər fəhri, hakim, ağıllı, düşüncəli peyğəmbər, eyni zamanda valideynləri və müəllimləri qarşısında borclu olduğunu unutmayan, onlara sitayiş edən insan kimi tərənnüm olunur.

Nizami insanın kamil bir şəxsiyyət, bütöv xarakter, ağıl və zəka sahibi olmasını arzulayır.

Bir elmi öyrənmək istədikdə sən,
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqcılıqdan.

Nizami yaradıcılığında insan fəallığı, fəallığı şərtləndirən bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmənin zəruriliyi, tənbelliyə qarşı mübariz olmağın əhəmiyyəti tərənnüm edilir:

Dünyada boşuna keçmədi ömrüm,
Yeməkdən, içməkdən, başqa iş gördüm.
Hər gecə biliyə qapı açmadan,
Başımı yastığa qoymadım bir an.

Nizami dahi şair, görkəmli mütəfəkkir, Azərbaycanda intibah dövrünün çiçəklənməsində əvəzsiz xidmətlər göstərən Azərbaycan oğludur.

Nizaminin bədii yaradıcılığında sosial utopiya üstünlük təşkil edirdi. O, insanların gözəl gələcəyinə, arzu və istəklərinin yerinə yetiriləcəyinə inanırdı. O gün gəldi. Müasir dövrümüzdə Azərbaycan müstəqil ölkə olmuşdur, insanları azad, firavan yaşayır və yaşamaqda davam edəcək.

NİZAMI GƏNCƏVİ İRSİNİN BİBLİOQRAFİK ASPEKTDƏN TƏQDİMƏTİ

Namiyə Xəlilova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
nebiyeva.namiye@mail.ru*

Dünya ədəbiyyatının klassiki Nizami Gəncəvi ilə bağlı bu günə qədər ədəbiyyatşünaslar, tarixçilər, filosoflar, pedaqoqlar, rəssamlar, heykəltəraşlar, musiqiçilər və s. tədqiqatlar aparıb. Onlar Nizamini öz tədqiqat predmetlərinə uyğun dəyərləndirib təqdim etmişlər. Nizami irsini bu hüdudlardan kənara çıxaran və fərqli formada təqdim edən sahələrdən biri kimi bibliografiyanı xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Məlum həqiqətdir ki, hazırda yaşadığımız informasiya cəmiyyətinin ən xarakterik xüsusiyyəti ötürülən və əldə edilən informasiyanın həcmindəki radikal artımdır. Sözü gədən şəraitdə görkəmli mütəfəkkir Nizami Gəncəvi ilə bağlı ərsəyə gələn informasiya resurslarının həcmi də sürətlə artmaqdadır. Lakin kəmiyyət çoxluğu heç də həmişə keyfiyyət

yətdən xəbər vermir. Artan sənəd kütləsi içərisində ən sanballı və faydalı olanları seçməklə informasiya tələbatçılarına çatdırmaq sənədlərlə istifadəçilər arasında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirən biblioqrafiyanın öhdəsinə düşür.

Biblioqrafiya insanların informasiya tələbatlarının müəyyən vasitələrlə ödənilməsinə asanlaşdırmaq ideyasının praktiki nəticələrindən biridir. İnsanlar biblioqrafiyadan istifadə etməklə özlərinə lazım olan mövzularda sənədlərin adlarını və məzmununu ilə bağlı məlumatları bilməyə ehtiyac duyurlar.

Biblioqrafik mənbələr birbaşa informasiyanı çatdırmayan, lakin axtarılan məlumatı təklif edən müxtəlif növ informasiya resurslarının mövcudluğu barədə xəbərdar olmağa imkan verən ikinci dərəcəli mənbələrdir.

Biblioqrafiya əhatə etdiyi informasiya mənbələrinin təsviri məlumatlarını / biblioqrafik identifikasiyasını verən və istifadəçini orijinal mənbəni əldə etməyə istiqamətləndirən resurslardır.

Biblioqrafiya müxtəlif növlərə ayrılır. Onun sabit tərkib hissələrindən biri şəxsi biblioqrafiyadır. Şəxsi biblioqrafiyanın bilavasitə obyekt müəyyən şəxsin əsərləri və onun haqqında olan ədəbiyyatdır. Belə vəsaitlər elm, ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənət, iqtisadiyyat, siyasət, texnika, təbiətşünaslıq və digər sahələrin tanınmış şəxsiyyətlərinə həsr olunur, onların həm öz əsərləri, həm də haqqında yazılmış əsərlər haqqında biblioqrafik informasiya verir. Biblioqrafik informasiyanın xarakterik xüsusiyyəti odur ki, o sənədin özünü deyil, sənəd haqqında məlumatı çatdırır. Şəxsi biblioqrafik göstəricilərin yaradılması sahəsində artıq respublikamızda kifayət qədər təcrübə qazanılmışdır.

Nizami Gəncəvi haqqında ilk biblioqrafik göstərici Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası tərəfindən 1947-ci ildə şairin 800 illiyi münasibətilə görkəmli biblioqraf-alim Əliheydər Qəhrəmanovun tərtibçiliyi ilə nəşr edilmişdir. 1983-cü ildə nizamişünas Rüstəm Əliyev şairin anadan olmasının 840 illiyi münasibətilə “Nizami: Qısa biblioqrafik məlumat” adlı vəsait tərtib etmişdir [M. İbrahimova, G. Misirova].

Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyi münasibətlə Milli Kitabxana tərəfindən 2012-ci ildə “Nizami Gəncəvi” adlı fundamental elmi-köməkçi biblioqrafik göstərici hazırlanmışdır. Bu biblioqrafiya şairin həyat və yaradıcılığına dair çap olunan materialların 1828-ci ildən 2012-ci ilədək olan dövrünü əhatə edir. Milli Kitabxananın Nizami Gəncəviyə həsr etdiyi növbəti vəsait 2021-ci ildə nəşr olunmuş “Nizami Gəncəvi – 880” adlı daycestdir. Daycestdə - Nizami Gəncəvi haqqında 2017-2021-ci illərdə dərc edilmiş 150-dən artıq məqalənin biblioqrafik təsviri, mənbənin yerləşdiyi veb sayta keçid və qısa annotasiyası verilmişdir.

Milli Kitabxana tərəfindən “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi” adlı elektron məlumat bazası da yaradılaraq kitabxananın veb saytında “E-məlumat bazası” bölməsində yerləşdirilmişdir. Azərbaycan və ingilis dillərində olan bu bazada şairə aid rəsmlər, sənədlər, kitablar, dövrü nəşrlər, həyat və fəaliyyətinin əsas tarixləri, görkəmli şəxslərin Nizami haqqında fikirləri, əsərləri, aforizmləri və haqqında yazılan əsərlər, fotoqalereya, videoqalereya və s. tam mətni ilə təqdim olunur [www.anl.az].

2021-ci ildə Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası da «Əsrlərin şairi Nizami Gəncəvi» adlı biblioqrafik icmal hazırlayıb. İcmalda Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verilib.

Bu vəsaitlər bir-birindən asılı olmayaraq müstəqil tərtib edilmələrinə baxmayaraq, biri digərini tamamlayır və istifadəçiləri Nizami Gəncəvi ilə bağlı kifayət qədər informasiya ilə təmin edir.

NİZAMI GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN ƏLYAZMA VƏ NADİR NÜSXƏLƏRİ (TAMMƏTNLİ) FRANSA MİLLİ KİTABXANASINDA

Nərminə Abdullayeva

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Azərbaycan
abdullaevanarmina@gmail.com*

1461-ci ildə Parisdə əsası qoyulan və hazırda 40.9 milyon nüsxə fonda malik Fransa Milli Kitabxanasının [https://en.wikipedia.org/wiki/Biblioth%C3%A8que_nationale_de_France] Gallica layihəsi Internetdə ödənişsiz tammətnli yayımlanan ən böyük rəqəmsal kitabxanalardan biridir. O, çap olunmuş (kitab, dövrü mətbuat, jurnallar və s.) və digər sənədlərə (əlyazma, xəritə, ikonografik sənədlər, audio sənədlər və s.) açıq çıxışı təmin edir.

Gallica rəqəmsal kitabxanasında dahi Nizami Gəncəvi əsərlərinin axtarışını aparan zaman burda bir neçə fərqli açar sözlərdən istifadə edildiyi məlum olur: Nizami Ganğavi, Nezmami Ganğavi, Nizami Ganjavi və s.

Bu açar sözlərlə axtarış nəticəsində 30 sənəd tapılmışdır ki, bunların 12-si kitab, 11-i əlyazma, 7-si qəzet və jurnallardır.

Bu araşdırmada əlyazma sənədlərinin təhlili nəzərdə tutulmuşdur. Sənədlərin nəşr tarixinə nəzər yetirdikdə məlum olur ki, burada mövcud olan ən qədim sənəd XIV əsrə, daha dəqiq desək, 1365-ci ilə aid fars dilində olan "Xəmsə" əlyazmasıdır [HAMSA, ou PANĜ GANĜ. Nizām al-Dīn Abū Muḥ. İliyās b. Yūsuf Nizāmī Ganğavī 1365]. Əlyazma 2011-ci il sentyabr ayından etibarən online yayımlanır. Əlyazma 697 səhifədən ibarətdir. Burada "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İskəndərnamə" əsərləri verilmişdir. [<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432215n/f1.item.r=Nizami%GangaviNezami%GanjaviNizami%20Genjevi>].

"Hamsah.şayh Nizāmī Ganğah Nezmāmī Ganğavī, Ğalāl al-Dīn Abō Moḥamad İliās ben Tōsōf (1141-1209). Auteur du texte" adlı daha bir əlyazma Fars Nəstəliq xətti ilə hər səhifədə 24 sətir olmaqla dörd sütunda, qızıl çərçivələrdə, padşah II Abbasın adından Məhəmməd əl-Katib əl-Şirazi tərəfindən köçürülmüşdür.

Yazılı səth 115 x 216 mm., vərəqin ümumi ölçüsü 185 x 319 mm.-dir. Göy və qızılı rənglərlə bəzədilmiş qəhvəyi dəri cildə malikdir. Şərq kağızında Cənub-Qərbi Səfəvi məktəbləri üslubunda yazılmış və 26 miniatür rəsm ilə bəzədilmiş qiymətli əlyazma ehtimal edilir ki, İsfahanda qələmə alınmışdır. Bu rəsmlərin əksəriyyəti Riza Abbasinin miniatürləridir və xalis Səfəvi üslubundadır; digərlərində Teymurilər dövrünə aid olan köhnə rəsmlərin qismən izlərinə rast gəlinir (folio 118r, 259r). Əlyazma XIV əsrin əvvəllərində ehtimal olunur ki, 13-cü əsrin sonlarına aid bir Xəmsədən köçürülmüşdür. Əlyazma 636 səhifədən ibarətdir.

[<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b525146115.r=Nizami%20GangaviNezami%20GanjaviNizami%20Genjevi?rk=214593;2>].

Elektron kitabxanada mövcud olan digər qiymətli əlyazma 1619-1624-cü illərə aid əlyazmadan Ahmad Samlu tərəfindən üzü köçürülmüş “نظامی گنجوی خمسه” Nizāmī Ganğavī. Həmsəh” əsərinin fars dilində nüsxəsidir. Mətn bir-birinin ardınca mavi, qara, qızılı, zümrüd yaşılı saplardan ibarət çərçivə daxilində nəstəliq xətti ilə yazılıb. 34 rəsm verilmişdir ki, bunlardan ikisi 15 və 18-ci vərəqlərdə Haydar Qulī Naqqaşın imzası ilədir. 1-ci səhifədə əlyazmada olan rəsmlər cədvəli var. 1833-cü ilin sentyabr-oktyabr aylarında «mübarək şəhərdə» - Məşhəddə Əhməd Şamlu (1848) şahzadə Mahmud Qacarın əmri ilə yazırdı: «Heç bir göz belə bir kitab görməmişdir». Böyük heyvan dekoru və şərq motivləri ilə bəzədilmiş parlaq cildə malikdir. Ehtimal ki, 1740-1760-cı illər arasında üzü köçürülmüşdür. Səhifələrdən birini bəzəyən güllərdən birinin ortasında Məhəmməd Sadiqın imzası var.

[<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432911d/f1.item.r=Nizami%20Gangavi-Nezami%20GanjaviNizami%20Genjevi>].

Sənəd haqqında məlumatda qeyd olunur ki, bütün əlyazma, çox güman ki, Nəsa vilayətinin valisi Mühəlibin təhriki ilə xəttat Əbdül-əbbar İsfahani tərəfindən yazıya alınmış əlyazmadan köçürülmüşdür. 784 səhifədən ibarətdir.

İnanırıq ki, Nizami Gəncəvi irsini araşdıranlar üçün qeyd olunan mənbələr faydalı olacaqdır.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN “İSGƏNDƏRNAMƏ” POEMASINDA MUSİQİYƏ MÜNASİBƏT

Nəzakət Kərimova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
kerimova.nezaket@gmail.com*

Ensiklopedik zəka sahibi, həm Şərq, həm də Qərb mədəni və elmi irsini dərindən mənimsəmiş dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında “İsgəndərnamə” əsərinin xüsusi yeri vardır. Şairin həcmcə ən böyük – 10460 beytdən ibarət olan “İsgəndərnamə” əsəri “Şərəfnamə” (6835 beyt) və “İqbalnamə” (3625 beyt) adlı iki hissədən ibarətdir.

Poemanın ikinci hissəsi olan “İqbalnamə”nin ümumi məzmununu professor Zümrüd Quluzadənin sözləri ilə ifadə etsək, deyə bilərik ki, əsərdə bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı üç istiqamət, üç məqsəd izlənilir: insan ağılının, zəkasının və bununla əlaqədar olaraq elmin, fəlsəfinin tərənnümü və təbliği; insanın yüksək əxlaqi keyfiyyətlərinin tərənnümü və təbliği; insan xoşbəxtliyini təmin edən, zülmə və bədxahlığa son qoyan ədalətin, azad, bərabər və dost insanların cəmiyyətinin tərənnümü və təbliği [Nizami Gəncəvi].

Lakin biz bu tezisdə poemanın başqa bir cəhətinə – şairin musiqinin ecazkar təbiəti haqqındakı fikirlərinə diqqət yetirmək istəyirik. “İqbalnamə”də 22 hekayə musiqiçiyə xitabən yazılmış şeirlə başlayır. Hər hekayənin əvvəlində iki beytdən ibarət olan müraciətdə müxtəlif çalğı alətlərinin (ərgənün, rud, saz, çəngi) adları çəkilir, musiqinin sirli, ilhamverici təbiətindən söz açılır.

Şair “İsgəndərin başqırخان qul ilə söhbəti”, “İsgəndərin çoban ilə dastanı” və digər hekayələrində musiqini göyləri titrədən, ürəyi açan, qaranlıq gecəyə nur saçan sirli qüvvə kimi tərənnüm edir. Ədib musiqiyə yüksək qiymət verərək yazırdı ki, musiqi qəm-kədəri azaldır, könülləri şad edir, insanda xoş əhvali-ruhiyyə yaradır, ruha ilham verərək lal könülləri dilləndirir, insana güc verir, cətin işləri asanlaşdırır. Şairin fikrincə, səhər erkən dinlənilən coşğun mərdlik nəğməsi insanda xoş əhval oyadır, qəm-qüssəni aradan qaldırır, qəlbə rahatlıq gətirərək əsəbləri sakitləşdirir, könülləri eşqlə, məhəbbətlə dolduraraq insanı yaşamağa həvəsləndirir.

“Əflatunun çalğı aləti düzəltməsi” adlı şeirində Nizami İsgəndəri filosofların, o cümlədən Platon və Aristotelin əhatəsində təsvir edir. Söz musiqidən düşdükdə şaha yaxın olan Ərəstun (Aristotel) özünü hamıdan, hətta müəllimi Əflatundan (Platon) da hikmətdə üstün hesab edərək qürrələnir: “Bu elmi mən yaratmışam, o biri alimlər musiqini məndən öyrənilər”, - söyləyir. Bilikdə hamıdan üstün olan Əflatun şagirdinə dərs vermək üçün təkliyə çəkilib ərgənün adlı bir alət icad edir. Onun düzəltdiyi bu alətin səsinə dinləyən hər kəs müxtəlif cür hərəkətlər edir; gah şadlanıb oynayır, gah da yatır. Əflatun sazı çaldıqda xəstələrin dərini tapır, onları sağaldır. Çox keçmədən onun düzəltdiyi alətin sorağı şah sarayına gedib çatır.

Bundan xəbər tutan Ərəstun böyük zəhmət hesabına bu alətin sirrini öyrənir, onun bənzərini düzəldir, bihuşluq gətirən aləti çalmaqla səhradakı canlıları yatızdırır. Lakin nə qədər çalışsa da, onları bihuşluqdan oyada bilmir. Aciz qaldıqda müəllimi Əflatuna təslim olur, ustadının hünərini təsdiq edərək ona ehtiram bəsləyir. Əflatunun əsl istedad sahibi olduğunu gören İsgəndər onun rütbəsini artırır.

Nizami bu hekayədə Əflatunun adını təsadüfən xatırlamır. Yunan filosofunun yara-

dıcılığ ı ilə yaxından tanış olan şair Platonun bu sahədə dərin nəzəri biliklərə sahib olduğunu yaxşı bilirdi. Musiqini dəqiq elm hesab edən Platon ömrünün bir neçə ilini ahəng və uyğunsuzluğu idarə edən qanunauyğunluqları araşdırmağa sərf etmiş, musiqi və poeziyanın insanın hiss və emosiyalarına, duyğularına, həmçinin insan bədəninə və ağılına güclü təsirindən yazmış, ruhu cəhalətdən ancaq liranın müşayiəti ilə oxunan təntənəli nəğmələrin təmizləyəcəyinə böyük inam bəsləmişdir.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN MİLLİ MƏNSUBİYYƏTİNƏ “XƏMSƏ”DƏ İŞARƏLƏR

Nicat Bədəlov

*Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filialı, Azərbaycan
nicat.badalov@gmail.com*

Nizami Gəncəvi Atabəylər dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli məsnəvi şairidir. Şöhrəti bütün dünyanı tutan və əsrləri aşan şairin həyatı haqqında əldə olunan mənbə və materiallarda bəzən mübahisəli və yalan olduqları qədər, elmi mahiyyət kəsb etməyən fərziyələrə də rast gəlmək olur.

Bəzi tədqiqatçılara görə, Nizami Gəncəvinin harada anadan olması məsələsi dəqiqləşdirilməmişdir. Şairin doğum yeri ilə bağlı daha çox araşdırma apararı İran və Azərbaycan tədqiqatçılarıdır.

İran araşdırıcıları Nizamının fars şairi olması fikrini iki səbəblə əsaslandırmağa cəhd edirlər:

1. Nizamının Qum şəhərində anadan olması;
2. Nizamının fars dilində yazıb-yaratması.

İran tədqiqatçıları daha çox “İqbalnamə”də işlənən bu beytlərə istinad edirlər:

Çü dürr gerçi der bahr-i Gence guməm
Vəli ez Kuhistan şəhr-i Kumem

(Hər nə qədər mən Gəncə dənizində itmiş bir inci isəm də, Kuhistanın Qum şəhərindənəm) “...dediyini irəli sürərək doğum yerinin Qum şəhərində olmasını iddia etməkdədirlər” [Akalın N.].

İran tədqiqatçılarının bəziləri (V.Dəstgird və Ə.Atəş) bu beytlərin mirzələr tərəfindən qəsdən nüsxəyə artırıldığını qeyd edirlər. Şəhabi isə birbaşa Nizamini fars şairi adlandırmaqdan çəkinmir, Qum məsələsini də açıqca qabardır.

Həqiqət isə ondan ibarətdir ki, Nizamının fars dilində əsərlər yazması mövcud bir əənənəyə sadiq qalmasından irəli gəlir. X-XIV əsr kontekstində olan bütün sənətkarlar bu əənənəyə sadiq qalmışlar. Fars dilinin saray mühitində geniş yayılması, şahların bu dildə əsərlər istəməsi Nizamının bu əənənədən kənara çıxma bilməməsini açıq-aydın sübut edir.

Bəllidir ki, I Axsitan böyük şairə ərəb əfsanəsi olan “Leyli və Məcnun” əfsanəsini nəzmə çəkməyi sifariş etmiş və əsərin yalnız fars dilində yazılmasını tələb etmişdir. Nizami “Leyli və Məcnun” poemasını türk dilində yazmaq istədiyini bildirəndə, I Axsitanın cavabı belə olmuşdur:

Türk dili yaraşmaz şah nəsilimizə,
Əskiklik gətirər türk dili bizə.
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəsilimiz.

Bundan əlavə, hind şairləri və türk hökəmlərləri də fars dilində divanlar bağlamışdır. Bunun yalnız bir ənənə olması Nizamini İrən şairi kimi göstərmək istəyənlərə tutarlı cavabdır.

Nizamini yaradıcılığına nəzər saldıqda açıq-aydın görünür ki, burada işlədilən türk sözləri və Azərbaycan zərb-məsələləri onun bütün əsərlərində öz əksini tapmış və heç bir fars sənətkarının yaradıcılığında bu qədər türk sözü olmamışdır.

Nizamini "Xəmsə"sinə diqqətlə mütaliə etdikdə görmək olar ki, orada təxminən 120 türk sözü və kifayət qədər Azərbaycan zərb-məsələləri mövcuddur ki, bu sözlər fars dilində yoxdur, ibarələr isə Azərbaycan dilinə xasdır. Bu kəlmə və ibarələrin bir neçəsinə nəzər salaq: Alaçiq, amac, tutuq, çirkin, dağ, qırmızı, kişmiş, dolma, köç, kömək və s. Atalar sözlərini Nizami böyük ustalıqla misralara çevirib fars oxucusuna çatdırmışdır:

"Sirkə nə qədər tünd olsa, öz qabını çatladar".
Nizamini "Xosrov və Şirin" poemasında:
Şirin bu sözləri birdən eşidəcək,
Tündləşdi sirkətək, coşdu şirətək [Ağamirov C.].
"Acın toxdan nə xəbəri var".

Nizamidə:

Ac üçün kəpək də yağlı çörəkdir,
Tox üçün yağ-çörək sanki kəpəkdir [Ağamirov C.].

Bir nümunələr bir daha sübut edir ki, Nizami hansı dildə yazıb-yaratmasından asılı olmayaraq, Azərbaycan xalqının dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi misilsiz şairdir.

ПОСЛЕДОВАТЕЛИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ В ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Нияр Бабаде

*Бакинский государственный университет, Азербайджан
n.g_87@bk.ru*

Выдающийся представитель мировой литературы, гениальный азербайджанский поэт и мыслитель Низами Гянджеви является одной из уникальных личностей, открывших новую страницу в летописи художественной мысли человечества. Яркое наследие великого мастера, превратившееся в неотъемлемую часть духовности азербайджанского народа, на протяжении многих веков занимает достойное место в сокровищнице неповторимых культурных ценностей.

В 2021 году исполняется 880 лет со дня рождения азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви.

Представители многих стран писали назире (подражание) на произведения Низами Гянджеви. В истории персоязычной литературы Амир Хосров известен как первый последователь Низами Гянджеви. Амир Хосров писал свою “Пятерицу” в течении трех лет с 1298-1301 гг, которая почти в полтора раза меньше по объему, чем “Хамсе” Низами, и насчитывает около 18 тыс. бейтов. В своих любовных масняви Амир Хосров поменял имена главных героев местами: “Ширин и Хосров”, “Меджун и Лейли”, и, кроме того, переставил четвертую и пятую поэмы в цикл. У Низами Гянджеви вначале идет Хафт Пейкар, а затем Искендер-наме, у Амира в обратном порядке. В сюжетную линию также внесено много изменений, соответствующих требованиям назире.

Вторым последователем известен Хаджу Кермани. В “Пятерице” Хаджу соблюдено более или менее строго лишь одно условие назире - размер. И лишь в третьей поэме своей “Пятерицы” “Раузат ал-анвар” (Сады Сияний), он последовательно следует Низами Гянджеви, что отразилось в сохранении композиции.

Третьим написавшим свою семерицу в качестве подражания на Хамсе Низами, является Абд ар-Рахман Джамии. Лишь в трех поэмах своего “Хафтауранга” (Семь престолов) Джамии подражает “Хамсе” Низами. В его “Хафтауранге” наблюдаются структурные новшества.

К творчеству азербайджанского поэта обращались очень многие представители различных стран. Великий немецкий мыслитель Иоганн Вольфганг Гете, создавший свой «Западно-восточный диван» под влиянием восточной поэзии, является одним из них. В «Комментариях и эссе относительно Западно-восточного дивана» Гёте обращается к Низами и упоминает героев его поэм:

Мука любви без любовных отрад,
Это Ширин и Ферхад.
В мир друг для друга пришли,
Это Меджун и Лейли.

TÜRK-MÜSƏLMAN İNTİBANI: FƏRABİNİN FƏLSƏFƏSİNDƏN NİZAMİNİN POEZİYASINA

Nizami Cəfərov

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
nizamicafarov@bsu.edu.az*

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin nəhəng yaradıcılığının əsasında dayanan elmiliyin, fəlsəfi-metodoloji mükəmməlliyyənin mənşəyini araşdırarkən gözlərimiz qarşısında dünya idrak-təfəkkür mədəniyyətinin ən qədim dövrlərdən gələn son dərəcə zəngin bir mənzərəsi canlanır. Nizamının birbaşa əsaslandığı özünəqədərki ən mötəbər elmi-fəlsəfi mənbələr içərisində, heç şübhəsiz, Fərabinin əsərləri xüsusi yer tutur.

Fərbinin “İdeal dövlət. İdeal dövlət yurddaşlarının görüşlərinin ana prinsipləri”

əsəri ilk növbədə “ilk var olan”ın mahiyyəti barədə təsəvvür yaradır. Və belə məlum olur ki, bütün digər var olanların ilkin səbəbi olmaqla yanaşı hər cür çatışmazlıqdan uzaq olan həmin “ilk var olan”ın nə şəriki, nə əksi (ziddi), nə də həddi-hüdudu mövcuddur.

“İlk Var Olan”ın qeyri-maddiliyi, ruhiliyi və “intellektuallığı”nın nəticəsidir ki, onda “sevən və sevilən, tərifləyən və təriflənən, aşiq ilə aşiq olunan eynidir... Hər hansı birinin Onu sevməsi və ya sevməməsi, Ona aşiq olması və ya olmamasının bir önəmi yoxdur”.

Nizami də, bir qayda olaraq, söhbətə “İlk Var Olan”ın mədhi ilə başlayır:

“Bismillah-ir-rəhman-ir rəhm”

Həkimlər xəzinəsinin qapısının açarıdır.

Nizami öz əsərlərinin girişində, əsasən, Allahın kosmik nizam yaratmaq qüdrətini tərənnüm edir. Və “bütün varlığı yaradan”ın tərənnümündə onun üstünlüyü, təbii ki, filosofluğunda yox, şairliyindədir:

Hər kim Sənin haqqında danışmışsa, sussa yaxşıdır,

Hər kim Səni yad etmək üçün deyilsə, unudulsa yaxşıdır.

Fərabî göy cisimlərinin ortaq xüsusiyyətləri barədə bəhs edərkən yazır ki, onlar “formalar içərisində ən mükəmməl formaya, yəni kürə formasına, görünmə tərzinə görə ən mükəmməl tərzə, yəni işığa... Hərəkətlər içərisində də ən mükəmməl hərəkətə, yəni çevrə üzrə hərəkətə sahibdirlər”.

Fərabî bədənin – orqanizmin daxili iyerarxiyası barədə bildirir ki, ürək başqa bir orqandan əmr almayan əmredici orqandır. Ondan sonra beyin gəlir. Beyin də əmr edən orqandır. Ancaq o, birinci deyil, ikincidir. O, ürəyin əmrlərinə tabe olmaqla yanaşı, bütün digər orqanlara əmr edir.

Filosofdan fərqli olaraq şair istər göy cisimlərindən, istərsə də bədən üzvlərindən bəhs edərkən onların arasındakı fiziki-astronomik, fizioloji-bioloji əlaqələrdə fəlsəfə yox, metaforik-ictimai məna axtarır. Məsələn, “Leyli və Məcnun”da deyilir:

Mərrux kinlə bərk tələsirdi ki,

Düşməninin gözünə mil çəksin.

“İdeal dövlət”də Fərabinin şərh etdiyi ən mühüm məsələlərdən biri insanın cəmiyyətdə birləşmək (və yardımlaşmaq) ehtiyacıdır ki, əsərin, əgər belə demək mümkündürsə, ikinci hissəsi bütünlüklə həmin problemə həsr olunmuşdur. Dahi türk-islam filosofu yazır:

“Hər insan bir başqa insanla əlaqədar olaraq eyni vəziyyətdədir. Odur ki, insan sahib olduğu təbii yaradılışının özünə verilməsinin məqsədi olan mükəmməlliyinə yalnız bir-biri ilə yardımlaşan bir çox insanın bir araya gəlməsilə çata bilər. Bu insanlardan hər biri digər hər birinin xüsusi bir ehtiyacını qarşılar”.

Nizamının “İsgəndərnamə”sində həmin ideya-obrazi “Xoşbəxtlər ölkəsi” yurddaşlarının təmsalında görmək mümkündür.

Fərabî ərəməli cəmiyyəti idarə edən on iki xüsusiyyətini göstərir: 1) bədən orqanları öz funksiyalarını normal yerinə yetirməlidir, 2) deyilənləri yaxşı anlamalıdır, 3) yaddaşı möhkəm olmalıdır, 4) ayıq, zəkalı, bir işarədən mətləbi qanan olmalıdır, 5) gözəl nitq qa-

biliyyəti olmalıdır, 6) öyrənməkdən yorulmamalıdır, 7) doğruluğu sevməli, yalana nifrət etməlidir, 8) yemək, içmək, şəhvət, qumar kimi şeylərdən uzaq olmalıdır, 9) ruhu, nəfsi yüksək olmalıdır, 10) qızıl, gümüş kimi şeylərə meyl etməməlidir, 11) ədalətli, insafli olmalı, bu cür insanları müdafiə etməlidir, 12) əmin olduğu işdə qərarlı olmalı, tərəddüd etməməlidir.

“İdeal dövlət” müəllifi öz yunan sələflərinin arxasınca iddia edir ki, ərdəmli şəhərin hakimi mütləq filosof olmalıdır. Və onun ətrafına da fəlsəfi təfəkkürlü (bəsirətli) insanlar toplanmalıdır ki, yerdə qalanlar hər biri onları (filosofları) təqib etsinlər.

Nizamidə bu məsələ, hər cəhətdən məlum olduğu kimi, izahını hökmdarın öz misiyasını layiqincə yerinə yetirməsi prinsipində tapır. Və Xosrovdə, Bəhramda – yarıəfsanəvi İran şahlarının obrazları üzərində eksperimentlər aparən şair öz əsl hökmdar etalon-metoforasını İskəndərin simasında təqdim edir.

Fərabə ərdəmli cəmiyyətlərə (və şəhərlərə) zidd olan cahil və ya yolunu azmuş cəmiyyətlərin (və şəhərlərin) geniş yayılmasından, xüsusiyyətlərindən ətraflı söhbət aqır. Və göstərir ki, bu cür cəmiyyətlərdə (və şəhərlərdə) maddi olan ruhi (mənavi) olanı unudturmuşdur.

Cahil və ya yolunu azmuş cəmiyyətlərdə ictimai əlaqələr qarşılıqlı sevgiyə deyil, maddi ehtiyacdən irəli gələn (və həmin ehtiyac ödənildikdən sonra dərhal pozulan!) münasibətlərə əsaslanır. Bir-birinə nifrət edən insanlar hansısa təzyiq altında birləşirlərsə, bu, o demək deyil ki, həmin təzyiq (və həmin birləşmə) daimidir... Fərabə yazır ki, insanlar “bir- birini yenməyə çalışarkən əldə etməyi qarşılıqlı məqsəd qoyduqları şeylər isə əminiyət, şərafət, zənginlik, həzz almaq və insanları bu cür şeylərə çatdıran hər şeydir”... “Ədalət” anlayışına gəldikdə isə cahil cəmiyyətlər onu aşağıdakı şəkildə təqdim edir: qarşılıqlı iddialar həll oluna bilmədikdə tərəflər müəyyən güzəştə getməli, hətta müəyyən dövr üçün bunu qanuniləşdirməli olurlar ki, beləliklə, guya ədalət təmin edilir, ancaq elə ki hansısa tərəf güclənir həmin prinsip onun xeyrinə dəyişir...

Dahi filosof sələfinin bu mülahizələri dahi şairin “Xəmsə”sində konkret obrazlarla o dərəcədə sistemli şəkildə əks olunur ki, çox zaman “soyuq” fəlsəfi mühakimə ilə “hərərətli” metaforik izhar arasında hədd qoymaq çətinləşir. Lakin Nizami, prinsip etibarilə, özünü “soyuq” fəlsəfi mühakimələrin deyil, “hərərətli” (eşqli!) metaforik izharların ustası sayırdı:

Eşq lüğətində söz bizim canımızdır,
Biz – sözlük, bu gövdə isə bizim xarabaxanamızdır.
...Söz qoşanlar ərşin bülbülləridir,
Onlarla başqalarını necə müqayisə etmək olar?

Və bu da bir həqiqətdir ki, türk- müsəlman İntibahı dövründə Fərabidən Nizamiyə qədərki hərəkət fəlsəfədən poeziyaya doğru...

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI PROFESSOR MÜBARİZ ƏLİZADƏNİN ELMİ ARAŞDIRMALARINDA

Nüşabə Əlizadə

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
nushabaalizada@bsu.edu.az*

Azərbaycanın qədim şəhəri Gəncədə 1141-ci ildə anadan olmuş dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin bədii irsi orta əsrlərdən başlayaraq, Şərq xalqları ədəbiyyatının inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Şair qələmə aldığı əsərlərində doğma xalqının ən müsbət cəhətlərini qələmə alarkən, yer üzündə yaşayan bütün insanların, xalqların mənafeyinə xidmət etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Nizami humanizminin, insanpərvərliyinin bəşər mədəniyyətinə, əxlaqına təsiri şair dühasının qələbəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Nizaminin yaradıcılığının Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbiyyatına böyük təsiri olmuş və “Xəmsə”yə daxil olan “Sirlər xəzinəsi” (1178-1179), “Xosrov və Şirin” (1180), “Leyli və Məcnun” (1188), “Yeddi gözəl” (1193-1197), iki hissədən - “Şərəfnamə” və “İqbalnamə”dən (bu hissə “Xərədnamə” də adlanır) ibarət olan “İsgəndərnamə” (1197-1201) əsərləri görkəmli sənətkarlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, onun qələmə aldığı mövzulara nəzirlər yazılmışdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının nəinki şərq, qərb xalqlarının da ədəbi prosesinə güclü təsiri olmuş, orta əsr ədəbiyyatının arif biliciləri olan təzkirənevislərin də diqqətini cəlb etmişdir.

Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsində Yaxın və Orta Şərq Xalqları ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Məmməd Mübariz Əlizadənin elmi yaradıcılığında Nizami Gəncəvi irsinin tədqiqatı əsas və mühüm yerlərdən birini tuturdu. Azərbaycan xalqının ədəbiyyat tarixində Nizami yaradıcılığını zəngin bir sərvət, böyük bir mükafat kimi qiymətləndirən alimlərimizdən biri də mərhum professor Mübariz Əlizadə olmuşdur. XX əsrin 30-cu illərindən Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ciddi araşdırıcılarından olan Mübariz müəllim namizədlik dissertasiyası üçün “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi” mövzusunda işləmişdir.

Nizaminin böyük istedad sahibi və ədəbi irsinin fars dilində olması ona Yaxın və Orta Şərqdə böyük şöhrət qazandırmışdı. Onun zəngin yaradıcılığı, əsərlərinin mövzuları bir çox sənətkarların diqqətini cəlb etmişdi. Təsadüfi deyil ki, Nizami mövzularına Şərqin görkəmli şairləri Əmir Xosrov Dəhləvi, Xacu Kirmani, Vəhşi Bafqi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvayi və bir çox görkəmli sənət korifeyləri müraciət etmiş, ya tam “Xəmsə” yaratmış və ya onun “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərdən hər hansı birinə nəzirə yazmışlar. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu şairlərin özü yazdıqları nəzirə əsərlərinin Nizami dühası ilə yaranmış əsərlərdən zəif olduğunu etiraf ediblər.

Professor M.M.Əlizadənin ən çox sevdiyi, əsərlərinin məzmun və qayəsinə vurğun olduğu Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ömrü boyu alimin tədqiqat sahəsi olmuş və Şərq şairlərinin hikmət dolu əsərlərini ana dilimizə üslub və mənasını yazıldığı kimi saxlayıb tərcümə edən alim gəncəli şairimizin də qəzəllərinin bir qismini ana dilimizə tərcümə etmişdir. 1940-cı ildə M.M.Əlizadənin Fazil Babayevlə birlikdə “Nizaminin həyatı və əsərləri” adlı kitabı çapdan çıxmışdır.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasının – həm 1959-cu, həm də 1981-ci il çaplarının və dahi Azərbaycan şairinin qəzəl, qəsidə, rübai və qitələri daxil edilmiş, “Lirika” adı ilə təqdim olunan əsərlərinin filoloji tərcüməsi, şərhlər və qeydləri professor Mübariz Əlizadə tərəfindən yazılmışdır.

M.Əlizadə 1960-cı ildə nəşr olunmuş 3 cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının I cildində 7 ç.v. həcmində olan “Nizami Gəncəvi” mövzusunun müəllifidir. M.Əlizadə “Böyük şairin siması” (1941), “Nizami və müasir dövrümüz (1947), “Nizami Gəncəvinin ictimai baxışları” (1941), “Azadlıq nəğməkarı” (1941), “Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsərinə müqəddimə” (1940), “Azərbaycanın əzəmətli şairi Nizami Gəncəvi” (1939), “Xalqın məşhur oğlu” (1939), “Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi haqqında” (1939), “Nizami Gəncəvi və onun ədəbi məktəbi” (1953), “Firdovsi və Nizami əsərlərindəki Şirin surətlərinin müqayisəli təhlili” (1983) ... və sairə mövzularda müxtəlif mətbu orqanlarında bir çox elmi məqalələrlə çıxış etmişdir. M.Əlizadə Nizami Gəncəvinin əsərləri, şairin mənəvi siması, əsərləri haqqında yazan və bəzən onun ideyalarını təhrif olunmuş şəkildə oxuculara təqdim edən müəlliflərə anında elmi dəlillərlə cavab yazmış və Nizaminin humanizmini, bəşəriyyətini, saf ideyalar çarçısı olduğunu şairin öz əsərlərindən gətirdiyi nümunələrlə sübut etmişdir.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı M.M.Əlizadənin elmi və tərcüməçilik fəaliyyətində hər zaman mühüm yerlərdən birini tuturdu. M.M.Əlizadə Nizami Gəncəvi irsinin ən fəal tədqiqatçılarından biri olmaqla yanaşı, şair haqqında yazılan elmi araşdırmalarla maraqlanmış və həmin əsərlərə elmi münasibətini də bildirmişdir.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN AVROPA ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏSİNƏ TƏSİRİ

Nüşabə Sadıxlı

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
nushabasadixli@bsu.edu.az*

Dünya şöhrəti qazanmış korifeylərdən biri olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı bütün zamanların ən aktual mövzudur. Onun yaradıcılığı dərin ictimai-fəlsəfi olmaqla yanaşı, humanist məzmunu, ölməz bəşəri keyfiyyətlərə malikdir. İnsanları hər zaman yüksək mənəvi-əxlaqi təkamülə, bəşəri kamilliyə, intibaha, ictimai tərəqqiyə, nəciyə, xeyirxah əməllərə çağıran ibrət və tərbiyə məktəbidir. Elə bu səbəbdən zaman-zaman Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ən görkəmli nümayəndələri Nizami xəzinəsini araşdırmaqla məşğul olublar. Nizami yaradıcılığı uzun zamandır, artıq Şərq sərhədlərini aşmış, Avropanı da fəth etmişdir.

Azərbaycan elminin görkəmli nümayəndəsi, dünya ədəbiyyatının Azərbaycanda görkəmli bilicilərindən biri olan professor Əkbər Ağayev Nizami dühasının dünya ədəbiyyatındakı yerini müəyyənləşdirmişdir.

İntibah dövrü istər Şərq ədəbiyyatında, istərsə də Qərb ədəbiyyatında ən maraqlı mərhələdir. Nizami XII əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatını yüksək bir zirvəyə qaldırmışdır. Onun bütün yaradıcılığı göstərir ki, böyük şair həyatdan uzaqlaşmış öz məhdud hissələri ilə məşğul olan bir sənətkar deyildi. O, kamil bir insan, sənətkar idi, onda iradə möhkəmliyi var idi. Məhz buna görə də onun əsərlərindəki humanist ideyalar, mütərəqqi, fəlsəfi və ictimai siyasi fikirlər öz dövrü üçün çox böyük əhəmiyyətə malik idi. Nizami yaradıcılığının xüsusiyyəti ondadır ki, böyük şair içində yaşadığı həyat haqqında mülahizə və fikirlərini söylərkən təkcə öz dövrünün insanlarını deyil, bütün bəşər nəslinin gələcək həyatını nəzərdə tutmuş, daim irəliyə baxmış və buna görə də öz zamanının çarçivəsindən çıxaraq sonrakı əsrlərin oxucularına da bədii qida vermişdir [Ağayev Ə.].

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı XII əsrdə Azərbaycanı humanizmin vətəninə çevirmişdir. Halbuki həmin dövrdə Qərbi Avropa ölkələrində intibah dövrünün fikir və ideyaları hələ rüşeym halında idi. Buna görə də qətiyyətlə demək olar ki, Nizami ümumdünya tarixində intibah dövrünün yetirmiş olduğu görkəmli sənətkarların ən qüdrətli sələflərindən biridir.

Şərqin bir çox mütəfəkkirləri Nizami, Nəvai, Füzuli və bir çoxları Avropada yaşayıb yaratmasalar da, öz yaradıcılıqlarında bütün bəşəriyyəti düşündürən elə məsələlərə toxunmuşlar ki, həmin məsələlər sonralar Avropada intibah dövrünün görkəmli sənətkarlarını məşğul etmişdir. “İlahi komediya”nın müəllifi, böyük Dante, incə lirik konsonaların və sonetlərin müəllifi Petrarka, dünya dramaturgiyasının şah əsərlərini vermiş Şekspir bilavasitə Nizaminin əsərlərindən iqtibas etməmiş, onun fikirlərini öyrənməmiş, hətta ola bilər ki, onun yaradıcılığı haqqında heç bir təsəvvürə də malik olmamışlar, lakin buna baxmayaraq, həmin yazıçıların əsərlərində təsadüf edilən bu və ya digər fikirlərin, toxunulan ictimai, fəlsəfi və elmi məsələlərin onlardan xeyli əvvəl Nizami tərəfindən deyildiyi, bir məsələ kimi ortalığa atıldığı həqiqətdir və bu həqiqəti görməmək olmaz.

Nizaminin böyüklüyü onda idi ki, ömrü boyu poeziya ilə məşğul olmaqla bərabər elmləri öyrənməyə də xüsusi diqqət yetirirdi, həm də zəmanəsinin qabaqcıl alimlərindən biri idi.

O, yalnız şərq ölkələrində inkişaf edən elmlərin əsasını öyrənməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda Qərbi Avropa ölkələrində inkişaf edən elmi fikirlərlə, qədim yunan fəlsəfəsi ilə Heraklitin, Pifaqorun, Platonun, Aristotelin təlimi ilə də yaxından tanış olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Nizaminin fəlsəfi baxışları müəyyən dərəcədə qədim yunan mütəfəkkirlərinin həyata olan materialist baxışları ilə səslənir.

Həyata və mübarizəyə can atmaq Nizaminin əsərlərindəki əsas qəhrəmanların ən başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Məlumdur ki, həyat eşqi, yaşayıb – yaratmaq ehtirası intibah dövrünün ən bariz hisslərindən biri idi. Əkbər müəllim bu hisslərin hər iki regiondakı nümunəsini belə verir. “Biz Nizami və Şekspirin əsərlərini götürsək, onların əsas qəhrəmanlarının həyat eşqini, mübarizə ehtirasını diqqətlə nəzərdən keçirəndə görürük ki, həyatın qalib səsi hər iki sənətkarın əsərlərində qüvvətlə səslənir. Onların qəhrəmanları ölümün üzünə dik baxır, ona istehza edir” [Ağayev Ə.].

Nizami yaradıcılığı elə bir dəryadır ki, bir çox Avropa yazarları Dante, Petrarka, Bokkaço, Rable, Servantes və başqaları bu dəryadan bir damla mütləq götürmüşlər.

GENCELİ NİZAMİ VE YUSUF HAS HACİB’İN ESERLERİNDE İYİ/LİK-KÖTÜ/LÜK KAVRAMLARINA BİR BAKIŞ

Oğuzhan Karaburgu

Akdeniz Üniversitesi, Antalya-Türkiye
okaraburgu@gmail.com

Türk şiirinin iki büyük kutbu olan Yusuf Has Hacıb ve Genceli Nizami Türk Edebiyatına kıymetli eserler kazandırmış büyük şairlerdir. Genceli Nizami, ilk hamse sahibi olarak manzum aşk hikâyelerinin ustası, Yusuf Has Hacıb ise Kutadgu Bilig adlı eseriyle paha biçilmez değerler manzumesini dünden bugüne aktarmış güçlü bir kalemdir. İnsanın var

oluşundan beri iyi/lik ve kötü/lük kavramları vardır. Birbirinin zıddı ile kaim olan bu iki kavram pek çok edebî metinde kendine yer bulur. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'inde ve Genceli Nizami'nin mesnevilerinde de iyi/lik ve kötü/lük kavramlarının ele alındığını görürüz. Bu iki kavram öncelikli olarak ahlâk ve insan ekseninde değerlendirilir. Ahlâk, insanın iyi veya kötü oluşunu belirleyen temel kriter durumundadır. İyi/lik - kötü/lük kavramlarının doğal, iradi ve metafizik açılardan da ele alındığı görülür. İyinin güzel, faydalı, doğru; kötünün çirkin, zararlı, yanlış kavram/sıfatlarla birlikte değerlendirildiği de dikkat çekici bir durumdur. Biz bu bildirimizde Yusuf Has Hacib'in ve Genceli Nizami'nin eserlerinde iyi/lik - kötü/lük kavramlarını tespit ettiğimiz bu unsurlar çerçevesinde ele alacağız.

NİZAMI GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN AMEA ƏLYAZMALAR İNSTITUTUNDA SAXLANILAN ƏLYAZMALARI BARƏDƏ

Paşa Kərimov

*AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan
pasha_kerimov@list.ru*

Nizami Gəncəvi əsərlərinin ən dəyərli əlyazma nüsxələrinin saxlanıldığı xəzinələrdən biri də AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutudur. İnstitut əməkdaşlarının son hesablamalarına görə, burada şairin əsərlərinin 37 unikal əlyazması qorunur. Nizami irsinin daha hərtərəfli öyrənilməsində bu nüsxələrin əhəmiyyəti əvəzsizdir. İnstitutda saxlanılan ən qədim Nizami əlyazması "Xəmsə"nin "İsgəndərnamə"sindən "Şərəfnamə" hissəsidir. H.q. 891-ci ilin birinci yarısında (m.1418) narın nəstəliq xətti ilə Şərq kağızına iki sütunda köçürülmüşdür. "Şərəfnamə"nin bu əlyazması, ümumiyyətlə, bütün dünyada həmin əsərin ayrıca nüsxələri içində ən qədimi sayılır. İnstitutda saxlanılan ən əski "Xəmsə" nüsxəsi h.q. 825-ci ildə (m.1421) incə nəstəliq xətti ilə noxudu rəngli qalın Şərq kağızına köçürülmüşdür. Bu əlyazma bir sıra cəhətlərinə görə diqqəti cəlb edir. Əvvəla, burada "Xəmsə"nin bütün məsnəviləri ardıcılıqla köçürülmüşdür. Əlyazma orta əsrlərdə Nizami ənənələrinin müxtəlif ölkələrdə yayılmasını, ədəbi əlaqələrimizi öyrənmək baxımından da dəyərlidir. Özü də şair olan katib Davudi əlyazma vərəqlərinin haşiyələrində incə xətlə Nizami ədəbi məktəbinin ilk davamçısı sayılan Əmir Xosrov Dəhləvinin "Xəmsə"sini köçürmüşdür. Davudi kitabın sonunda 47 beytlik qəsidəsini köçürmüşdür. Qəsidəsində hər iki "Xəmsə"ni böyük diqqətlə köçürməsindən danışan Davudi maddeyi – tarixlə bu işi h. 825-ci ildə (m.1421) tamamladığını bildirir. Akademik Möhsün Nağısoylu əlyazmanı Vəhid Dəstgirdinin mətni və Bakıda tərtib edilən elmi – tənqidi mətnlərlə müqayisə edərək belə qənaətə gəlir ki, Bakı nüsxəsinin mətni tənqidi mətn üçün əsas götürülmüş "Xəmsə"nin 1362- ci il tarixli Paris nüsxəsinin mətni ilə daha çox uyğun gəlir.

Əlyazmalar İnstitutunda Nizami "Xəmsə"sinin XV əsrdə köçürülmüş daha iki (cəmi dörd) əlyazması vardır. İnstitutda Nizami "Xəmsə"sinin XVI əsrdə köçürülmüş 9 əlyazması qeydə alınmışdır. XVII–XVIII, XIX əsrə aid diqqətəlayiq əlyazmalar da vardır. Əlyazmalar İnstitutunda Nizami əsərlərinin 37 əlyazması mövcuddur. Bunların içində 23 "Xəmsə", ayrı-ayrı poemaların əlyazmaları, "Xülasətül – "Xəmsə"lər böyük maraq doğurur.

Diqqəti xüsusilə cəlb edən "Xəmsə"nin ayrı-ayrı poemalarından parçaların toplandığı "Xəmsətül "Xəmsə"lərdir. Bu əslində orta əsrlərdə Nizami Gəncəvi əsərlərinin nə qə-

dər geniş yayıldığından xəbər verən dahi şairin məsnəvilərinin qısa şəkildə tədqimi, həmin dövr üçün yeni bir janr hesab edilməlidir. Bu cür topluların köməyi ilə orta oxucuları bütün təfərrüatı ilə olmasa da, böyük sənətkarın əsərləri barədə ümumi məlumat əldə edə bilirdilər. Bəllidir ki, həmin dövrdə Nizaminin bütün əsərlərini əldə etmək hər adama nəsisib olmurdu.

Nizami Gəncəvi əsərlərinin bəzi əlyazmaları mətn üzərində mətnşünaslıq əməliyyatı aparılması baxımından maraqlıdır. XVII əsrdə köçürülmüş M-207 şifrlı nüsxənin elmi maraqlıdır. Katib Dust Məhəmməd ibn Dərviş əd – Dərxəci (ə – Dərxəci) əsərin köçürülməsini bitirdikdən sonra onu “Xəmsə”nin daha qədim nüsxəsi ilə tekstoloji tutuşdurmuş və onlar arasındakı fərqləri əsaslı şəkildə qeyd etmişdir.

Qeyd edək ki, Nizami əlyazmalarının Bakı nüsxələri içərisində Azərbaycan – Orta Asiya mədəni əlaqələrindən bəhs edən maraqlı kitablar vardır. Məsələn, 1649-cu ilin 13 fevralında köçürülmüş M- 361 şifrlı əlyazma incə nəstəlik xətti ilə dörd sütunda yazılmışdır. Kitabın 330b vərəqindəki qeyddən məlum olur ki, bu nüsxəni məşhur özbək şairi Qafur Qulamın dördüncü babası Mirzə Əhməd həcc səfərində almışdır. Qafur Qulam 1947-ci ildə Nizami Gəncəvinin 800 illik yubleyi münasibəti ilə həmin əlyazmanı qardaş Azərbaycana bağışlamışdır.

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan Nizami əsərlərinin əlyazmaları dahi şairin poemalarının mətninin tədqiqi və nəşri, orta əsrlərdə Nizaminin nüfuz dairəsinin öyrənilməsi, ədəbi əlaqələrimizin araşdırılması, kitab mədəniyyəti tariximizin tədqiqi baxımından böyük elmi maraqlıdır.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN BÖYÜK AZƏRBAYCAN VƏ GÖRKƏMLİ DÜNYA ŞAİRİ OLMASINI ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR VƏ MEYARLAR

Rafael Hüseynov

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Azərbaycan rafaelhuseyn@yahoo.com

Orta əsrlərdən dövrümüzdə qədər tərtib edilmiş və sayı səkkiz yüzü aşan fars və türkdilli təzkirələrə ümumi baxış onu göstərir ki, klassik ədəbiyyatla bağlı məlumatlarımızın başlıca, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərə münasibətdə isə bəzən yeganə qaynağı olan bu toplularda adı ən çox və sabit olaraq təkrarlanan şair Nizami Gəncəvidir (1141–1209). Əgər bütün əsas təzkirələrin (“əsas” kəlməsini təsadüfən işlətmirik) böyüklüyü-küçüklüyü, mötəbərliyi, elmi çəkisi və digər məziyyətlərini nəzərə alaraq araşdırıcılar onları son iki-üç əsrdə xeyli saf-çürük etdikdən sonra hər birini səciyyəli və qiymətli verməmiş, daha üstün saydıqlarını da yüzlər arasında xüsusi seçdirmişlər. Məhz belə seçimlərdən birinin nəticəsi kimi Dövlətşah Səmərqəndinin “Təzkirət üş-şüəra”, Əmin Əhməd Razinin “Həft iqlim”, Lütfuli bəy Azərin “Təzkirə-yi atəşkədə”, Əmir Qulaməli xan Azad Hüseyn Belgiramının “Təzkirə-yi Xəzane-yi Amirə”, Rzaqulu xan Hidayətin “Məcmə ül-füsəha”, Şəmsəddin Sami bəyin “Qamus ül-elam”, Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkirə-yi Nəvvab”, Məhəmməd ağa Müctəhidzadənin “Riyaz ül-aşiqin”, Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”, Məhəmmədəli Tərbiyətin “Daneşməndan-e Azərbaycan”ı üzərində Pənəhi Makulu 1962-ci ildə çox gərəklili “Ədəbi məlumat cədvəli” adlı kitab buraxmışdır. Yal-

nız həmin 10 mənbədə xatırlanan minlərlə fars, ərəb, türk, hind şairi arasında ən öndə gedən Nizami Gəncəvidir və ona verilən qiymət digər bütün klassiklərə aid edilən yüksək dəyərləndirmələrin hamısından fərqlənir. Eyni yanaşma bu 10 mənbədən kənardakı yüzlərlə digər təzkirədə də əks olunub. Başqa sözlə, Nizami Gəncəvi həm öz əsrində, həm də sonrakı bütün yüzillərdə fasiləsiz olaraq ən yaxşılardan ən yaxşısı mərtəbəsində qalmış, istisnasız olaraq bütün təzkirəçilər də, ayrı-ayrı dövrlərin kamil şeir biliciləri də onu şairlərin sərvəri saymışlar. Səbəbsiz deyil ki, vəfatından az sonra artıq onun adına və irsinə bağlı ədəbi məktəb yaranmış, XIII yüzildə hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvi (1253–1325) xəmsəçilik ənənəsinin təməlini qoymuşdur. Orta çağda Nizamiyə layiqli cavab yazmağa qadın şairlər zümrəsinə qatıla bilməkdən bir imtahan sayılırdı və bu “test”dən – yoxlamadan uğurla keçənlər böyük ədəbiyyata vəsiqə qazanmış kimi olurdular. Farsdilli klassik şeirin “qızıl dövr”ünün son klassiki Əbdürrəhman Caminin (1414–1492) Nizamiyə cavab yazmağa hazırlaşan bacısı oğlu Abdulla Hatifiyə (1454–1521) “Sən əvvəlcə şeir dünyasının peyğəmbərləri məqamındakı Firdovsi, Ənvəri, Sədiyə cavab yaz” tövsiyəsi düşündürürdü. “Yalnız onlara yaraşan cavab verəndən sonra “şeirin allahı” adlandırılan Nizamiyə cavab vermək həddinə yetişəcəksən”öyüdünü verən fars Cami azərbaycanlı Nizamini digər 3 dahi fars şairindən daha üstün tutmasını bu mövqeyi ilə açıqca təsdiqləyir.

Nizami hələ sağlığında “Əsl Gəncədən olan şeirlərinin Buxaraya qədər gedib-çatması”ndan da agah idi[^]

(ز گنجہ است تا بر بخارا برند)

sırf Azərbaycan miqyaslı bir söz ustası olmadığını anlayaraq məhz Gəncədən olması ilə də iftixar edirdi. Ana dilində yazdığı şirin şeirlərin hələ böyük ədəbi mühitdə məhz fars dilinin şeir lisanı olaraq daha artıq işləkliyi ucbatından yetərinəcə qavranılmadığını da hiss edirdi:

ترکیم را در این حبش نخرند، لاجرم دوغای شیرین نخورند

(Bu həbəşdə türkcəmin alıcısı yoxdur, Əlbəttə ki, şirin dovğanı yemək [istəmərlər]), bu türkcə incilərə uyğun qiymətin verilməməsindən şikayətlənirdi. O çağacan türkdilli şeirin saray məclisləri səviyyəsində yetərinəcə işləkliyinə isə hələ XI əsrdə fars şairi Mənuçöhr Damğani (XI əsrin əvvəlləri –1040) şahidlik edir:

به راه ترکمانا که خوبتر گوئی، تو شعر ترکی بر خوان مرا و شعر غوزی

(“Yaxşı söylədiyən türkmən qaydasınca, Sən mənə türk və oğuz şeirlərindən oxu”). Nizamini Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinə təsiri özünün həyatda olduğu çağlardan başlamış, daim davam etmişdir. Nizami məzarının tariximizin bütün dövrlərində bir ziyarətə gələn kimi uca tutulması həmin əziztutmanın əyani təsdiqlərindəndir. Digər göz önündəki təsdiqlər isə Nizamiyə Azərbaycan şairlərinin mütəmadi olaraq yazdığı cavablar, XX əsrdə isə dahimizin ədəbi-mədəni düşüncənin, intellektual həyatın, milli zövqün bütün sahələrinə yayılan təsiri, “Xəmsə” dalğası ilə bir silsilə forma və janrların meydana çıxmasıdır. Bəsit göstəricidir, amma son dərəcə güclü və inkaredilməz dəlildir ki, “Nizami” bir xüsusi isim, şəxs adı kimi şairimizdən əvvəl mövcud olmamış, xeyli müddət də sadəcə bir təxəllüs olaraq işlənmişdir. Ancaq indi müasir dünya ölkələrində fars və türkdilli məkanda

arayacaq olsanız, yalnız Azərbaycandır ki, adı Nizami olan bu qədər insan var. Məhz parlaq şəxsiyyətinə görə Nizaminin adı xalqının nəsil-nəsil insanları tərəfindən həm də ailələrin içərisində və dilində yaşamasından ötrü sevgilə övladlara verilib.

Birmilli şairin böyüklüyü, hətta lap dahiliyi onun həm də dünya şairi adlanmasına gətirib çıxarmaz. Bəlli coğrafiyadan kənara adlamaq, yalnız şöhrətinlə deyil, həm də bilavasitə təsirinlə dünyanınikləşməyə üçün büsbütün başqa miqyaslar tələb olunur. Nizami Gəncəvi lap başlanğıcdan milli şair olmaqla yanaşı, sadəcə bir dərbarın “məlik üş-şüəra”sı – “şairlər rəisi” deyil, bütöv regionun, ocağkı mədəni aləmin baş və ortaq şairi olmaq vəzifəsini də öhdəsinə götürmüşdü. Çünki lap əvvəldən Nizami mövzu dairəsi, qəhrəmanları, düşüncə və ifadəsinin tərzilə bəşəriyyətə üz tutan bir mütəfəkkir kimi çıxış edirdi. O yalnız öz xalqı və mədəniyyəti üçün deyil, bütün Yaxın və Orta Şərq, bir az da geniş götürərək öz zamankı bütün mədəni aləmə əbədi düşüncə və cəmiyyət quruculuğunun yeni mükəmməl modellərini təklif edirdi, sabahkı irəliləyişlər üçün ülgülər təqdim edirdi. Həm də bu qeyri-adi nəcib missiyasını Nizami Gəncəvi yalnız birbaşa öz qələmindən çıxmış “Xəmsə”sinin köməyi ilə gerçəkləşdirməmiş, dünyada ikinci heç şairə nəsb olmayan bir sayda ardıcılığın yaranması ilə vücuda gələn Məktəbinin Davamçıları tərəfindən həyata keçirmişdir. Daha artıq, bu Məktəb yalnız Nizaminin övladı olduğu, onu daha yaxından duyan və dərk edən müsəlman Şərqi xas olmamış, bir sıra qərbli müəqibləri də bir tərəfdən Nizamini öz xalqlarına tanıtmışa, sevdirməyə vasitəçi olmuş, digər tərəfdən də onun ideya və istəklərinin öz mühitlərinə ötürücülərinə çevrilmişlər.

Görkəmli fransız yazıçısı və ictimai xadim Lui Araqon (1897–1982) Parisdə 1962-ci ildə nəşr etdirdiyi kitabında haqqında bəhs etdiyi ədiblər arasında ən çox Nizamiyə heyranlığını ifadə edərək haqlı təəccüblə təsdiqləyirdi ki, gəncəli müdrikə yazılan cavabların miqdarı latın və yunan dillərində olan bütün poemaların sayından artıqdır.

Həyatdan gedişi ölüm deyil, “yerdəyişmə” – *جای* adlandırılan Nizami Gəncəvi böyük Azərbaycan və görkəmli dünya şairi olaraq bu gün də yaşaması, ədəbiyyatlar və xalqlar içərisində ömrünü davam etdirməsi ilə həmin sözlərin doğruluğunu hər an sübut etməkdədir.

NİZAMI GƏNCƏVİ İRSİ GÜRCÜ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA

Razim Məmmədov

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan
r_mamedli@mail.ru*

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatının şeir xəzinəsini nadir incilərlə zənginləşdirən istedadlı düha sahibi kimi tanınır və sevilir. Şairin dərin humanist ideyalarla zəngin olan yaradıcılığının hüdudları olduqca genişdir. Onun bədii irsi yaşadığı dövrdən başlayaraq bu günə kimi yalnız Azərbaycan xalqının deyil, bütün dünya xalqlarının qəlbini fəth etmiş, onların sevimli mütaliə mənbəyi olmuşdur.

Gürcüstanda Nizami irsi ilə tanışlıq, şairin yaşadığı dövr barədə bəzi gürcü tarixçilərinin və ədəbiyyatşünaslarının fikirləri maraqlı doğurur. Rustavelişünas alim, professor A. Baramidze “Nizami və gürcü ədəbiyyatı” sərəlvhəli məqaləsində yazır ki, Nizaminin əsərlərində Qafqaz xalqlarının, xüsusilə də Azərbaycan və gürcü xalqlarının yaxın qonşuluq münasibətinə olmaları barədə bir sıra faktlar mövcuddur. Alim vurğulayır ki, Nizaminin “İsgəndərnamə”

poemasında Gürcüstanın təbiəti, əhalinin yaşayış tərzı, məşğuliyyəti və s. haqqında söhbət açılır. A.Baramidze onu da qeyd edir ki, artıq Nizaminin sağlığında onun poemaları Gürcüstanda geniş yayılmış və qiymətləndirilmiş, ən çox oxunan əsərlər sırasında olmuşdur.

XII-XIII əsrlərdə Nizaminin Gürcüstanda tanınması məsələsinə akademik K.Kekelidze də özünün “Rustaveli və Nizami Gəncəvi” sərəlvhəli məqaləsində toxunur. O yazır ki, gürcü tarixçiləri artıq XII-XIII əsrlərdə Nizaminin poemaları ilə tanış olmuşlar. Tarixçilərimiz İsgəndərin Qafqazda olması barədə söhbət açarkən Nizamidən də bəhs etmişlər. Bu fikirlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, onlar həmin dövrdə Nizami və onun əsərləri haqqında məlumatlı olmuşlar.

N.Gəncəvinin və Ş.Rustavelinin tanış olmaları ilə bağlı təsdiqlənmiş fakta münasibət bildirən professor Dilarə Əliyevanın qənaətinə görə, Rustaveli Nizami və onun yaradıcılığı ilə tanış idi və şairin “Leyli və Məcnun” poemasını oxumuşdu, çünki Rustaveli fars dilini yaxşı bilirdi. Ona Nizaminin fars dilində yazdığı “Leyli və Məcnun” poemasını oxumaq heç bir çətinlik yaratmırdı.

XIX əsrdə Tiflisdə nəşr olunan gürcü və rus dilli mətbuatda N.Gəncəvinin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı onlarla məqalə çap olunmuşdur. Bu mənada G.Seretelinin “Nova obozreniye” qəzetinin 14 mart 1890-cı il tarixli nömrəsində çap olunmuş “Nizami və Rustaveli” sərəlvhəli məqaləsi məzmun və yeni fikirlər baxımından diqqəti cəlb edir. Məqalə müəllifi Nizaminin dahiliyindən söhbət açır, onun poemalarının yüksək sənətkarlıqla yazılmasını, əsərdə ifadə olunan bəşəri ideyaların zənginliyini ön plana çəkir. Nizamini Şərq mövzu və motivlərini böyük ustalıqla tərənnüm etmə bacarığına malik olan istedadlı sənəkar kimi xarakterizə edir.

N.Gəncəvinin və Ş.Rustavelinin yaradıcılığında oxşar və fərqli cəhətlərdən bəhs edən David Kobidze “Qızıl bayraq” qəzetinin 1 yanvar 1941-ci il tarixli nömrəsində dərc olunmuş “Nizami və Rustaveli” sərəlvhəli məqaləsində yazırdı: “Poetik yaradıcılıq cəhətdən Rustaveli Nizaminin təsiri altındadır. Mən bütün məsuliyyəti öhdəmə götürərək cəsarətlə etiraf edirəm ki, hərəgah Nizaminin poemaları olmasaydı, bizim Rustavelinin ölməz əsəri “Pələng dərisi geyinmiş pəhləvan”ı olmazdı, olsa da, indiki şəkildə ola bilməzdi. Mənə belə gəlir ki, bu əsər Nizamiyə cavab şəklində yazılmışdır”.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə bu gün də böyük ehtiyac duyulur. Belə ki, tədqiqatlarda sovet ideologiyasından irəli gələn müəyyən təhriflər özünü aydın şəkildə göstərir. Nizami isə elə bir dühadır ki, onun öyrənilməsi bütün dövrlərə və bütün nəsillərə yalnız şərəf gətirir.

DİL FELSEFESİ AÇISINDAN NİZAMİ'DE DİL-SÖZ AYRIMI VE SÖZÜN DEĞƏRİ

Remzi Çalışır, Ertuğrul Çeçen

Fırat Üniversitesi, Türkiye

rcalisir@firat.edu.tr, ececen@firat.edu.tr

İnsanoğlu, kendi arasında ses temelli bir iletişim sistemine sahip diğer varlıklardan “logos”, yani konuşma ve düşünme yetisiyle ayrılır. İnsanoğlu bu özelliğini seslerden örülmüş dil sistemi içerisinde anlam üretebilme yeteneğine, yani söz oluşturabilme becerisi-

ne borçludur. Söz dilin kabul edilmiş sınırları içinde bireysel olarak ortaya çıkmış olan kullanım şekilleridir. Söz dil içerisindeki ferdi boyuttur ve kişilerin özgürlük alanıdır; aynı zamanda bireysel istenç durumuna bağlı olarak şekillenir.

Dil - söz ayrımında sözün bireyselliği konuşmaya veya yazına adeta bir sanatsal çaba olarak yansır. Bu durum sıradan dil kullanımıyla sanatlı söyleyiş ve sanatlı yazın arasındaki ayrımın oluşmasında da rol oynayan temel etkenlerden biridir.

Söz bireysel tercihe bağlı olarak ortaya çıkıyor olsa da, sözün de kendi içerisinde bir kimliği ve özü mevcuttur. Öyle ki, düşüncenin kimliği ve bedeni konumundaki sözün değerini hem onun hakikat, doğruluk boyutu, hem de sanatlı ve ustaca üretilmiş olması belirler.

Nizami yaratıcılığına bakıldığında sözün değeri adeta Nizami poetikasının temel dayanağını oluşturur. Nizami sözün ve sözdeki mucizenin farkında olan ve bunu ustaca kullanarak şiirine ölümsüz bir sanatsal üslup kazandıran ender şairlerden biridir. O, sözün canlı ve duygu sahibi bir öz olarak kabul eder. Şiirinde sözün hem fikir hem de kalp sayesinde değer kazandığını, tene değil cana, cisme değil öze, ruha hitap ederek can bulduğunu ifade eder. Ayrıca Nizami büyük bir hissiyatla mantık ve duygu süzgecinden süzülerek ortaya çıkan sözün hakikat kadar, fayda kadar estetik bir benliğe bürünmüş olmasını da diler. Bu yönüyle kendini sözün şahı olarak nitelendiren Nizami, dilin sınırlarının da, sözün büyüünün de farkındadır.

Bu çalışmada Türk şiirinin en önde gelen isimlerinden Nizami Gencevi'nin şiirinde öne çıkan dil - söz ayrımı ve sözün hakikat ve estetik değeri üzerinde durulacaktır.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗА ФИТНЕ В АРТТЕРАПИИ ПРИ РЕАБИЛИТАЦИИ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Рена Мамедова

*Бакинский Государственный Университет, Азербайджан
rena_mammadova@yahoo.com*

Инвалидность понимается как состояние хронической или же долгосрочной потери, ограничение трудовой способности. Инвалидность возникает в результате болезни, травмы или патологического состояния. Понятию «инвалидность» присущи медицинские, правовые и социальные аспекты.

Ежегодно 3 декабря во всем мире отмечается Международный день инвалидов. Тема Международного дня инвалидов в 2020-м году - «Строить снова лучше: к инклюзивному, доступному и устойчивому миру после COVID-19 с помощью лиц с ограниченными возможностями, для людей с ограниченными возможностями и вместе с ними». Вовлечение инвалидов в жизнь общества является одним из важнейших условий обеспечения прав человека, установления мира и безопасности.

Существует несколько видов реабилитации людей с ограниченными возможностями здоровья. Например, медицинская или же реабилитационная терапия; арттерапия; профессиональная реабилитация; социальная реабилитация.

Под арттерапией подразумевается терапия творчеством, имеющая целью воздействие на психоэмоциональное состояние пациента. Термин «арттерапия»

ввел в употребление художник Адриан Хилл в 1938 году при описании своей работы с туберкулезными больными в санаториях. Главная цель арттерапии состоит в гармонизации психического состояния через развитие способности самовыражения и самопознания. С помощью арттерапии можно на символическом уровне выразить и исследовать самые разные чувства и эмоции: любовь, ненависть, обиду, злость, страх, радость и т. д.

Одним из видов арттерапии является изотерапия – терапия изобразительным творчеством, в первую очередь рисованием. На мой взгляд, во время реабилитации лиц с инвалидностью при использовании изотерапии необходимо пропагандировать brutальные и сильные образы. Тем самым у людей с ограниченными возможностями здоровья появится мотивация и стимул к прогрессированию. Одним из таких образов является образ молодой девушки по имени Фитне из поэмы Низами Гянджеви «Семь Красавиц». В этой поэме повествуется о том, что шах Бахрам Гур приказал казнить Фитне, так как она не проявила восхищение о его мастерской стрельбе из лука на охоте, заявив, что это всего лишь результат долгих тренировок. От смерти девушку спас один мудрый старик, научивший её поднимать маленького телёнка на плечах по лестнице каждый день. Телёнок рос. И вот однажды Бахрам Гур увидел, как Фитне несёт на плечах по лестнице огромного быка. Шах был очень удивлён и рад, что Фитне была жива. Так Фитне доказав, что усилиями и упорством можно достичь мастерства в любом деле, заслужила любовь и уважение шаха.

В начале марта 2017-го года группа студентов германского университета искусств и дизайна Бурга Гибихенштайн посетила английский город Бристоль для участия в воркшопе по стрит-арту. В течение 10 дней студенты из Германии общались с художниками, изучали секреты стрит-арта. В последние два дня каждому участнику воркшопа было выделено пространство в городе, которое они могли заполнить рисунком на свободную тему. Азербайджанская студентка Айла Мирза-заде решила создать на стене образ героини поэмы Низами Гянджеви – Фитне. «Мне захотелось оставить в далеком Бристолле кусочек своей родины, богатой культуры азербайджанского народа, так родилась идея создать образ Фитне, умной и мудрой, смелой и сильной девушки - рабыни шаха Бахрам-Гура из «Семи красавиц». Я решила, что своей работой смогу рассказать жителям и гостям этого города об Азербайджане, гениальном Низами и героине его бессмертного произведения. Было очень приятно, когда прохожие останавливались, чтобы посмотреть на нашу работу, фотографировали и спрашивали, что значит Фитне», - говорит Айла Мирза-заде [<https://1news.az/news/20170310112516916-Geroinya-poemy-Nizami-Gyandzhevi-poselilas-v-rodnom-gorode-Benksi-FOTO>].

Образ храброй и выносливой Фитне может послужить ярким примером для мотивирования и воодушевления людей с инвалидностью.

NİZAMI GƏNCƏVİ ONOMASTİK TƏDQIQATLARDA

Reyhan Həbibli

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
rhabibli@bsu.edu.az*

1. Poetik mətnin təhlilinin prioritet aspektlərindən biri onomastik leksikanın analizidir. Bu onunla bağlıdır ki, poetik onomastika mətnin tədqiqinin yeni istiqaməti kimi çıxış edərək, onomastikanın, üslubiyyətin, poetikanın kəşiməsində inkişaf edir. Bundan başqa, onomapoetika məsələləri müasir elmin dilin funksional tərəfinə diqqətinin artması ilə əlaqədar getdikcə aktuallaşır. Həm də poetik diskurs məhz bu aspektdə hələ xüsusi tədqiqat sahəsi olmamışdır.

2. Poetik onomastika xüsusi adların bədii əsərdə işlənmə xüsusiyyətlərini öyrənir. Bədii mətnə xüsusi adların işlənməsinin özünəməxsus cəhətləri vardır. Burada onomastik vahidin poetik funksiyası daha parlaq təzahür edir və öz növbəsində, bədii mətnin ümumi estetik funksiyası ilə şərtlənir. Onomastik vahidlər mətnin xüsusi məkanını təşkil edir və onların köməyi ilə oxucu bu məkanda istiqamətlənə bilir. Xüsusi adların seçimi bir çox faktorlardan asılıdır ki, bunlar da oxucunun intellektual və mədəni səviyyəsi, xüsusi adların yerinə yetirdiyi funksiya, obrazın xarakteri, adın daxili forması, simvolik olması və s. ilə əlaqədardır. Bütün bu amillər əsərin ideyasının, məzmununun anlaşılmasında böyük rol oynayır. Məsələn, poetik antroponimlər obrazı ifadə edən əsas vasitələrdən biridir və oxucunun əsərdəki qəhrəmanlara olan münasibətini formalaşdırır. Bədii onomastika sahəsində ad vermə yeni qəhrəmanın doğulmasıdır. Hər sənətkar öz qəhrəmanlarına ad verərkən tarixi-ədəbi ənənəni, əsərin janrını nəzərə alır. Xüsusi adın obrazın, o cümlədən əsərin başa düşülməsində əhəmiyyəti böyükdür.

3. Bədii onomastika sahəsində tədqiqatların müasir paradigması problem sahəsinin genişlənməsi ilə diqqəti cəlb edir. Poetik onomastikada yeni yanaşmalar öz əksini tapır: koqnitiv, linqvakulturoloji, dünyanın dil mənzərəsinin modelləşdirilməsi və s.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı artıq uzun illərdir ki, öyrənilir. Onun yaradıcılığına get-gedə artan bu maraq dahi şairin irsinin humanizmi, demokratikliyi ilə əlaqədardır. Tədqiqatlar şairin bioqrafiyasına aid yeni-yeni faktları, yaradıcılığının yeni xüsusiyyətlərini ortaya çıxarır. Onun yaradıcılığının onomastik aspektdə öyrənilməsi həm aktual, həm də zəruridir.

4. Nizami əsərlərindəki xüsusi adlara müraciət edən alimlərdən A.Paşayev, V.Hacıyeva, K.Quliyeva, H.Çobanova, M.Məmmədova və b. qeyd etmək olar. "Xəmsə"nin onomastikasının araşdırma obyektini kimi seçilməsi müəlliflər tərəfindən hər bir poemanın xüsusi adlarla zəngin olması ilə əsaslandırılır. Nizami yaradıcılığına həsr olunmuş onomastik tədqiqatların prioritet istiqamətlərindən biri tarixi xüsusi adların öyrənilməsidir. Tədqiqatlar "Xəmsə"də onimlərdən istifadənin maraqlı məqamlarını üzə çıxarmışdır. Adların mütəxəssislər tərəfindən təhlili göstərir ki, hər bir onim özündə zəngin mədəni informasiyanı ehtiva edir. Araşdırmalarda onomastik materialın sistemləşdirilməsi, verilən təsnifatlar dərin elmi təhlil və ümumiləşdirmə əsasında əldə edilmişdir. Burada onimlərin təhlilinə yeni yanaşmalar və kompleks tədqiqat metodu tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqatlar göstərir ki, antroponimlər, toponimlər, kosmonimlərə nisbətən onimlərin digər kateqoriyaları az öyrənilib, halbuki onların təhlili şairin mənəvi aləminə daha dərinə daxil olmağa imkan verər. Buna baxmayaraq, Nizaminin onomastik yaradıcılıq

laboratoriyası haqqında təsəvvür şairin əsərlərinin çoxaspektli tədqiqi ilə məşğul olan tədqiqatçıların fəaliyyəti sayəsində genişlənir. Fikrimizcə, bioqrafik faktların cəlb edilməsi, yeni mükəmməl tərcümələrin köməyi ilə Nizami əsərlərinin onomastikasının kompleks analizinin keçirilməsi zəruridir. Bu faktlar ad seçiminin izahına kömək edər.

Aparılan tədqiqatlar Nizami onomastikasının dərinliyini, zənginliyini və orijinallığını, təkrarsız üslubunu aydın nümayiş etdirir, habelə müəllifin fərdi dünya mənzərəsinin dərk edilməsinə imkan verir.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN TARIXİ-FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ

Rəbiyyə Aslanova

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
rabiyyataslanova@bsu.edu.az

Dünya fəlsəfi fikrində xüsusi yeri olan mütəfəkkirlərdən biri də əsərləri ilə kamillik zirvəsinə yüksəlmiş, fəlsəfi poeziyanın ən nadir incilərini bəşəriyyətə bəxş etmiş görkəmli Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvidir (1141-1209). Onun fəlsəfi irsi, hüquqi-etik, dini-fəlsəfi baxışları, elm və din, cəmiyyətdaxili münasibətlərin ahəngdar inkişafı, yaratdığı müdrik hökmdar obrazı, humanizm ideyaları, utopik dövlət haqqında düşüncələri əsrlər boyu öyrənilmiş və bu gün də tədqiqat obyektində davam edir. İnsan idrakına, onun yaradıcı təbiətinə, xeyrin təntənəsi uğrunda mübarizənin mənəvi ehtiyaca çevrilməsinə böyük inam bəsləyən, insan ləyaqətinə hörməti, insansevərliyi, xeyrixah işlərə və məqsədlərə yönəlmək kimi yüksək mənəvi dəyərləri əsərlərində tərənnüm edən Nizamının fəlsəfi görüşlərinin təməl prinsipini humanizm təşkil edirdi. Müdrik kəlamlarla zəngin olan yaradıcılığında ilahi iradə və qismət, həyatın mənası, insan təbiətinin sirri, cəmiyyətin və təbiətin qanunlarının mahiyyəti, hakimiyyət fenomeninin xarakteri, vətənpərvərlik hissi, kamilliyə gedən yolda elmin, təhsilin rolu haqqında fikirlər həmişəyaşarlığını qoruyan ideyaları [Y.Qarayev].

Nizami yaşadığı dövrün gerçəkliyi, ziddiyyətləri ilə barışmayan mütəfəkkir insanın arzu və istəklərinin reallaşdığı, zülmün, istibdadın, ədalətsizliyin, rəzalətin olmadığı, insanın insana dost, qardaş olduğu cəmiyyət ideyasını vəsf edirdi. İdeal dövlət, ədalətli cəmiyyət, müdrik hakim və utopik məkan haqqında düşüncələr Nizamının fəlsəfi irsində mərkəzi yer tutan problemlərdəndir. Paradoksal hal ondan ibarətdir ki, cəmiyyətdə sosial-iqtisadi, siyasi proseslərin kəskinləşdiyi, böhran vəziyyətlərinin yarandığı mərhələlərdə mədəniyyətin inkişafında yüksəliş baş verir, dövrün görkəmli alimləri rasional zehniyyət sahibləri cəmiyyətdə yaşanan çətinliklərdən elmin, mədəniyyətin köməyi ilə xilas olmağa çalışırlar. Nizamının utopik cəmiyyət ideyasına müraciətini də məhz bu baxımdan qiymətləndirmək lazımdır.

Utopik düşüncə gerçək realıqla barışmamaq, uyğunsuzluq yaşamaq nəticəsində formalaşır. Mövcud realığın sosial nizamının qəbul edilməməsi, bu cəmiyyət qanunlarının dəyişdirilməsi yollarının axtarışları, alternativ cəmiyyət arzusu bütün xalqlara xas mədəniyyətlərdə öz ifadəsini tapır. Nizamının utopik dövlət, ideal cəmiyyət ideyasına müraciəti yaşadığı dövrün ictimai-siyasi, sosial münasibətlərinin xarakteri ilə bağlı idi. Bu dövlət Nizamının arzularında yaşadığı, nə vaxtsa yaranacağına inandığı utopik bir cəmiyyət mode-

li idi. Şairin utopik dövlət haqqında düşüncələri T.Mor, T.Kampanellanı xeyli qabaqlamışdı [Z.Quluzadə].

Nizaminin ədəbi-fəlsəfi dühası yaşadığı tarixi dövrdə yeni bir mədəni-intellektual mühitin yaranmasında mühüm rol oynamış və XII-XIV əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin İntibahının təməlinə çevrilmişdir. Dərin fəlsəfi məzmunlu qəsidə və qəzəlləri, “Sirlər xəzinəsi”, “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə” kimi poemalarında şair etik-didaktik düşüncələri ilə yanaşı ciddi fəlsəfi-sosial problemlərə xüsusi diqqət ayırırdı. Nizaminin bu beş poeması sonralar “Xəmsə” (“Beşlik”) adı altında birləşdirilərək dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə dəyərli əsərlər kimi daxil olmuşdur. Təkcə Şərqdə deyil, Qərb ölkələrində də Nizami irsinə olan böyük maraq nəticəsində rus və qərb şərqşünaslığında Nizamişünaslıq məktəbləri yaranmışdır. XVII-XVIII əsrlərdən başlayaraq Qərb oriyentalistikasının Şərq xalqlarının fəlsəfi fikir tarixinə, dini-fəlsəfi təlimlərin məzmun və mahiyyətinə, Şərqlin dövlət idarəçilik formalarına və siyasi-hüquqi təlimlərin xarakterinə, ərəb, fars, türk dillərində yazılmış poeziya nümunələrinə olan marağı Nizami irsini də əhatə edirdi.

NİZAMI GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNDƏ DİDAKTİK MOTİVLƏR

Rəhilə Quliyeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
rahilagulieva@bsu.edu.az*

Dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində bəşəri ideyaların carçısı kimi tanınan, dünyəviləşən əsərləri ilə şöhrət qazanan dahi sənətkarlardan biri də Nizami Gəncəvidir. Onun yaratdığı sənət inciləri heç zaman dəyərini itirmir, zaman keçdikcə dünya xalqlarının qiymətli sərvətinə çevrilir. Məşhur rus şərqşünası Y.Bertels yazırdı: “Nizami yaradıcılığı bir möcüzədir; hər bir ideya onun qələminə öz poetik formasında sanki hazır gəlmişdir. Dünyaya ədəbiyyatında belə sənətkarla yanaşı qoymaq üçün ikinci bir insan tapmaqda mən çətinlik çəkirəm. Nizami üçün heç bir miqyas yoxdur, onu yalnız öz miqyası və yaradıcılıq meyarı ilə ölçmək olar” [Y.Bertels].

Şairin ideyaları bəşəriyyətin xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə düşüncələridir. Onun əsərlərində qaldırılan problemlər özünün yaşadığı zamanla məhdudlaşmır. Əsərlərinin ana xətti olan humanizm, ədalət, beynəlmiləçilik, əməyə qiymət, xeyirxahlıq, dürüstlük və s. kimi mütərəqqi ideyalar bütün dövrlər üçün aktualdır. N.Gəncəvinin çoxşaxəli yaradıcılığının mühüm bir tədqiqat obyektinə də əsərlərində didaktika məsələlərinə geniş yer verməsidir. Nizami irsinin gənclərin mənəvi tərbiyəsi üçün əhəmiyyətindən bəhs edən Sayad Rüstəmov yazır: “... məktəblilərin mənəvi tərbiyəsi işində Nizami irsinin təsiri öyrənilməlidir. Bu, gənc nəslin düzgün tərbiyə olunmasında qarşıda duran mühüm vəzifədir” [Rüstəmov S.]. Müəllif qeyd edir ki, “N.Gəncəvi yaradıcılığında qaldırılan və bədii yolla həll olunan məsələlərə tərbiyə baxımından yanaşdıqda N.Gəncəviyə müasirimiz kimi baxa bilərik” [Rüstəmov S.].

N.Gəncəvinin “Xəmsə”si elmi-fəlsəfi fikirlərlə yanaşı, didaktik düşüncələri, əlaqə-mənəvi məsələləri də ehtiva edir. “Xəmsə”nin qeyd olunan problem baxımından tədqiqi və təhlili göstərir ki, filosof-şair və tərbiyəçi pedaqoq olan dahi Nizami həmin amil-

lərin hər birinin əhəmiyyətini sezməmiş, poemalarında müvafiq dəyərli fikir və ideyaları irəli sürmüşdür” [Apoyev B.]. Şairin ilk poeması “Sirlər xəzinəsi” didaktik poema janrının qiymətli nümunəsidir. N.Gəncəvi özünəqədərki didaktik ədəbiyyatı yekunlaşdırıb, ona humanist, demokratik istiqamət vermişdir. “Sirlər xəzinəsi”ni sözün həqiqi mənasında Nizamini yaradıcılıq manifesti adlandırmaq olar. “Xəzinə” adını da şair əsərə təsadüfi verməmişdir. O, (“Sirlər xəzinəsi” – R.Q.) həyatın müxtəlif sirlərini əhatə edən, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin rəngarəng surətlər silsiləsini yaradan, çoxlu yeni fikirlər, ideyalar, qənaətlər ifadə edən bir xəzinədir. Didaktik poema imkanlarından bacarıqla istifadə edən şair monoloqlar şəklində oxucu ilə söhbət edir, onu düşündürən problemlərə toxunaraq tənqid və təqdir edir, “... orta əsrlərin qatı zülməti içərisində işığa, həqiqətə, xeyirə doğru çağırır” [Səfəri Ə.].

Sənən İbrahimov yazır: “Orta əsr mədrəsələrində həmişə şərqi məşhur şairləri olan Sənai Qəznəvinin “Həqiqətül-həqayiq” və Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsərləri dərs vəsaiti kimi istifadə olunmuşdur. Çox güman ki, Nizami Azərbaycan məktəblərində olan vəsait çatışmazlığını nəzərə alaraq, özünün “Sirlər xəzinəsi” mənzuməsini elə yazmışdır ki, mədrəsələrdə tədris olunarkən gənclər onu asanlıqla başa düşsünlər” [İbrahimov S., Həsənova M]. O dövrdə dərslər 20 saat həcmində keçirilirdi. Nizami də buna uyğun olaraq, 20 məqalət, 20 hekayət vermişdir.

N.Gəncəvi didaktik görüşlərində insanları az danışmağa, mərd, sədaqətli, təvazökar olmağa çağırır, halal zəhmətlə yaşamağa üstünlük verməyi, elmi, vətənpərvər, humanist olmaq kimi yüksək dəyərləri təbliğ edir:

Zəhmətdən fəryad etmə, olsun sənə qərar,
Zəhmətin axırında rahatlıq, şadlıq var.

Dünya ədəbiyyatının nadir incilərindən sayılan “Sirlər xəzinəsi” bu gün də tədris üçün faydalı didaktik vəsaitdir.

Şair “Leyli və Məcnun” poemasının “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” şeirində uğura sahib olmağın ilk şərti kimi ağılı, kamalı, elmin gücünü ön plana çəkir:

Ucalmaq istəsən, bir kamala çat
Kamala ehtiram göstərir həyat.

“Xosrov və Şirin” poemasında şair tərbiyəvi xarakter daşıyan məsələlərə toxunur və belə hesab edir ki, “dəmiri aynatək pərildadan insan öz vicdanının da pasını təmizləyə, öz qəlbini də saflaşdırma bilər”.

“Yeddi gözəl” poemasında şair “insan necə olmalıdır” ideyasını əks etdirmiş, “İsgəndərnamə”də isə insan ağılının qüdrətini, xoşbəxt ölkənin necə olduğunu və s. kimi bəşəri duyğuları göstərməyə nail olmuşdur. Sonuncu poemada didaktika motivləri daha bariz şəkildə nəzərə çarpır. Poemada İsgəndər alim kimi təsvir edilir, özü öyrənməyə çox can atır, elmə, biliyə yüksək qiymət verir və ətrafına alimləri toplayır.

Poemadan bir daha bəlli olur ki, xalq Nizamiyə şeyx rütbəsini təsadüfən verməyib. Əsərin məzmunundan aydın görünür ki, ensiklopedik biliyə malik olan şair yunan filosoflarını çox mütaliə edib: poemada Platon, Aristotel, Valis, Sokrat kimi şəxsiyyətlərlə elmi söhbətlər, fikir mübadilələri aparən İsgəndərin prototipi elə şair özüdür.

N.Gəncəvinin pedaqoji görüşləri daim tədqiqat obyektinə olmuşdur. Ş.Mikayılov, Ə.

Seyidov, S.Rüstəmov, B.Apoyev və bir çox alimlər N.Gəncəvinin pedaqoji görüşlərini, didaktika problemlərinə dair fikirlərini tədqiq etmiş, gənc nəslin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin inkişafında Nizami yaradıcılığının böyük rolunu yüksək qiymətləndirmişlər. Şairin “Xəmsə”sinin ideyasını təşkil edən didaktika məsələlərinin müasir dövrün tələbləri səviyyəsində araşdırılmasına bu gün də ciddi ehtiyac vardır.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ TƏHSİL VƏ TƏLİM-TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Rəna Mahmudova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
ranamahmudova@bsu.edu.az*

N.Gəncəvi Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi və dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi nadir şəxsiyyət, dahi şair və böyük mütəfəkkirdir. Nizami əsərlərində yalnız bir şair kimi yox, həm də bir müəllim, pedaqoq və tərbiyəçi kimi çıxış edir, insanları şər işlərdən kənar olmağa, doğruluğa, yaxşılığa çağırır. M.Ə.Rəsulzadənin dediyi kimi, o, «altmış üç ilə yaxın ömrünün mühüm bir qismini sənətə və insanları düz yola hidayət etməyə sərf etmişdir» [M.Ə.Rəsulzadə].

Nizami təhsil, təlim və tərbiyə haqqında bir sıra dəyərli ideyalar irəli sürmüş, «Xəmsə»də həmin məsələlərlə bağlı bu gün də öz əhəmiyyətini itirməyən hikmətli fikirlər söyləmişdir. Çox düzgün olaraq B. Apoyev şairi «tərbiyəçi-pedaqoq və filosof-alim» adlandırır [B.Apoyev].

Yaxşı təşkil olunmuş təlim insanın əxlaqını saflaşdırır. Kamil insanın formalaşmasında elmin, təhsilin, tərbiyənin, özünütərbiyənin rolunu yüksək qiymətləndirən şairin fikrincə, insanı heyvanlardan fərqləndirən əsas əlamət onun ağılı, kamalıdır. Aqlın kamalı isə elmdir, bilikdir. «Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz». Ağıla, kamala, elmə yiyələnməyi zəruri sayan Nizami bunun yolunu oxumaqda, öyrənməkdə görür:

Hər kim öyrənməyi bilməyirsə ar,
Sudan dürr, daşdan da gövhər çıxarar.

Biliklərə yiyələnmək üçün gecə-gündüz çalışmaq, zəhmət çəkmək lazımdır. “Hər gecə biliyə qarı açmadan, başımı yastığa qoymadım”, – deyən şair tövsiyə edir ki, “vaxtı boş keçirmə, qələm al ələ, Zəhmət çək, dünyada bilik kəsb elə”. Şəxsiyyətin formalaşmasında təhsil və tərbiyə ilə yanaşı özünütərbiyənin də böyük rol oynadığı fikrini irəli sürən şair «Yeddi gözəl» poemasında göstərir ki, özünü tanıyan, özünü başa düşən insana ölüm yoxdur. Özünü tanımayan, öz nöqsanını görməyən insanlar bədbəxtdir, belələri dünyaya necə gəliblərsə, eləcə də gedəcəklər.

«İqbalnamə»də dövlətin idarə olunmasında elmin, biliyin, aqlın rolunu göstərmək üçün İsgəndəri dövrünün görkəmli alimləri olan Aristotel, Platon, Sokrat, Fales və Bəlinasla görüşdürür. «Şərəfnamə»də İsgəndər daha çox sərkərdədirsə, «İqbalnamə»də o, insan şüuruna qılıncla deyil, elm və hikmətin gücü ilə hakim olan alimdir.

Təlim-tərbiyənin uğuru, hər şeydən əvvəl müəllimdən, tərbiyəçidən, eyni zamanda şagirdin elmə marağından və istedadından asılıdır. Müəllim yaxşı tərbiyə vermək üçün özü dərin biliyə və yüksək savada malik olmalı, şagirdlərini böyük bir məhəbbətlə sevməlidir. Müəllim və şagird münasibətləri haqqında Nizaminin söylədiyi fikirlər «İsgəndərnamə» poemasında geniş əks olunur. Nizaminin əsas görüşlərini müasir pedaqoji fikir nöqtəyi-nəzərdən belə ümumiləşdirmək olar: Ağılsız insan quru bir bədəndir, hər bir valideynin ən böyük arzusu ağıllı övlad tərbiyə etməkdir, ata üçün bundan böyük və qiymətli heç nə yoxdur, təlim prosesində müəllimin rolu əvəzsizdir.

Nizami bir pedaqoq kimi təlim prosesində uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almağın zəruriliyini vurğulayır və üç yaş dövrünü qeyd edir: 7 yaşadək; 7 yaşdan 14 yaşadək; 14 yaşdan 21 yaşadək. Həmin yaş dövrlərinə uyğun olaraq şair oğlu Məhəmmədə üç nəsihət yazmışdır.

İctimai mühitin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən şair belə bir ideyanı aşılamaq istəyir ki, şəxsiyyətin formalaşmasında insanı əhatə edən adamların rolu əvəzsizdir: «Əgər insansansa, insanları sev» tövsiyəsini verən şair yaxşı adamlarla durub oturmağı, pis adamlardan uzaq olmağı, yaxşı tərbiyənin əsas şərtlərindən biri sayır. “Sirlər xəzinəsi” poemasında göstərir ki, təmənnasız dostluq ruha təskinlik və dinclik verir (Bağdadlı Səlamın Məcnunla, İskəndərin Ərəstu ilə dostluğu).

Nizamiyə görə, həyatı gözəlləşdirən ən əsas şərt yaxşılıq etməkdir. «Xalqa qarışmaq, xalqa faydalı olmaq» - budur insanlığın əlaməti. Nizamiyə görə, ən zəif canlılar belə birlikdə böyük bir qüvvə ola bilərlər. «Leyli və Məcnun» poemasında yazır: «Öz balı ilə sevinən bir bal arısı o balı yoldaşlıqla yaradır»; «Baramanın da ipək papaq qoyması həmdəmlərinin köməyi sayəsindədir»; «Qarışqa yoldaşlarının şadlanması üçün özündən ağır olan şeyləri daşıyır».

«Xəmsə» adi bir sənət nümunəsi deyil, ölçü vahidi mümkün olmayan zəngin bir xəzinədir. Təhsil sistemimizin milli zəmində yenidən qurulduğu, təlim-tərbiyə işində milli-mənəvi dəyərlərimizin geniş istifadə olunduğu indiki dövrdə Nizaminin pedaqoji görüşlərinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

NƏVAINİN DASTANLARINDA NİZAMI ƏNƏNƏLƏRİ

Rüstəm Cabbarov

“Darakçı” (“Xəbərlər”) qəzeti, Özbəkistan
r_jabbarov1980@mail.ru

Şərq şairlərindən olan Nizami Gəncəvinin böyük istedadı və müdrikliyi keçmişin bir çox şair və alimləri tərəfindən etiraf edilmişdir. Bir çox Qərb alimləri onu İslamdan əvvəlki və İslamdan sonrakı Şərq dünyasını birləşdirən mütəfəkkir kimi qeyd ediblər.

Nizaminin yaşadığı dövr Səlcuqluların hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir. Səlcuqlar türk sülaləsi olsalar da, fars dili və ədəbiyyatının inkişafına mühüm diqqət yetirdikləri üçün Nizami də əsərlərini fars dilində yazmışdır.

Nizami Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış “Xəmsə” ənənəsinin banisidir. Lakin onun əvvəlcə beş kitabdan ibarət bir əsər yazmaq fikri yox idi. Sonralar “Xəmsə” adlanan bu dastanların hər biri ayrı-ayrı vaxtlarda, ayrı-ayrı şəxslərin tövsiyəsi ilə yazılmışdır. Mə-

İmduur ki, Şərq ədəbiyyatında böyük əsərlər çox vaxt hökmdarların, dövlət xadimlərinin göstərişi ilə yazılır və ya sonradan onlara təqdim edilirdi.

Nizami 1177-ci ildə mənəvi-əxlaqi mövzuda “Məhzənül-əsrar” dastanını yazıb və onu Ərzincan valisi Fəxrəddin Bəhram şaha həsr edib. Məsnəvi janrında yazılmış əsərdə mənəviyyat və insani keyfiyyətləri tərənnüm edən silsilə məqalə və hekayələr yer alırdı. Tezliklə dastan xalqın ağızına düşür, şairin şöhrəti dillərdə dastan olur.

1180-ci ildə Nizami daha bir böyük dastan olan “Xosrov və Şirin” əsərini yazdı. O, Şərqdə məşhur olan İrən padşahı Xosrovun Şirinə məhəbbətindən bəhs edən məşhur əfsanəyə əsaslanırdı. Bu əsər İraq hökmdarı III Toğrulun xahişi ilə yazılmışdır.

Şərqin ən kədərli məhəbbət dastanlarından biri olan “Leyli və Məcnun” xalq arasında məşhur olsa da, hələ heç bir şair onu yazmağa cürət etməmişdi. Şirvanşahlardan olan I Axsitan Nizamidən bu mövzuda dastan yazmağı xahiş edir. Şair əvvəlcə istəməsə də, oğlu Məhəmmədin təkidi ilə qələmi yenidən əlinə alır. 1188-ci ildə o, ərəb xalq əfsanəsi əsasında bu dastanı da yazıb bitirir.

1196-cı ildə Alaəddin Aslanın adından “Yeddi gözəl” dastanını yazır. Sasanilərin böyük nümayəndəsi Bəhram Gur və onun sevgilisi Fitnənin romantik macəralarını nəql etmək üçün Şərq ədəbiyyatında “hekayə daxilində hekayə” üsulundan istifadə edir.

1196-1201-ci illərdə o, daha bir böyük dastan olan “İsgəndərnamə” yaratmışdır. Bu əsər “Şərəfnamə” və “İqbalnamə” adlı iki hissədən ibarətdir. Bu beş böyük dastan “Xəmsə”nin yaranmasına səbəb olur. Sonralar bu beşlik Pənc Gənc (Beş Xəzinə) adı ilə tanındı.

Nizaminin “Xəmsə”si əsrlər boyu türk və fars ədəbiyyatının inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Xüsusilə, XIV əsrdə yaşamış özbək şairi Heydər Xorəzmi “Məhzənül-əsrər” əsərini, Qütb “Xosrov və Şirin” dastanını, Ağahi “Həft peykər”i özbək dilinə tərcümə etmişlər.

“Xəmsə” ənənəsi Şərqin bir çox böyük şairləri tərəfindən davam etdirilmişdir.

Əlişir Nəvainin “Hayrətül-əbrar” dastanı məzmunca çox fərqlidir, hərçənd quruluşu və forması “Məhzənül-əsrar”u xatırladır. Xüsusən, “Hayrətül-əbrar”dakı hekayələrin, demək olar ki, hamısı “Məhzənül-əsrar”dakı hekayətlərdən fərqlidir. Yalnız Nəvai dastanındakı Şah Qazi hekayəsini Nizamidəki Sultan Səncər və qarı hekayəsi ilə müqayisə etmək olar. Dastanın 12 fəslə Nizami və Dəhləviyə həsr olunub.

Нозим ўлуб сўз дури серобиға,
Чарх «Низомий» ёзиб алқобиға.
«Қуддиса сирруҳ» — не маонийдур ул,
Руҳи қудус фйизи нишонидур ул.
Отики беш ҳарф қилурлар хитоб,
Минг бир эрур айласанг они ҳисоб.

Əlişir Nəvai “Fərhad və Şirin” dastanında haqlı olaraq “Xəmsə” yaratmaq qərarına gəldiyini fəxrlə yazır:

Эмас осон бу майдон ичра турмоқ,
Низомий панжасига панжа урмоқ.

Əlişir Nəvai bu ənənədə mühüm dönüş yaratdı. O, özündən əvvəlki üç böyük şair-

dən fərqli olaraq “Xəmsə”sini türkçə bitirmişdir. O, “Xəmsə”sinin hər dastanında bu üç şairə böyük hörmət və ehtiramını bildirir, xüsusilə Nizami Gəncəviyə böyük ehtiramını, Nizami şəxsiyyətinə və yaradıcılığına sonsuz məhəbbətini ifadə edir. “Səb’ai Səyyar” dastanında aşağıdakı misraları oxuyuruq:

Аҳли назм афсаҳул каломи ул,
“Хамса”нинг нозими – Низомий ул.
“Хамса” йўқ, панж ганжи Қоруний,
Ўйибон элга Ганжа мадфунни.
Лек ҳар ким бўлуб жавоҳирсанж,
Топиб ул ганжларда юз минг ганж.

Əlişir Nəvai “Səddi İskəndəriy” dastanında haqlı olaraq özüni və Nizamini ən istedadlı insanlar kimi qələmə verir:

Фалак қўрмади мен киби нодире,
Низомий киби даҳр аро қодире.

Əslində, Nəvai qiyabi müəllimi Nizami Gəncəvinin xəzinəsindən bəhrələnməklə özünün qiymətsiz beş dastanını yaratmışdır.

Təbii ki, Əlişir Nəvai öz “Xəmsə”sini türk dilində, özünəməxsus istiqamətdə yaratmışdır. Dastanların mövzusu, çəkisi eyni olsa da, Nəvai hər bir dastana yeni ruh, yeni məzmun verir. Yeni hekayələr, mövzular, rəsmlərdən istifadə edir. Buna baxmayaraq, Nəvainin yazdığı hər beş poemada Nizamiyə böyük ehtiram, onun yaradıcılıq ənənələrinə bağlılıq aydın görünür. Bunu “Xəmsə”nin ilk misralarında da aydın görə bilərik. “Hayratul-Əbrar”-da oxuyuruq:

Бисмиллаҳир-роҳманир-роҳим,
Риштаға чекди неча дурри ятим

Nizamini “Məhzənül-əsrar” dastanı aşağıdakı misralarla başlayır:

Бисмиллаҳир-роҳманир-роҳим
Ҳаст калиди дари ганчи ҳаким.

Hər iki beytin birinci misrası “bəsmələ” ayəti ilə başlayır. Yalnız ikinci misrada həm məzmun, həm də qəfiyə dəyişir. Nəvai bu misranın hər hərfini qiymətli bir simə bənzədir-sə, Nizami bu ilahi ifadəni Müdrək Rəbbin xəzinəsinin qarısına bənzədir.

“Xəmsə”nin üçüncü dastanında hər iki mütəfəkkir “Leyli və Məcnun” poemasını yazmışlar ki, bu əfsanə Ərəbistan yarımadasında məşhur olmuş, sonralar bütün Şərqə yayılmışdır.

Nizami deyir ki, Şirvanşahlar sülaləsinin tanınmış nümayəndəsi Axsitan bu dastanı ərəb və ya fars dillərində yazmağı ona tapşırılıb. Axsitan türk dilinin ona uyğun olmadığını deyir.

“Туркий сифати вафои мо нест,
Туркона сүхан – сазои мо нест”.

Nizami daha sonra hökmdara görə dastanın fars dilində yazıldığını vurğulayır. Bu misralar Nizaminin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı bir məsələyə işıq salır. İndiyə qədər bir çox alimlər Nizaminin türk tayfalarına mənsub olmadığını, türkcə yazmadığını iddia edirdilər. Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatşünasları haqlı olaraq, onun atasının qırçaq və ya oğuz türklərindən olduğunu, ancaq zamanın və vəziyyətin tələbi ilə farsca yazmağa məcbur olduğunu vurğulayırlar.

Bəzi alimlər yuxarıdakı beyti Nizaminin türk dilini bilməməsi və ona rəğbət bəsləməməsi ilə izah edirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu misralar Nizaminin deyil, Axsitanın dilindəndir. Buradan aydın olur ki, Nizami türk dilini də yaxşı bilirdi, bu dastanı türkcə yazsa da, ancaq sifarişçinin istəyi ilə farsca yazmışdır.

Əlişir Nəvai də fəxrlə deyir ki, dastanı türkcə yazılıb:

Мен туркча бошлабон ривоят,
Қилдим бу фасонани ҳикоят;
Ким шўҳрати бу жаҳонга тўлғай,
Туркий била дағи баҳра олғай.
Чунки бу кун жаҳонда атрок
Кўптур хуш табъ, соф идрок...

Nəvai dastanda Qeysin Məcnun adlandırılmasını belə təsvir edir.

“Лайли, Лайли” деб үл чекиб үн,
Эл “Мажнундур, деб, ушбу Мажнун.

Bu vəziyyət Nizami dastanında belə təsvir olunur:

Ў мешуду мезаданд ҳар кас
«Мачнун! Мачнун!..» зи пешу аз пас.

Nəvai həyatının son illərində yazdığı “Nəsayimül-Mühəbbət” əsərində Nizaminin həyat və yaradıcılığını da işıqlandırır. Bu əsərdə “Аларға зоҳирий улум ва расмий истилоҳотдан баҳраи тамом бор эмиш” deyə qeyd edilir.

NIZAMI “XƏMSƏ”SİNİN JANR ÖZƏLLİKLƏRİ

Salidə Şərifova

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan
s.sharifova@lit.science.az

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında nəsr ənənəçiliyi haqqında bəhs edərək ən ədəbiyyatımızın inkişafında müstəsna rolu olan və milli poetikanın tərəqqisində əvəzolunmaz yer tutan Nizami Gəncəvi yaradıcılığına toxunmadan yan keçmək qeyri-mümkündür.

Nizami Gəncəvinin qələmə aldığı əsərlərin janrları Azərbaycan ədəbi tənqidində mübahisəli problemlərdən birinə çevrilmiş, tədqiqatçıların daima müraciət etdikləri möv-

zulardan olmuşdur. Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında yeni mərhələ olan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil edilmiş əsərlərin janr mənsubiyyəti məsələsi ədəbi tənqiddə mübahisəli problem kimi tədqiqatçılar arasında fikir ayrılıqları yaratmışdır.

Bir qrup tənqidçi Nizami Gəncəvi beşliyinin məzmun və struktur xüsusiyyətlərinə görə mənzum roman janrına aid olmasını qeyd etmişlər. Ədəbiyyatşünaslar tərəfindən Nizami Gəncəvi Şərq ədəbiyyatında yeni tipli şeirin-roman janrının böyük yaradıcılarından biri və Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum roman janrının banisi kimi qəbul edilir. İlk dəfə Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasını roman olması tezisini Mikayıl Rəfli “İlk Azərbaycan romanı” adlı məqaləsində irəli sürmüşdür. Azadə Rüstəmovə Nizami Gəncəvinin əsərlərini roman kimi təqdim edir: “Leyli və Məcnun” bədii-psixoloji bir romandır və buradakı konfliktin kökünü də məhz obrazların mənəviyyat aləmində, mənəvi tənasüblərdə axtarıb üzə çıxarmaq lazımdır” [Rüstəmovə A.].

Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsəri aşiqanə-fəlsəfi roman silsiləsinin ən yüksək nümunəsi, “roman-poema”, mənzum roman, “Leyli və Məcnun”u bədii psixoloji bir roman, “Sirlər xəzinəsi” əsəri fəlsəfi-didaktik traktat, didaktik poema janrının ən qiymətli nümunəsi, “İsgəndərnamə”si fəlsəfi-qəhrəmanlıq epopeyası, yaxud roman epopeya, “İsgəndər haqqında roman”, roman janrının klassik yekun əsəri, ilk mənzum roman adlandırılmışdır. Y. Piriyev “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə”-ni poema janr biçimi əhatəsindən geniş olduğunu, məzmun və kompozisiya xüsusiyyətlərinə görə roman janrınadək yüksəldiyini vurğulayır. Nizami Gəncəvinin bir qrup əsərlərinin roman janrına aid edilməsi problemi ətrafında mübahisələr akademik dairələrdə geniş elmi tədqiqatlara səbəb olmuşdur. Həsən Quliyev “Azərbaycan romanının formalaşması və inkişafı problemləri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası maraqlı doğurur. Dissertasiya işində Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə aid əsərlərin Şərqdə mənzum roman janrı ənənəsinin yaradılması tezisi əsas təşkil etmişdir. Həmid Araslı Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərinin janr problematikasına toxunmuş və onu mənzum romana aid etmişdir: “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk mənzum roman olan bu əsər Sasani hökmdarlarından Xosrov Pərvizlə Bərdə hakiminin vəliəhdi gözəl Şirin arasındakı məhəbbət haqqındadır” [Araslı H.]. Nizami Gəncəvinin poemalarının janr mənsubiyyəti problemi Cənubi Azərbaycan ədəbi mühitində maraqlı doğurmuşdur.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil edilmiş əsərlərin zənginliyi baxımından dastanlara aid edilməsi tərəfdarlarına milli ədəbi tənqidində rast gəlinir. Bu cərəyana məxsus tənqidçilər həmin əsərlərin milli dastanlarla müqayisəsini aparmış, onlar arasında dil üslubu, süjet xətlərinin rəngarəngliyi və kompozisiya quruluşları arasında bir çox oxşarlıqları müəyyən etmişlər.

Üçüncü qrup tənqidçilər Nizami Gəncəvi əsərlərinin sadəcə poema olduğunu göstərmişlər. Bu qrupa məxsus alimlər roman janrının Avropada bir müddət sonra yaranması, dastanın şifahi xalq ədəbiyyatına aid olması faktını əsas götürmüşlər.

Lakin, ikinci və üçüncü qrupun tərəfdarları həmin dövrdə Azərbaycanda yaranmış mədəni-dini mühitin xüsusiyyətlərinə lazımı dərəcədə diqqət yetirməmişlər. Dastan həyat gerçəkliyini nəzm və nəsr kimi müştərək janrlarda bədii dillə əks etdirən şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünə daxildir. Dastanlar etnik qrupun tarixi yolunda konkret zamana, məkana və həyat gerçəkliyinə söykənən folklor romanlardır. Konkret yazarların əsərləri dastanlarla tam eyniləşdirilməsi qüsurlu yanaşma kimi qəbul edilməlidir. Qərbdə orta əsrlərdə “cəngavərlik romanları”nın mövcud olmasına baxmayaraq, müasir mənada roman tipli əsərləri renessans dövrü ərəfəsində meydana gəlməyə başlamışlar. Şərqdə, o cümlə-

dən Azərbaycanda da bu dövr bir qədər əvvəl olmuş və bu da ədəbi mühitə təsir etməyə bilməzdi. Həmin tarixi dövrdə Qərbdə inkvizisiya vəhşi cinayətlərini törədən zaman, Şərqdə qədim yunan fəlsəfəsi bərpa edilmiş və müxtəlif mütəfəkkirlər tərəfindən çoxsaylı zəngin ədəbi-fəlsəfi məktəblər yaradılmışdır. Yaradıcılığı ilə Azərbaycan siyasi-fəlsəfi fikrinin inkişafına təsir etmiş Nizami Gəncəvinin Şərq İntibahının ən kamil sənətkarı olması şübhə altına alınmır. Nizami Gəncəvi dövründə roman tipli əsərlərin yaradılmasına əlverişli tarixi şərait formalaşmışdır. Həmin dövrdə pəhləvi və ərəb dillərinin ədəbi əsərlərin əsas dilləri kimi istifadəsi ədəbi mühitə təsirini göstərmişdir. Həmin dillərin poetik və musiqi-ritmik xüsusiyyətləri yazarlar tərəfindən lirik biçimlərə üstünlük verilməsinə səbəb olmuşdur. Əsərlərin lirik biçimdə yazılma ənənəsi geniş yayılmışdır. Bu fakt fəlsəfi traktatlarda daha aydın şəkildə özünü büruzə vermişdir. Qərbdə fəlsəfi əsərlər sırf nəsr üslubu ilə qələmə alınırdisa, Şərqdə poetik formalara üstünlük verilir. Belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, həmin dövrdə Şərqdə ədəbi inkişaf tarixinin xüsusiyyətlərindən biri yaradılan əksər ədəbi əsərlərin lirik biçimlərin əsaslı təsirinə məruz qalması olmuşdur.

Göstərilən amil Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə önəmli təsir göstərmişdir. “Xəmsə”yə daxil olan əsərlərin mənzum romanlara aid edilməsi suallar doğurur. Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” və “Yeddi gözəl”ində süjet xətti və hadisələrin dinamikası parçalanmış xarakter daşıyır. Sadalanan iki əsəri romana yox, hekayələr toplusuna bənzədirlər. “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “İsgəndərnamə” əsərləri isə mənzum romanlara aid özəlliklərinin daşıyıcısıdır. “İsgəndərnamə” “Xəmsə”nin digər əsərlərindən fərqlənir. Tarixi hadisələrin əhatə dairəsinə, süjet xətlərinin rəngarəngliyinə, əsərdə qoyulmuş sosial-ictimai problemlə məsələlərə görə “İsgəndərnamə”ni mənzum xarakterli roman-epopeya kimi təsnif etmək mümkündür. Əsər roman-epopeyalara xas tarixi hadisələrin təsviri özəlliklərinə və poetikasına malikdir. Azadə Rüstəmov Nizaminin “İskəndərnamə” əsərinin janr xüsusiyyətlərini təhlil edərək, roman-epopeyaya aid etmişdir: “Şairin səciyyəsinə görə fəlsəfi-qəhrəmanlıq növünə nümunə olan “İsgəndərnamə” epopeyası belə, özündə roman janrına məxsus bir çox aparıcı xüsusiyyətlər daşıyır və roman-epopeya sayıla bilər.”[5,120]

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinin janr mənsubiyyəti haqqında son söz deyilməmişdir. Bu istiqamətdə müvafiq tədqiqatların aparılmasına tələb mövcuddur. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına həsr olunan tədqiqat işlərində janr mənsubiyyəti problematikasına diqqət yetirilməsi tövsiyə olunur.

M.Ə.RƏSULZADƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏDƏBİ KİMLİYİNƏ DAİR

Samirə Məmmədli

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
samira_mamedli@mail.ru

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 800 illiyi münasibəti ilə 1941-ci ildə “Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi” adlı fundamental tədqiqat əsərini yazır və bu əsər 1950-ci ildə Ankarada nəşr edilir. Sovet dövründə bu əsər sovet alimləri tərəfindən əsasən tənqid edilir, onun Qərb burjuva alimlərinin məhdud görüşlərinin konspekti olması iddia edilir. Ancaq Rəsulzadənin əsəri araşdırma pred-

meti etibarı ilə doğrudan da, fundamental idi və bu gün də elmi əhəmiyyətini qoruyur. Rəsulzadə o dövrün, yəni, XII əsr mədə-niyyətinə ümmət mədəniyyəti deyib. O dövr şairlərinin farsca yazmağının milli faktor olmaması fikri avtomatik olaraq Nizaminin, yaxud farsca yazan digər başqa ədibin türk olmaması fikrini aradan qaldırır, şairin yaradıcılığını, onun ədəbi kimliyini yaşadığı dövrün mədəniyyət kateqoriyaları ilə ölçməyin vacibliyini aktuallaşdırır. Demək, məsələ ədəbi kimlik problemini bütün miqyası ilə öyrənməkdir. Rəsulzadənin fikrincə, Firdovsi ilə müqayisədə Nizaminin yaradıcılığı dünya ədəbiyyatını maraqlandıran problemləri daha seçkin şəkildə təqdim edir, Nizami Firdovsidən fərqli olaraq irqi məsələlərə zərrə qədər də diqqət etmir, əksinə, bütün dünya mədəni irsini baxış nöqtəsinə alaraq bəşəri duyğuları cümlələndirir. Nizami hər hansı irqi əfsanələşdirmir, ona mifik status qazandırmaqla məşğul olmur, tam əksinə, insanların qəlbini, ruh və düşüncəsini işıqlandıran dəyərləri poetik dilə gətirir. Nizami eşqdən yazır, bu əsnada, alimlərin fikrincə, ayrı - ayrı elm sahələrində sonradan kəşf ediləcək qanunlardan bəhs edir. Nyuton fizika elmi üçün nə idisə, “Xosrov və Şirin”də Nizami yaradıcılığında eşq aləmi üçün o idi, bu poemada eşq sanki, ümumdünya cazibə sahəsidir, bu da təsadüfi deyildir, həm poetik, həm də filoloji tərcümələri oxuyarkən Nizami misraları arasında insana, təbiət və dünyaya yönəlmiş bu cazibə sahəsini hiss edirik. Nizami milli kimlik məsələsini ayrıca qabartmır, onu insanın daxili dünyasını müəyyənləşdirən, davranışını şırtləndirən amil kimi göstərir və yeri gəldikcə, “türk” sözünü ən müxtəlif rakurslarda cümlələndirir. Nizami həm də sirlər xəzinəsidir, elə məsələlərdən yazır ki, dünya durduqca həmin məsələlər aktuallığını qoruyur, bu baxımdan Nizami yaradıcılığı XII əsrdə yaşayıb yaratmış dünya və Avropa şairlərinin yaradıcılığı ilə müqayisədə də böyükdür, gələcəyə yönəlmişdir, onun araşdırılması hər gələn əsrdə yeni elmi məxəzlərin və mətləblərin açılmasına səbəb olacaqdır. Bu baxımdan, Nizami poemalarında, onun məsnəvi dilində «dünya» obrazını araşdırmaq olar. Bəzi alimlər bu məsnəvilərdə hiyf edilən elmi qənaətlərdən çıxarış edərək bu ideyaların daha sonra kəşf ediləcəyini yazıblar. Zənnimizcə, nə qədər pafoslu səslənsə də bu fikir səhvdir, çünki, Nizami fizik, kimyaçı, ya da astronomiya mütəxəssisi deyildi, orta əsr şairi kimi o, mənimsədiyi elmi qənaətləri məsnəvidə təqdim edirdi, Nizami həm də qədim dünyanın biliklərini özündə əks etdirir, qələmi ilə onlara bədii biçim verirdi. Bu baxımdan, Nizaminin təsvir etdiyi dünya birtərəfli, yalnız bizə tanış olan dünya deyil, həm də bir çox dünyaların məhvəridir, qədim sirlərin bədii açarındır, onun haqqında danışdığı dünya bizim yaşadığımız və haqqında biliklərə malik olduğumuz dünyadan çox böyükdür.

SÖZÜN KİMYASI VƏ NİZAMI

Samirə Məmmədova

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Azərbaycan
hasanovas@yandex.ru

بگو ای سخن کیمیای تو چیست
Söylə, ey söz, nədir sənin kimiyan?

Qəlbın tərcümanı olan nitq söz ilə var olmuşdur. Söz sehrdir. Bir sıra dinlərdə və təlimlərdə, eləcə də mifologiyada yaradılışın sözlə başladığını görürük. Sözün gücünü irə-

li sürən dünyagörüşlərinə diqqət yetirsək, hələ qədim Altay yaradılış dastanında göstərilir ki, “..Sudan gələn bir söz Tanrı Kayra xana “yarat” dedi. O da özü kimi birini yaratdı”. Dini təlimlərdə də sözün yaradıcı gücündən bəhs edilmişdir: Tövrətdə “...və Tanrı dedi ki işıq olsun” əmri, İncildə “başlanğıcda söz vardı və Söz Tanrı ilə bərabər idi və Söz Tanrı idi” fikri söz ilə yaratmağın hikmətini göstərir. Qurani-Kərimdə də “Bir şeyi yaratmaq istədiyi zaman buyuruğu ona ancaq “Ol!” deməkdir. O da dərhal olur” (Yasin 82) ayəsi ilə sözün möcüzəsi bir daha nəzərə çatdırılır. Hind mistikasında Vedalar sözə belə dəyər verir: “Başlanğıcda söz olan Brahman idi və söz Brahmandır”. Antik misirlilər tanrı Thotun dünyanı səsi ilə yaratdığına inanmışlar. Uzaq Şərqdə də tanrılar dünyanı yaratmaq üçün qonqlara vuraraq və böyük dəniz qabıqlarına üfürərək səs çıxarmışlar.

Sözün kimyasından bəhs edərkən “Yenə söz oynadıb bir sehir yarat”, -deyən dahi Nizami də aşağıdakı beytində yaratmağın sözlə mümkünliyünü təsdiq edir:

Xəlvət pərdəsini ki qaldırdılar, atdılar,
Öncə söz cüvələndi. Sözdən can yaratdılar.

Sözün kimyası səs dalğasıdır. Dünyanın səs olduğunu bəyan edən antik mistiklərə görə, hər şey titrəşimlidir və ya dünyanı yaradan ünsürlərdən biri də titrəşimdir (səs dalğası), səsdür.

Sözdən bir səs, bir nəfəs gəlməmiş... inan mənə:
Can girmədi palçıqdan xəlvə olunmuş bədənə.

Təbiətdə hər cismin rezonansı (səs dalğası anlamında-S.M.) vardır. Hər bir şey eşidilib-əşidilməməsindən asılı olaraq səs dalğası yaradır. Çünki səs çıxarkən şüur ona uyğun şəkildə kodlanır və onun üzərindən hərəkətə keçir. Dinləyən kəs də nəticədə həmin düşüncəni almış olur. Bu səbəbdəndir ki, fərqli niyyətlərlə səs çıxaran insanların səsi də fərqlidir. Nizami də deyir ki, “Xoş sözçün səsini xoşavaz elə”.

Əslində səs dalğaları üzərində kodlanan şüurun səsləndirilərək və bundan sonra gözündə canlandırma ilə təzahür (nəticə) yaradılması ilahi mətnlərdə istifadə olunan bir formuladır: Səs+canlandırma=təzahür. Bu formul bütün inanclarda və ya dinlərdə tətbiq edilmişdir. Gözündə canlandırmaqla uca səslə ilahi söyləmək, dua etməklə fəvqəltəbii nəticələr əldə etməyi bacaran mistiklər inancın gücünü irəli sürmüşlər. Tibet ənənələrinə görə mantraların yüksək səslə söylənməsi buna misaldır. Eləcə də Quranın avazlı oxunması, azan səsi bir çağırış olmaqla bərabər yaradılışın təzahürüdür. Çünki düşüncə, inanc, niyyət, hisslər, idrak insana fiziki cəhətdən təsir edə bilir, eynilə bədən də ağıla təsir edə bilir. Yəni duyğular hiss edildikdə ağıl ilə hiss arasında rezonans yaranır və bu da ağılın öz gücünə yarada biləcəyi bir şey deyildir. Deməli, inanc görünməyənə görünənə çevirən bir koddur. Burada Nizaminin “Yox sözün yox olur, var sözün də var” fikri yer alır.

Sözün kimyasıyla iki nəqş açan
Köhnə nəqşi təzə elədi çoxdan.

Sözün kimyası o qədər güclüdür ki, onunla sirlərin sirlərinə ermək mümkündür. Haqqın sirlərinə ermək də sözün ecazıdır. Bunun sirri də tək-cə Haqq dostlarına məlum idi.

NIZAMI GƏNCƏVINİN LİRİK ŞEİRLƏRİNİN TƏRCÜMƏÇİLƏRİ

Sevda Xələfova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
sevdaxalafova@bsu.edu.az*

Bir sıra tarixi mənbələrdə Nizami Gəncəvinin farsca divanının 20 min beytə yaxın olduğu qeyd edilir. Lakin bizə şairin cəmi 6 qəsidəsi, 120 qəzəli, 30-dan artıq rübaisi gəlib çatmışdır. Böyük sənətkar bütün epik əsərlərində “Divan”ını yada salmış, onlarla iftixar duyduğunu bildirmişdir.

Nizaminin lirik irsi Azərbaycan dilinə XX əsrin əvvəllərindən tərcümə edilməyə başlasa da, bu iş dahi şairin anadan olmasının 800 illik yubileyi ərəfəsində daha geniş vüsət almışdır.

Şairin şeirlərinin tərcüməçiləri arasında Cəfər Xəndan, Süleyman Rüstəm, Əliağa Vahid, Məmməd Rahim, Nigar Rəfibəyli, Mirvarid Dilbazi, M.Soltan, Ə.Hüseyni, Şamil Cəmşid, Xəlil Rza Ulutürk, Xəlil Yusifli və başqa mütərcimlərin adlarını çəkmək olar.

Cəfər Xəndanın tərcümə etdiyi “Aşıqəm, əmrini ver aşıqı-nalanə, gülüm”, “Gözüm aydın, gözümə surəti-canan görünür”, “Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənsiz”, «Yenə tövbə evimi eşq xərab etmədədir», “Ay üzli nigarım, kimə mehman olacaqsan”, «Gecə xəlvətçə bizə sevgili yar gəlmiş idi» kimi əsərləri uzun illərdən bəri neçə-neçə nəsil-lər tərəfindən sevilə-sevilə əzbərlənmiş, bu qəzəllərə bəstələnən musiqilər onları daha da məşhurlaşdırmışdır.

Əliağa Vahidin tərcüməsində ustad şairin “Vəslin həvəsi ömrümü son anə yetirdi”, “Mənimtək köhnə bir dostu neçin qəmxar saxlarsan?”, “Sərxoşluq edən dövlət huşyar olacaq bir gün”, “Könlüm sitəminlə canə yetdi” kimi qəzəlləri daha çox xanəndələrimiz tərəfindən muğam üstündə şövqlə oxunur.

Dahi şairin lirik şeirləri XX əsrin 60-70-ci illərində bir çox mütərcimlərin çevirməsində ana dilimizdə uğurla səsləndirilmişdir. Onlardan Mirvarid Dilbazinin tərcüməsində “Hüsnün gözəl ayətləri, ey sevgili canan”, “Üzün müştəqiyəm, ey dust, nədən bir an görünməzsən?”, Nigar Rəfibəylinin tərcüməsində “Diləyirdim mənə sən bir gecəlik yar olasan!”, “Afərin hüsnünə, mən bir belə dibər istərəm”, Süleyman Rüstəmin tərcüməsində “Yaxşı bir söz deginən, ta şəkər ərzən olsun”, «Fəxr elə yar ki, barını çəkirim», Məmməd Rahimin tərcüməsində “Hər gecə tədbir görür könlüm sənə hicranına”, «Dinlədi harda könül yarımızın söhbətini» qəzəlləri özünün tərcümənin keyfiyyəti, poetik tutumu ilə daha çox seçilir.

1980-1990-cı illərdə ustad Nizaminin lirik əsərləri Xəlil Rza Ulutürk tərəfindən Azərbaycan dilinə yüksək sənətkarlıqla tərcümə edilmişdir. Mütərcim «Öz yaman halımı açdım sənə, diqqət verərsən», «Sağların dağnıqmıdır, aləmmi, ya karım mənim», «Mən fikirlər ustadıyam, fəzilətim bir ümmandır», «Zıncırovlar zıncıldadı, budur, yola düşür karvan» və digər poetik örnəkləri Azərbaycan oxucularına yüksək səviyyədə təqdim etməyə nail olmuşdur.

Dahi sənətkarın lirik əsərlərinin çoxunu dilimizə Cəfər Xəndan çevirmişdir. Nizami-şünas Xəlil Yusiflinin qənaətinə görə, bu tərcümələr arasında məharətlə yerinə yetirilmiş tərcümələr çox olsa da, bəziləri olduqca zəifdir, onların nəinki vəzn, forma, eyni zamanda məzmun cəhətdən də orijinallığı təhrif edilmişdir. Alimin fikrincə, Osman Sarıvəlli, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Süleyman Rüstəm və Əliağa Vahidin tərcümələri nisbətən qə-

naətbəxş hesab edilə bilər. Xüsusilə Əliağa Vahid Nizami qəzəllərinin vəznini, məzmununu və ümumi ruhunu saxlaya bilməmişdir [Yusifli Xəlil].

Fikrimizcə, 880 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd olunan dahi sənətkarımız Nizami Gəncəvinin lirik şeirləri yenidən tərcümə olunmalı, nəfis şəkildə nəşr edilib oxuculara çatdırılmalıdır.

NİZAMI POEZİYASINDA TÜRK DÜŞÜNCƏ TƏRZİNİN SÖZ QƏLİBİ

Sevda Sadıqova

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
sevda.mcabbar@yahoo.com

880 illik yubileyi qeyd edilən, şair, filosof, alim, şeyx kimi dünya evində ad qazanan Nizami Gəncəvinin nəhəng yaradıcılıq fəaliyyəti, istedadı, dünyəvi bilik, ilham, elmi və mənəvi-ruhi təkamülə, yüksəlişə köklənir, söz dünyasından insanlığa sərhədsiz məlumatlar ötürür. Söz, onun mahiyyəti, sözün dəyəri klassik ədəbiyyatda əksər sənətkarların yaradıcılığında yer alan mövzudur. Bu bilavasitə sözdən başlayan yaradılış fəlsəfəsinin, kosmoqoniyanın obrazlı dildə təqdimi, bədiiilik içində elmi biliklərin nümayişidir. Fəlsəfədə “Ali şüur” adlandırılan Yaradanın, “Ol” sözü ilə külli-kainatı yaratması fikri bütün dini baxışlarda və təriqətlərdə vacib məsələlərdən biri kimi yer alır. Bunu mütləq ideyanın mövcudluğu, ideyanın enerji sıçrayışı, bütün varlıq aləminin yaranması və var oluşu ardıcılığı ilə yaranış mexanizmi şəkildə sistemləşdirmək olar. Əslində, müasir dövrdə müxtəlif elm sahələrində sözün yaradıcı enerji olması, fikrin və sözün gücündən, maddiləşməsindən elmi, psixoloji, ezoterik səviyyələrdə geniş söhbət açılır. Dünya-aləmin yaranışı ilə nitqin yaranması arasında məntiqi paralellik görünür: ilkin başlangıçda mütləq ideya, insan fəaliyyətində isə fikir və düşüncə titrəyişləri, enerji dalğaları səsə, sözə və cümlələrə çevrilərək dil və nitq formalaşdırır, dərk etmə aktına xidmət edir. Nizami Gəncəvi bu prosesləri daha əhatəli, geniş spektorda təqdim edir. Onun misralarında insanın danışan dili ilə yanaşı, eşidən qulağı da ilahi hikmətin sirri olaraq görünür. “Qulaq sədəfi” kainatda ancaq insan beyninin qəbul edə bildiyi tonallıqdakı səsləri, sözləri eşidir ki, bu da ilahi nizama daxildir: Dilin ağacına şirin xurma verdi, Söz dürləri üçün qulaq sədəfi yaratdı. N. Gəncəvinin “Ağlın işığını cana vermişən, Ürəyin xörəyini dadmağı dilə vermişən” ifadəsi, təbii ki, ağıl və dil, nitq və təfəkkürün əlaqəsi, ağıl, ruh və dil kimi linqvopsixoloji məsələləri əhatə edir. Bu ideya sonrakı mərhələlərdə İ.Nəsimi, M.Füzuli və digər sənətkarların yaradıcılığında davam etdirilir.

Dilin, sözün sirrini Nizami yaradılış aspektindən aydınlaşdırır, “Söz olmasa, cahanın səsi-sədası olmazdı” deyir. Sözün sirri açıldıqca Nizami şeirində əks olunan milli kimlik və mental düşüncə sistemi görünür. Nizami sözündən görünən türklük, onun yaradıcılığında yer alan türk mənşəli leksik vahidlər, frazeoloji sistem haqqında müxtəlif tədqiqatlarda ətraflı söhbət açılır, xüsusi baxış təqdim olunur. Frazeologiya milli düşüncənin ilk məcaz sistemidir. Nizaminin farsdilli yaradıcılığında yer alan frazeoloji vahidlər Azərbaycan türkcəsinə məxsus dil faktlarının çevrilməsi kimi təqdim edilir. Bu mənada, Nizaminin ideya və ifadə tərzinin sonrakı dövr sənətkarların yaradıcılığına təsiri tarixi ədəbi hadisə hesab olunur.

Nizami fars dilində yazsa da, istifadə etdiyi sintaktik qəlib milli dil sistemində uyğun

gəlir. Bu istiqamətdə XIII əsrdə İ.Həsənoğlunun Nizami üslubunda yazdığı və bizə gəlib çatan “Apardı könlümü...” qəzəli maraqlı doğurur. İ.Həsənoğlunun bu qəzəli Nizaminin “Çe delbər” mətləli qəzəli ilə eyni qəlibdədir. Divan ədəbiyyatının ilk azərbaycandilli nümunəsi olan bu qəzəldə təqdim edilən qəlibin dil faktları izafətlərdən ibarət olsa da, model olaraq danışıq dilinin cümlə sistemində aktiv işlənir, əlamətin, hadisənin dərəcə keyfiyyətini ifadə edir, emosionallıq və ekspressivlik yaradır.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Azərbaycan, ümumilikdə türkdilli fəlsəfi poeziyanın mənə qatlarının açılmasına işıq salır, poetik dilin simvollar, rəmlər sistemini öyrənməyə, mental sistemin ifadə tərzini araşdırmağa imkan verir.

QÜDSİ TƏZKİRƏSİ NİZAMİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI HAQQINDA

Sevinc Qocayeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
sevincmalikqizi@mail.ru*

A.Bakıxanovun tarix kitabı kimi tanınan “Gülüstani-İrəm” əsəri Azərbaycan tarixi haqqında yazılmış dəyərli mənbə olmaqla yanaşı, orta əsrlərdə yaşamış bir çox şair və mütəfəkkirlərin tərcümeyi-halları haqqında məlumat verən abidədir. Müəllif “Şirvan vilayətində və onunla qonşu olan yerlərdə təlifət sahibi və ya başqa fəzilət və məziyyətə malik olan şəxslərin tərcümeyi-halları haqqında” adlı son bölümdə Azərbaycan xalqına mənsub alim və şairlərin həyatı barədə imkan daxilində bəhs açaraq yaradıcılıqlarından bədii örnəklər təqdim edir. Bu isə «Nəticə» bölümü kimi təqdim olunan hissəni əsərin sonuna artırılmış Qüdsi təzkirəsi kimi qəbul etməyimizə əsas verir. Təzkirədə əks olunan bir çox qeydlər orta çağlarda yaşamış şair və mütəfəkkirlər barədə məlumat almaqda əhəmiyyətli olsa da, bəzi məqamlar həqiqəti əks etdirmir. A.Bakıxanovun Nizami Gəncəvi ilə bağlı fikirlərinə aydınlıq gətirməyə müasir ədəbiyyatşünaslıqda ehtiyac vardır.

A.Bakıxanov Nizami Gəncəvinin adını, künyəsini, doğulduğu və vəfat etdiyi şəhəri qeyd etdikdən sonra şairin sənətdə böyüklüyünü və fəzilətlərini söyləməkdə dilin aciz olduğunu bildirir. Nizaminin məsnəvilərini beş mənzum dastan adlandıran «Xəmsə»nin dünyada məşhur olduğunu vurğulayan A.Bakıxanov onun iyirmi min beytdən ibarət divanı olduğunu, türbəsinin Gəncə yaxınlığında yerləşdiyini, türbənin bəzi yerlərinin bu təzkirəni A.Bakıxanovun qələmə aldığı dövərdə Qarabağda yaşayan Mirzə Adıgözəl tərəfindən təmir edilməkdə olduğunu diqqətə çatdırır.

Qüdsi təzkirədə Nizamiyə məxsus üç şeir parçası təqdim etmişdir. Nizami yaradıcılığından örnək alınan buradakı son lirik parça şairin dünyagörüşünə aydınlıq gətirən nümunələrdəndir. A.Bakıxanov «Vis və Ramin» əsərinin yazılma tarixini nəzərə alaraq Nizami Əruzəyə məxsus olması fikri ilə razılışmır. Fəxrəddin Gürganinin müəllifi olduğu «Vis və Ramin» poemasını yanlış olaraq, Nizami Gəncəviyə aid edir, şairin əsəri ilk gənclik dövründə qələmə aldığını, Sultan Mahmud Səlcuqiyyə ithaf olunduğunu yazır. Nizaminin Əxi Fərəc Zəncəvinin müridlərindən olması, ömrünün sonlarında tərkidünyalığı qəbul etməsi kimi fikirlər də həqiqəti əks etdirmir. Nizami təzkirədə bununla bağlı örnək gətirilən beytdə dünyadan əl çəkməyi deyil, evin bir küncünə çəkilərək məsnəvilər yazdığını nəzərdə tutmuş, «Xəmsə» dünyasının guşənişini olduğunu bildirmişdir.

Təzkiyədə Nizami Gəncəvinin doğum tarixi göstərilməmişdir. A.Bakıxanov Nizamini hicri 576-cı (m. 1181)ildə Toğrul ibn Arslan dövründə dünyasını dəyişdiyini qeyd edir. Nizami məlumdur ki, hicri 605-ci (m.1209) ildə vəfat etmiş və bu tarix şairin baş daşına da həkk olunmuşdur.

A.Bakıxanov Nizamini «həkim-i-mənəvi» adlandırır. Bu ifadə Nizamini dövrünün bütün elm və fənlərinə vəqif olan hikmət sahibi bir mənəviyyat elçisi olduğunu lakonik şəkildə əks etdirir.

NİZAMI GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA LİDERLİK VƏ İDARƏETMƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Sevinc Muxtarova

*AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan
seva_mukhtarova@mail.ru*

Dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı həm Azərbaycan, həm də ümumən Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbiyyatı və ictimai fikir tarixində tamamilə yeni bir hadisə olmuşdur.

Nizami dövrün poetik ənənəsinə uyğun olaraq, əsasən şahları öz əsərlərinə baş qəhrəman seçmişdir. Lakin şair həmin personajlara tam fərqli bir münasibət ifadə etmişdir ki, bu da əsl ədəbi novatorluq və cəsarət nümunəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Xəmsənin təhlili göstərir ki, şairin liderliyə dair baxışları “Sirlər xəzinəsi”ndən “İsgəndərnamə”yə qədər müəyyən təkamül yolu keçmiş, həm lirik ricətlərdə, həm dövrünün ayrı-ayrı hökmdarlarına müraciətlərində, həm də Xosrov, Bəhram, İsgəndər kimi hökmdar obrazlarının təqdimi və səciyyəsində öz əksini tapmışdır [Babayeva T.].

Şairin fikrincə, liderlik keyfiyyəti ilahi vergi ilə deyil, şəxsiyyətin sosial münasibətlər sistemində formalaşmış təkmilləşən əxlaqi-mənəvi xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur ki, burada əsas şərt liderin bir şəxsiyyət kimi kamilliyi, birgə fəaliyyəti və münasibətləri düzgün təşkil edib, tənzimləmək qabiliyyəti, insanlara ədalətli, həssas münasibəti və bütün bunların nəticəsi kimi meydana çıxan şəxsi nüfuz və təsiridir.

Şair liderliyin şəxsiyyətin irsi mənsubiyyət və yüksək mənşəylə deyil, “öz xisləti” ilə, yəni mənəvi-psixoloji xüsusiyyətləri ilə şərtlənən bir keyfiyyət olması ideyasını irəli sürür [Babayeva T.]. Ədalətli hökmdar problemi şairin ilk poeması olan “Sirlər xəzinəsi”ndən Nizami yaradıcılığında özünü qabarıq şəkildə göstərməyə başlayır. Poemadakı iyirmi məqalətdən yalnız doqquzunda hökmdarlardan, hökmdar təbiətinin müxtəlif çalarlarından və təzahür formalarından söhbət açılır. Bunlardan 3-ü miflik hökmdar, 3-ü ümumiyyətlə adsız-ünvansız hökmdar və yalnız 3-ü real tarixi şəxsiyyətdir. Poemadakı miflik hökmdarlar Süleyman, Cəmşid və Firidundur. Tarixi şəxsiyyətlər isə ədalətli Nuşirəvan, Harun-Ər Rəşid və Sultan Səncərdir. Konkret adı çəkilməyən hökmdarlar Nizami tərəfindən “Ümid-siz padşah, zülmkar padşah və cavan şahzadə” adlandırılmışdır [Kərimli T.].

Nizami “Xəmsə”sinin üç baş qəhrəmanı olan Xosrov, Bəhram və İsgəndər surətlərinin müqayisəli təhlili bir sıra elmi nəticələrin əldə edilməsinə imkan verir. Hörmüzün öz oğlu Xosrov Pərvizi bəd nəzərlərdən qorumaq üçün müəyyən etdiyi ədalət qanunlarını birinci pozan elə onun öz oğlu olur. Nizami bu bədii priyomdan istifadə edərək, Hörmüzün

özünün qoyduğu qanunları, onun ədalətini, bir növ, məhək daşına çəkmiş olur. Əgər ədalətdən məqsəd bəd nəzərdən qorunmaq, şər qüvvələri aldatmaq, xeyir qüvvələri şirnikləşdirmək, bir sözlə, qorxu və şan-şöhrətdirsə, Hörmüzün öz oğluna cəza verməyə əli gəlməyəcək; yox, əgər qanun, ədalət, mənəvi dəyərlər onun üçün ən ali prinsipdirsə, bu prinsipin qarşında hamı bərabər olmalıdır. Lakin Xosrovun hərəkətinin qorxmadan Hörmüzə çatdırılması, üstəlik padşahın həm də ədalətsizlikdə məzəmmət edilməsi faktının özü də Hörmüzün ədalətinin ötəri bir hadisə olmadığından xəbər verir.

Xosrovdan sonra Nizaminin ədalətli hökmdar konsepsiyasının növbəti mərhələsi Bəhram Gur obrazıdır. Doğrudan da, Nizaminin ilk monumental hökmdar surəti olan Xosrov Pərvizlə müqayisədə Bəhram Gur ədalətli hökmdara bənzəyir. O, atası Yezdəgerdin zülmündən viran qalmış ölkəni abadlaşdırmış, ədaləti bərqərar etmişdir. Lakin, təəssüf ki, bu, ötəri bir ədalətdir, əsaslı deyil, caridir [Kərimli T.]. Xosrovdan sonra ideal hökmdar axtarışında növbəti mərhələ olan Bəhram Gurun öz sələfi qarşısında üstünlüklərindən biri də, onun tərbiyəsinin və gəncliyinin ideal şahzadələrə məxsus bir tərzdə keçməsidir. Xosrovun gənclik zamanı keçirdiyi pozğun həyatı Bəhramın gəncliyində görmürük. Gənc Bəhram müdrik, igid və cəsarətli, eyni zamanda səxavətlidir [Kərimli T.].

Əgər Xosrov ədalətli atanın ədalətsiz oğludursa (hökmdarlığının ilk dövründə), Bəhram zülmkar atanın ədalətli oğludursa, İsgəndər bunların hər ikisindən fərqlənir. Yəni İsgəndər ədalətli atanın ədalətli oğludur. Öz atası Feyləqusun xeyir işlərinin davamçısı və inkişaf etdiricisidir [Kərimli T.]. İsgəndərin bütün sonrakı fəaliyyəti onun axıra qədər bu prinsiplərə sadıq qaldığını, onları daha da inkişaf etdirib, təkmilləşdirdiyini göstərir. Bu Nizaminin idealına tamamilə uyğundur. İsgəndəri bir ideal lider kimi öz baxışlarının ifadəçisinə və canlı təəcəssümünə çevirən Ni-zami onun təqdimində bəzən ən xırda detallara da diqqət yetirir, İsgəndərin xarakterinin bütün tamlığı ilə açılmasına çalışır. Bu baxımdan, İsgəndərin taxta çıxma mərasimində ona verilən suallar və gənc hökmdarın cavabları maraqlıdır, eyni zamanda İsgəndərin bir lider kimi fəaliyyətinin nə qədər şüurlu səciyyə daşdığını nümayiş etdirir [Babayeva T.].

Beləliklə, ilk poeması “Sirlər Xəzinəsi”ndən tutmuş, son poemasına qədər “Xəməsə”də öz əksini tapmış hökmdar surətləri dönmədən ideala doğru irəliləsə də, mütləq həqiqətə çatmaq mümkün olmadığı kimi, mütləq ideala da yetişmək mümkün olmur və müttəffəkir-şairin arzu və istəklərinə baxmayaraq, son hökmdar surəti olan İsgəndər də müəyyən nöqsanlardan təmizlənməyə nail ola bilmir.

MƏHƏMMƏD ƏLİ RƏSULZADƏNİN “GƏNCƏLİ NİZAMİ” MƏQALƏSİ HAQQINDA

Səba Namazova

Gəncə Dövlət Universiteti, Azərbaycan

seba8080@mail.ru

Azərbaycanın istiqlal uğrunda ən fəal mübarizlərdən sayılan Məhəmməd Əli Rəsulzadə Əhməd Cəfəroğlunun redaktorluğu ilə 1934-cü ildə İstanbulda nəşr olunmuş “Azərbaycan Yurd Bilgisi” məcmuəsinin 31 və 32-ci saylarında yer almış “Gəncəli Nizami” başlıqlı məqaləsində böyük şairin tərcümeyi-halına dair yığcam məlumat verdikdən sonra belə yazırdı:

“Bizi burada ən çox əlaqədar edən məsələ şairin milliyyəti məsələsidir. İndiyə qədər şair haqqında söz söyləyənlər Nizamini ancaq fars olaraq göstərmişlərdir. Biz isə buradakı təcrübə ilə tam əksinə olaraq Nizamini xalis türk olduğuna dair bir cığır açmaya çalışacağıq. Zira, Gəncədə doğulub burada böyüyüb təhsil görən və ölənlər Nizamiyi tarixçilərimizin fars olaraq göstərmələri, bizcə, haqsızlıqdan başqa bir şey sayılmamaqdadır” [Rezulzadə M. Ali.].

Müəllif məqalədə Nizamini öz əcdadının Qumdan Gəncəyə gəlməsi haqqındakı beytinə istinad edərək onu fars şairi hesab edənlərə ciddi arqumentlərlə cavab ünvanlayaraq, şairin “xalis türk” olduğunu da aydınlaşdırmışdır. Məhəmməd Əli Rəsulzadə, hətta yazısını “Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük ustadlarından biri sayılan Gəncəli Nizami” sözləri ilə başlamış, Nizamini məhz Azərbaycan ədəbiyyatına mənsubluğunu ifadə etmişdir. Eyni zamanda o, opponentləri tərəfindən irəli sürülmüş Nizamini fars olduğu haqqında heç bir məntiqə, fakta əsaslanmayan fikirlərinə özünün tutarlı və təkzibolunmaz dəlilləri ilə cavab vermişdir.

Müəllifin fikrinə görə, Nizamini əsərləri, həmçinin ona yazılmış məktublar dahi şairin milli mənsubiyyətinin türk olması məsələsinə də heç bir şübhə yeri qoymur. Bəllidir ki, “Leyli və Məcnun” poemasını yazdığı Şirvan hökmdarı Əxistan Nizamiyə sifariş etmişdi. Bununla bağlı onun şairə göndərdiyi məktubda poemanı “vəfasız, bizə yaşarmayan və layiq olmayan türk dilində” deyil, fars dilində yazması qeyd olunmuşdu. Məhəmməd Əli Rəsulzadə də məqaləsində həmin fikirdən belə bir nəticəyə gəlir ki:

“Hələ “Leyli və Məcnun”un türkcə olmayıb farisi yazılmasında şahın ısrar etməsi Nizamini türkcəyə çox əla vəqif olduğunu və hətta şairin kəndisinə qalırsa, bu əsəri türkcə yazmaq niyyətində olduğunu göstərməkdədir. Yoxsa Şirvan şahının əsərin mühəqqəq farisi olaraq yazılmasında bu qədər ısrarına lüzum qalamazdı” [Rezulzadə M. Ali.].

Müəllif məqaləsində fikirlərini bir qədər də ümumiləşdirərək son dərəcə önəmli məqamı məxsusi vurğulamaqla ustad şairin milliyyəti ilə əlaqədar məsələdə vaxtilə rast gəlinən yanlış yanaşmalara qətiyyətlə qarşı çıxmış, bu xüsusda qənaətlərini bölüşmüşdü: “Nizami hər şeydən əvvəl kəndi milli dili olan türkcə ilə yazmayı tərvic etmiş və fəqət Şirvan şahının əmri ilə “Leyli və Məcnun” adlı əsərini farisi yazmışdır. Əgər əksinə olub, Nizami fars olmuş olsa idi, əcəba, Şirvan şahı şairə türkcə yazmamayı və türkcə bənzəməməyi təklif edərmidi? İştə, bu dəlillər dəxi göstərir ki, Nizami həm türk olmuş və həm də türkcə şeirlər yazmışdır” [Rezulzadə M. Ali.].

Diqqət doğuran digər bir cəhət budur ki, “... Nizamini yalnız milliyyətçə deyil, yaradıcılığının ruhu, hissiyyat və təfəkkürü etibarilə də bir Azərbaycan türk şairi olduğunu külli-miqdarda ədəbi-tarixi faktlar əsasında klassik şəkildə isbat edən isə M.Əli Rəsulzadənin əmisi oğlu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə olmuşdur” [Cabbarlı N.].

Göründüyü kimi, Azərbaycan nizamişünaslığının tarixində öz yeri olan Məhəmməd Əli Rəsulzadənin “Gəncəli Nizami” məqaləsində əsasən dahi şairin milli mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə və tərcümeyi-halına dair faktların dəqiqləşdirilməsinə diqqət yetirilsə də, bu araşdırma XI-XII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi yönündə mühacirət ədəbiyyatşünaslığının ilk təşəbbüslərindən biri kimi önəm daşıyır.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” ƏSƏRİNDƏ YEDDİ RƏQƏMİNİN SİMLİKASI

Səhər Orucova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
saharorucova@bsu.edu.az*

Nizami Gəncəvi elə bir dühadır ki, onun əsərləri sirli aləmi xatırladır: Hər misranın bir açarı var. O açarla Nizami dünyasına, dünyagörüşünə, mistikasına səyahət etmək mümkündür. Onun əsərlərində əks olunan rəqəmlər də böyük mahiyyət kəsb edərək kainatın, kosmosun, dünya sirlərinin simvolikasıdır. «Xəmsə»nin təməli olan «Sirlər xəzinəsi» poemasında da rəqəmlər müxtəlif mənaları özündə daşıyır. Belə rəqəmlərdən də biri həm türk xalqları üçün, həm də sufizmin müqəddəs rəqəmi sayılan yeddidir. Əsərdəki yeddi rəqəminin ehtiva etdiyi mənaları müxtəlif cür qruplaşdırmaq mümkündür.

Qədim coğrafiyaçılar Yer kürəsini yeddi iqlim qurşağından ibarət olduğunu hesab edirdilər. Nizami Gəncəvi poeziyasında da iqlim yeddi sayda təsvir edilir:

Göyün hərəm evindən keçdi onun sürəti,
Yeddi iqlimi, altı tərəfi, dörd cəhəti.

Aida Qasımova haqlı olaraq yazır ki, «Nizami kosmopolitan ruhlu, ümumbəşəri bir əsər yaratdığından onun yeddi iqlimlə bağlı düşüncələrlə tanışlığı təbii idi. İslam Şərqində yeddi iqlim fars və yunan olmaqla iki mənbədən qaynaqlanır. Nizamiyə yaxın fars mənbələri yeddi iqlimdən bəhs edib onu üçqat hikmət sahibi Hermesə aid etmişdir. İ.Y.Kraşkovski bu düşüncənin yunan kökünə üstünlük verir və göstərir ki, yeddi iqlimi fars coğrafiyasına bağlamaq cəhdləri olsa da, bu, sırf yunan mənşəli bir ideyadır» (Qasımova Aida).

Tulladı səmalara bu iki-üç çəmbəri,
Yeddi dünyü vurmaqla qandalladı yerləri

Bu nümunədə də iqlimin sayı 7 olaraq göstərilir: «İki-üç çəmbər» Ay və Ulduzlara, «yeddi dünyü» metaforası isə iqlimə işarədir.

Digər təsəvvüf mətnlərində olduğu kimi, «Sirlər xəzinəsi» əsərində də yeddi tam bir dövretmənin, bitkin səmanın göstəricisidir:

Yeddi fələk, yeddi göy - kəmərinin toqqası,
Səkkiz cənnət də sənin bayrağının şaqqası.

“Bəqərə” surəsinin 29-cu ayəsindəki: “O, yer üzündə hər nə varsa, hamısını, sizin üçün yaradan, bir də göyün (xilqətinə) başlayıb göyü yeddi qat halında (yaradaraq) nizam salandır. O, hər şeyi biləndir” ifadəsinin ehtivasına biz «Sirlər xəzinəsi» əsərində bir neçə dəfə rast gəlirik.

Altı qütbə addımlar, yeddi qatda xəti var,
Doqquz göyə hökmdar, Bəhram - ulu tacidar.

Dini rəvayətlərə görə, Məhəmməd Peyğəmbər merac zamanı yerdən göyün yeddinci qatına bir göz qırpmında qalxmışdır. Göründüyü kimi, Nizami Gəncəvi də göyün yeddinci qatını müqəddəs bilir.

Azərbaycan xalq folklorunda belə bir inanca rast gəlirik: Qurd yeddi nehrdən su içsə, tilsim açılacaq. Yeddi nehrə işarə edən Nizami yazır:

Yuyun ətəyinizi barı yeddi nəhr ilə,
Dumanlı çevrənizi qumla, qum sellərilə.

Şair yeddi nəhrdə yuyunaraq təmizlənməyi məsləhət görür.

Şadlıq quşu naməni qanadına bağladı,
Sürəyyanın qırıldı yeddi qolu-qanadı.

Əbu Mühəmməd ibn Quteybə deyir ki, “Sürəyya ulduzunun çıxması insanlara hökmən bir fəlakət gətirir. Ancaq onun batması, çıxmasından daha çox fəlakət gətirir”. Çox güman ki, Nizami Gəncəvi də bu inanca işarə edərək «şadlıq quşu»nun məktub aparılması ilə fəlakət gətirən Sürəyyanın qanadlarının qırıldığını yazır. Bu misralarda metaforalar ustalıqla işlənmişdir.

Göründüyü kimi, Nizami Gəncəvi elə bir ustadır ki, işlətdiyi yeddi rəqəmində də kainatın sirləri yatır. Həmin sirlərin açılması üçün dərin araşdırmalara ehtiyac vardır.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN “YEDDİ GÖZƏL” ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ ETDİYİ MƏNBƏLƏR

Səkinə Əliyeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
sakinaaliyeva@bsu.edu.az*

N.Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemasında istifadə etdiyi Bəhram Gur surəti Yaxın Şərq tarixində çox məşhur simalardan biridir. Sasanilər sülaləsinin padşahı I Yəzdgürdün oğlu Bəhram Gurun həyatı Nizamidən əvvəl də şairlərin diqqətini cəlb etmişdi. Böyük fars-tacik şairi Ə.Firdovsi “Şahnamə” əsərində Bəhramın sərgüzəştlərindən bir sıra maraqlı epizodlar vermişdir. Firdovsi müxtəlif salnamələr və əlyazmalarından topladığı materiallara əsaslanaraq, Sasanı hökmdarı Bəhramın tərcümeyi-halını bir tarixi şəxsiyyət kimi qələmə almış, nəzmə çəkmişdir.

Nizami hər hansı bir əsəri yazmağa başlarkən onun üzərində uzun zaman işləmişdir. O, yalnız yazılı məxəzlərdən deyil, xalq içərisində məşhur olan rəvayətlərdən, nağıllardan, yaşlı nəslin söhbətlərindən istifadə etmişdir. Nizami Firdovsinin sənətinə hörmətlə yanaşır və qədim padşahlar haqqındakı məlumatların onun “Şahnamə”sində əks olunduğunu qeyd edir. Lakin Firdovsinin bəhs etdiyi tarixi simalara Nizami başqa nöqtəyi-nəzərdən yanaşdığı üçün bu mövzularda deyilməmiş sözlər, tamamlanmamış fikirlər tapır.

Sasanı hökmdarının simasında yeni insan idealını əks etdirmək üçün mənbələrə müraciət etmişdir və onlardan bəzilərinin adlarını çəkir:

Dünyada nə qədər kitab var belə,
Çalışıb əlləşib gətirdim ələ,
Ərəbcə, dəricə, yeri düşərkən,
Buxari, Təbəri əsərlərindən.
Oxudum, oxudum, sonra da vardım,
Hər gizli xəznədən bir dürr çıxardım.

Nizami XI əsrdə yaşamış Həsən Əbu Əli Nizamülmülkün “Siyasətnamə”sindən, “Qabusnamə”dən, “Min bir gecə”dən, Firdovsidən və başqa əsərlərdən də bəhrələnmişdir. Ağıllı və ədalətli şah problemi Nizamini çox məşğul etmişdir. Öz ölməz əsərlərini şahlara ithaf edən Nizami onları tərif etməmişdir. Əksinə, onları tənqid edərək, zülm etməkdən çəkirmiş, ağıllı, səxavətli və ədalətli olmağa çağırılmışdır. Nizami hər zaman Azərbaycan hakimlərinə xatırlatmışdır ki, xalqı xoşbəxt etmək, ölkəni çiçəkləndirmək üçün ədalətli olmaq lazımdır. O, Bəhramı istinad edərək, ümumiləşdirilmiş bədii obraz yaratmağa çalışmışdır.

Nizami əsərini qədim nücum elmi əsasında qurmuşdur. Y.E.Bertelsin qeyd etdiyinə görə, hər günbəzin, həftənin bir günündən başqa, bir də bir planet adı ilə adlanması da çox maraqlıdır. Məlum olduğu üzrə, müsəlman təqvimində günlərin adı planetlərlə əlaqədar deyildir. Bu tərtibi Nizami ancaq qədim Şərq, Babil astronomiyasından gələrək indiyə qədər Avropa xalqları arasında da işlənən bir mənbədən ala bilərdi. Nizami hər günü bir planetlə adlandırmaqla qədim astronomik ənənəni eynilə mühafizə etmişdir. O, əsəri 7 ulduz (səyyarə) əsasında inkişaf etdirir. Nizamının əsərində yeddi planet, yeddi iqlim, yeddi rəng, yeddi günbəz, yeddi gün, yeddi gözəl, yeddi gözəlin danışdığı yeddi nağıl, yeddi məhbəsdən istifadə etmişdir. Ölkələrin belə bölünməsi qədim nücum elmi və coğrafiya əsasında. Dövrünün böyük alimi olan Nizami hər zaman olduğu kimi burada da elmi əsaslara riayət etmişdir.

Bəhram ikiüzlü vəzirə aldanıb xalqı və dövləti müflisləşdirir. Bəhramın qoca çobanla qarşılaşması, asılan itin əhvalatı onun gözlərini açır.

Nizamının çox ustalıqla təsvir etdiyi məhbəslərin acınacaqlı vəziyyəti oxucunu hey-rətə gətirir. Məhbəslərdən altısının başına gələn əhvalatlar ilk dəfə qüdrətli Səlcuk hökmdarı Alp Arslanın (1063-1072) və Məlik şahın (1072-1092) vəziri Nizamülmülkün (1063-1090) məşhur “Hökmdarın həyatı haqqında” kitabında və Məhəmməd Qəzalinin “Nəsihətəl-mülk” əsərində verilib. Əhvalatların təqdimindən aydın görünür ki, şair Nizamülmülkün yazdığı kitabı oxuyub və ondan istifadə edib. Şübhəsiz məhbəslərin başlarına gələn əhvalatları öz əsərinə daxil etməkdə şairin məqsədi V əsrdə yaşamış Bəhramın dövründə yox, müasiri olduğu cəmiyyətdə hökm sürən özbaşınalığı, zorakılığı, zülmü oxucuya daha aydın, daha real şəkildə çatdırmaq olmuşdur.

“BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NİZAMİ GƏNCƏVİ” ADLI ELEKTRON MƏLUMAT BAZASI NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNİN MƏNBƏYİ KİMİ

Solmaz Sadıqova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
solmazsadigova@bsu.edu.az*

Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı olmuşdur. Sərəncamda deyilir: “Nizami Gəncəvinin yubileyləri ölkəmizdə hər zaman təntənə ilə keçirilmişdir. Dahi şairin 800 illik yubileyi onun irsinin tədqiqi və təbliğində əsaslı dönüş yaratmışdır. Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır” [<https://president.az/articles/49904>].

“Əvvəllər kitabxanalar birdəfəlik nəşrlər yaradılırsa, bu gün kitabxanalarda müxtəlif elektron mənbələr yerləşdirilir. Vebloqrafik mənbələr elektron və ya çap şəklində də ola bilər. Elektron formada olan mənbəyə bir sıra keçidlərdən istifadə etmək daha rahatdır. Kitabxanalarda yaradılan vebloqrafik mənbələr İnternetə çıxışı təmin edən bir növ etibarlı məlumat qapısıdır” [Sadıqova S.A].

M.F.Axundov adına Milli Kitabxana “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi” adlı Elektron Məlumat Bazası hazırlamışdır. Məlumat bazasında materiallar aşağıdakı ardıcılıqla verilmişdir: Ana səhifə, Rəsmi sənədlər, Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi, Həyat fəaliyyətinin əsas tarixləri, Görkəmli şəxslər Nizami Gəncəvi haqqında, Nizami Gəncəvinin aforizmləri, Əsərləri, Haqqında, Nizami Gəncəvi və incəsənət, Xatirəsinin əbədiləşdirilməsi, Fotoqalereya. Rəsmi sənədlər bölməsində Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı verilmişdir (5 yanvar 2021-ci il). Daha sonra Nizami Gəncəvi 870 il. Nizami Gəncəvinin Sankt-Peterburq şəhərində abidəsinin qoyulması haqqında, 850 illik yubileyi, 840 illik yubileyi haqqında biblioqrafik informasiya əldə etmək mümkündür. [<http://anl.az/el/emb/nizami/index.html>].

“Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi” bölməsinə daxil olduqda akademik İsa Həbibbəylinin şair haqqında geniş məqaləsini görürük. Akademik İsa Həbibbəyli dahi şair haqqında yazır: “Nizami Gəncəvinin adı dünya ədəbiyyatının ən görkəmli klassikləri sırasında çəkilir. Şərqdən doğan ədəbiyyat günəşi olan Nizami Gəncəvi (1141-1209) özünün böyük və əbədiyaşar sənəti ilə bütün bəşəriyyətə məxsus qüdrətli ədəbi şəxsiyyətdir” [Həbibbəyli İ.].

“Görkəmli şəxsiyyətlər Nizami Gəncəvi haqqında” bölməsi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin kəlamı ilə başlayır: “Nizami Gəncəvi elə bir şəxsiyyətdir ki, elə bir dahidir ki, onun yubileylərini nəinki 10 ildən, 5 ildən bir, hər il qeyd etmək lazımdır”. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev isə demişdir: “Azərbaycan xalqının böyük oğlu Nizami Gəncəvinin dahiyənə əsərləri dünya mədəniyyətinin qızıl fondunun ən parlaq nümunələrini təşkil edir və bəşəriyyətin böyük nümayəndələrinin yaratdıqları əbədiyaşar abidələr sırasında fəxri yer tutur” [<http://anl.az/el/emb/nizami/index.html>].

“Nizami Gəncəvinin aforizmləri” bölməsində Azərbaycan, rus və xarici dillərdə mənbələr öz əksini tapmışdır. “Əsərləri” bölməsində əvvəlcə “Kitabları”, sonra “Dövri mətbuatda və dünya səviyyəsində tanınması” yarım bölmələri verilmişdir. 2020-ci ildən başlamış 1939-cu ilə qədər əks-xronoloji ardıcılıqla haqqında yazılan kitabların biblioqrafik təsviri verilmişdir. “Rus dili” bölməsində 2019-cu ildən 1940-cı ilə qədər ədəbiyyatlar yer almışdır. Xarici dillərdə, türk dilində, ingilis dilində, alman dilində çap olunmuş əsərlər haqqında informasiya əldə etmək olur.

“Haqqında əsərlər” bölməsində sənədlərin qruplaşdırılması aşağıdakı ardıcılıqla verilmişdir: “Kitablar”, “Məqalələr”, “Əsərlərinə yazılmış musiqi notları”, “Dissertasiya və avtoreferatlar” haqqında informasiya əldə etmək mümkündür.

Bütün bu qeyd etdiklərimiz onu göstərir ki, Nizami Gəncəvi elektron məlumat bazası Nizami əsərlərinin təbliğində, onun irsinin gənc nəsəyə aşılmasında, eyni zamanda, elmi-tədqiqat apararı alimlərin, tədqiqatçıların da ən yaxşı istifadə edəcəyi bir informasiya mənbəyidir.

EKOLOJİK GÖSTERGEBİLİMSSEL/EKOSEMİYOTİK DİL BAĞLAMINDA NİZAMİ GENÇEVİ

Süleyman Kaan Yalçın

Fırat Üniversitesi, Türkiye
skyalcin23@gmail.com

Göstergibilim, semiyotik veya semiyoloji, göstergelerin üretilmesi, yorumlanması veya işaretleri anlama süreçlerini içeren bütün faktörlerin sistematik bir şekilde incelenmesine dayalı bir bilim dalıdır. Kültürel kodlar, gelenekler ve metni anlam süreçlerine göre düzenlenmiş işaret sistemleri diye nitelenen her şey semiyotiğin inceleme alanına girmektedir. Yirminci yüzyılın düşünce dünyasında sistemleşerek farklı bilimsel yaklaşımlara uygulanmış olan göstergibilimin en önemli yansımalarından biri de edebiyat alanında olmuştur. Özellikle insan ve ekosistem arasındaki göstergesel ilişkiyi ele alan ve “ekolojik göstergibilim”, “ekosemiyotik” veya “göstergibilimsel ekoloji” olarak adlandırılan yaklaşım, yirminci yüzyılın sonlarına doğru edebiyat dünyasında çokça değer bulmuştur.

Kültürel göstergibilimin bir parçası olarak kabul edilen ekosemiyotik, insan-dışı sistemlerin de bir göstergesel yapısı olduğundan hareketle daha çok insan-doğa/insan-dış dünya arasındaki ilişkiyi göstergesel açıdan inceler. Edebiyat eleştirisinde ise ekosemiyotik yaklaşımlar özellikle “ekolojik okur yazar olma” bilincini doğurmayı hedefler.

Türk dünyasının en önde gelen isimlerinden biri olan Nizami, eserlerinde daha çok iyiyi, doğruyu, güzeli ve estetiği ön plana çıkararak bir anlayışa sahip olmasının yanı sıra huzurlu ve barış içinde bir dünyaya yönelik gelecek kaygısında taşımış olan bir şairdir. Öyle ki eserlerinde gelecek inşasının nasıl olması gerektiğine ve gelecek nesillerin taşıması gereken evrensel erdemlere dönük birçok mesaj veren şair, özellikle insana değer atfettiği kadar insan-dışı varlıkların da değerli olduğunu ekolojik bir bütünlükle ve ekosemiyotik kanımlar taşıyan bir dille bizlere sunmaktadır. Nizami eserlerinde ön plana çıkan kültürel, tarihsel ve toplumsal derinlik taşıyan unsurlar, canlı varlıklar kadar cansız varlıklara da göstergesel bir nitelik atfeder. Bu bağlamda Nizami felsefesinde ve dilinde göstergibilim-

selekolojinin temel yansımaları kendini gösterir. Eserlerini mitlerden, halk efsanelerinden, halk hikâyelerinden, kıssalardan ve farklı milletlere ve kültürler (Türk, Rum, Rus, Fars, Arap, Yunan vb.) ait değerlerden beslenerek oluşturan şair, toplumsal anlamda sadece bir milletin sahip olduğu ekolojik değerleri ve erdemleri dile getirmiyor; eserlerinde tüm insanlığı kapsayan, evrensel anlamda bir insan-tabiət birlikteliğine ulaşmayı hedefleyen ekosemiyotik bir anlam ve kavram alanı sunuyor.

Bu çalışmada Türk dünyasının ve Azərbaycan edebiyatının önde gelen şairlerinden Nizami Gencevi'de ekosemiyotik dilin yansımalarının neler olduğu; Nizami felsefesinde insan-tabiət/insan-dış dünya ilişkisinin ekosemiyotik anlamda nasıl olduğunun okunması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda çalışmada Nizami'nin evren ve doğa için taşıdığı ekolojik kaygılar ve insanın doğa ile bütünleşirse daha kıymetli bir varlık olacağı anlayışı da konuya edilecektir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MİLLİ KİMLİK MƏSƏLƏRİ İLƏ BAĞLI MƏQAMLAR

Şahin Yusifli

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
shyusifli@bsu.edu.az*

XII əsr Yaxın və Orta Şərqi tarixində bu coğrafi arenada yaşayan xalqların dövlətçiliyə yiyələnərək, mədəniyyətini izhar etdiyi - renesans dövrü kimi xarakterizə edilir. Bu dövrün ədəbi simalarının bir çoxunun həyatı saraylarla bağlı olsa da, çox nadir şəxsiyyətlərin yaradıcılıq və həyat fəaliyyəti onun öz evi kölgəsində, vətən torpağına ayaq basaraq, boyunduruqdan azad bir şəkildə keçmişdir. Şairlərin içərisində həm əxlaqca kamil, həm də xaraktercə azad şəxsiyyətlər olsa da, bunlarla yanaşı çox zəngin ədəbi ənənələri olan bir zamanda dövrün ictimaiyyətinin gözünü qamaşdıracaq yaradıcılıq sərgiləmədən ad-san qazanmaq çətin bir məsələ idi. Belə mürəkkəb ədəbi və siyasi şəraitdə xaraktercə azad, ədəbcə kamil və yaradıcılıq potensialı baxımından doğma el-obasına bağlı, öz milli kimliyi ilə öyünən və bu identikliyi əsərləri vasitəsi ilə əyan edən şairlər də nadir idi. Bu nadir və unikal şəxslər arasında öz şairliyi ilə sözü qüdrətləndirən, sözü lətafətləndirib ona dəyər qazandıran, dövrün ənənələrinə ayaq uyduraraq farsca yazıb, türk oğlu türkəm deyərək bir şəxsin ədəbiyyat şərfinə sözün əhəmiyyət və zinetini anlatması fəvqəladə bir hadisə idi. Belə bir şəxs bütün dövrlər üçün öz əlçatmazlığı, ustalığı, məktəb və ədəbi cərəyan yaratması ilə seçilən böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi idi. Öz yaradıcılığı ilə şərqi ədəbiyyatında Azərbaycan üslubu adlı bir üslub yaradan, yazdığı "Xəmsə"də sözü təkrar edilməsi çətin olan bir həddə çatdırması ilə seçilən şair, özündən sonra gələn şairlər tərəfindən yalnız alqışla yad edilmiş, onu Azərbaycan xalqının iftixar mənbəyinə çevirmişdir.

İlyas Yusif oğlu adı, Gəncəli Nizami təxəllüsü ilə bütün şərqi səs salan görkəmli şairin əsərləri yaşadığı dövrdə Hindistandan Kiçik Asiyaya qədər böyük coğrafi arenada səs salmış, Xəmsə ənənəsi ilə məsnəvidə böyük əxlaqi-tərbiyəvi, o cümlədən kamil müsəlmana aid məsnəvi dəyərləri aşılaraq, poemalarının sujet xəttində dövrünə qədər bütün şərqi tanınmış şahırları əsas obraz kimi təqdim etməklə, insanların diqqətini cəlb etmiş, şahırlara ədalətlik xəttini tutması və xalqa olan münasibətdə adil olmaq yolunda böyük dərs vermişdir.

Nizami əsərləri, şübhəsiz, dövrün şahlarının stolüstü kitabı olmuş, əxlaqi və mənəvi dəyərlərlə dolu olmaqla doqquz əsrdir ki, köhnəlməmiş, canlı fikir məcmuəsi və diri sözlər toplusu olaraq qalmaqdadır.

Nizaminin milli kimliyi və haralı olması məsələsi üzərində böyük müzakirələr gədən bir dövrdə şairin əsərlərinə orjinalda nəzər yetirməklə, onun haralı olması və vətəninə bağlı olmasını dərk etmək mümkündür. Nizami, ömür boyu Gəncəni tərک etməmiş, yalnız bir dəfə səfər edərək, Atabəy Qızıl Arslanın təşkil etdiyi bir məclisdə iştirak etmişdir. Əsərləri boyu qədim İrən şahlarının etdiyi səhvləri qınamış, onları düzgün və ədalətli şah olmağa çağırmış, Azərbaycan türkü olmasını öz yanaşmaları ilə hiss etdirmiş, bəzi yerlərdə “belə türk olmaz, olsa-olsa hindu olar” deyərək türkləri yüksəyə qaldırmış, “siz Keyxosrovusunuzsa, biz Əfrasiyabıq” deməklə öz silkinin ali bir məqamda olduğunu göstərmişdir. “İsgəndərnəmə”də İsgəndəri qırçaq ellərinə qədər gətirmiş, İsgəndəri əsərinə mövzu seçməklə fars deyil, türk olduğunu hiss etdirmiş, öz vətənpərvərlik hislərini dolaylı yolla izhar etmişdir. Nizami digər əsərlərdə də mənəvi məqamlara kifayət qədər işarə etmiş, Xosrovun peyğəmbərə aid məktubu çıxmasını tənqid etmiş, “Sirlər Xəzinəsi”ndə Səncər kimi bir türk hökmdarını etdiyi əməllərə - türklərə uyğun hərəkət etməməsinə görə qınamış, öz xalqı və kimliyinə qarşı təəssübkeşliyi ilə seçilmişdir.

NİZAMI “XƏMSƏ”SİNDƏ AKUSTİK OBRAZLAR

Şəfəq Əlibəyli

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Azərbaycan shafak04@mail.ru

Hər yaxşı-yamana qoca dünyada
Gələr fələklərdən bir əksi-səda (Nizami).

Nizaminin hər bir əsərinin daxili məzmunundan əlavə, xarici formasını təşkil edən gözəl bir dil qəlibi, üslub özəllikləri də vardır. Bu qəlib və üslub çalarları bizə Nizaminin şairlik dühası, nəzm istedadı, söz zövqü, poetik duyumu ilə bağlı çox məqamlar açıqlaya bilir. “Xəmsə” mətninin orijinalının linqvopoetik araşdırılması zamanı diqqəti bir sıra maraqlı məndaxili sistemlər cəlb edir. Bunlardan biri də “Xəmsə” də xüsusi üslub özəlliyinə, struktur və kompozisiya zənginliyinə malik olan akustik obrazlar sistemidir. Akustik obrazlar dedikdə, poetik mətnə insan və təbiətlə əlaqədar səs və ahəng ifadə edən səs semantikalı sözlər, onların yaratdığı obrazlar nəzərdə tutulur. Həmin obrazlar vasitəsi ilə şair müəyyən obyekt və hadisələrə münasibət bildirir, daha canlı, səs fonlu təsvirlər yaradır. Şair səs semantikalı akustik obrazlardan qəhrəmanın daxili aləmini, hisslərini, psixoloji durumunu, həyəcanını, əhval-ruhiyyəsini ifadə etmək üçün geniş istifadə edir. Nizami əsərlərində səs məfhumu daşıyan, akustik obrazlar yaradan səs semantikalı leksika aşağıdakılardan ibarətdir:

1. “Xəmsə”də səs məfhumu ilə bağlı olan zəngin dini-mifik obrazlar pleyadası yer almışdır: göylərin çalğıcısı, musiqi ilahəsi - Zöhrə; Xosrov Pərvizin əfsanəvi musiqiçisi - Barbəd; Xosrov Pərvizin mahir musiqiçisi - Nikisa; İslamda ilk azançı – Bilal; səsinin gözəl-

liyi ilə məşhur olan - Hz. Davud (ə.s.); çəngdə məharətlə çalan, məlahətli səsə malik - Fit-nə; natiqliyi ilə məşhur olan, bir neçə dil bilən İsgəndərin katibi - Tutıyanuş.

2. Zoonimlər: bülbül, tutu, bayquş, şir. Nizami özünü bülbülə bənzədirək deyir:

[Təb-e Nezami ke, bedu çon qoləst, / Bər qol-e u nəğznəva bolboləst]. (Nizaminin təbi qızıl gül kimidir / O, güllərin nəğməkarı olan bir bülbüldür).

3. Musiqi adları: Rast, Uşşaq, “Həsari, İraqi, Novruzu, İsfahan, Rəhavi, Zirəfkənd və s. Bu adlar yer alan beytlərdə leksik-semantik, polifonik, üslubi cəhətdən diqqəti cəlb edən, tərcümədə öz əksini tapa bilməyən müxtəlif təkrar hadisələri izləmək olur.

4. Musiqi alətlərinin adları: bərbət, çəng, rübab, rud, kamança, mizmar, musiqar və s. Bu adlar daha çox qafiyə olaraq misra sonunda işlənir:

[Sərəşk-e gədəh, nale -ye ərgənun, / Rəvan kərde əz rudha rud-e xun].
(Qədəhin göz yaşı, ərgənunun naləsi, / Rudlardan qanlı çaylar axıdırdı).

5. Musiqi terminlərini:təsnif, ahəng, tərənə, ləhn və s.

6. Əşya adları: zəng, mizrab.

7. Təbiət hadisələri: ildırım, külək.

8. Səs məfhumlu feillər: ağlamaq, gülmək, nərildəmək.

9. Səstəqlidi sözlər: çak-çak, cəh-cəh, qul-qul.

10. Məcəzi ifadələr: [dər-e xənde] gülüş qarısı, yəni “ağız”, [xak-e quyənde] danışan torpaq, yəni “insan”.

Maraqlı məqamlardan biri “Xəmsə”də səs və səssizlik tənəsünüdür. “Səs” semantikalı sözlərlə yanaşı “səssizlik” ifadə edən sözlərin də paralel olaraq işlənməsi, lirik-psixoloji və fəlsəfi məqamlarla müşayiət olunan məndaxili bir təzadlar sistemi yaradır. Tərcümədə öz əksini tapa bilməyən maraqlı ifadələrdən biri “İsgəndərnamə”də “suzamaq” mənasında işlənen [borğa keşəm bər ərusan məhd] “beşik gəlinlərinin üzünə rübənd çəkim” idiomatik ifadəsidir.

Səs semantikalı leksika əsasında yaranan məcazlar, akustik obrazlar və səs semantikalı sözlərə əsaslanan, tematik cəhətdən bağlı olan leytmotivlər Nizami əsərlərində poetik mətnin təşkilində bütöv bir sistem şəklində özünü göstərir.

О ПОЛЕМИКЕ ВОКРУГ РОДОначАЛЬНИКА ЖАНРА САКИ-НАМЕ

Шодимухаммад Суфизода

Центральная Научная Библиотека НАНТ, Республика Таджикистан
sufizadeh@gmail.com

1. С проникновением суфийских идей в жизни мусульманского общества происходит существенное изменение в духовной жизни народов. С присущими ему интенсивными философско-мистическими поисками, превратив ислам из религии покорности Богу в религию любви к Богу, суфизм создает почти во всех литературах исламского мира такую ат-мосферу, при которой происходит качественное изменение многих жанров и жанровых форм. В разные периоды развития этих литератур стала выделяться особая группа произведений, отличающихся содержательными и

формальными закономерностями. Эта особая группа произведений стал обозначаться саки-наме, топика которого целиком заимствована из жанра хамрийат.

2. Исследователи характеризуют саки-наме как один из поэтических жанров, написанный в форме маснави и в размере мутакариби мусаммани максур (или махфуз), в котором поэт, обращаясь к кравчему (саки) и требуя у него вина, а у музыканта (муганни) – мелодию и песни, во всем протяжении поэмы интенсивно рассуждает о волнующих его проблемах социальной и политической жизни своего времени, заостряя внимание, тем самым, на морально-этические и социально-философские вопросы.

3. Саки-наме, как особое литературное явление, начинает отмечаться персоязычными филологами в первой половине XVII в. Первый обширный тазкире (антология), посвященный саки-наме, был составлен большим знатоком персоязычной литературы Абд ан-Наби Фахр аз-Замани. В этом уникальном по содержанию поэтическом антологии, названном автором «Тазкера-е май-хана» (букв. «Антология питейного дома»), сообщаются ценнейшие сведения лишь о поэтах, писавших «Саки-наме», и приводятся тексты их произведений.

4. Открывает тазкире Низами Гянджеви. Он не писал «Саки-наме» как самостоятельное поэтическое произведение. Однако в книге «Искандер-наме», состоящей из двух частей: «Шараф-наме» («Книга славы») и «Икбал-наме» («Книга счастья»), каждый раздел начинается двумя бейтами-восклицаниями: в «Шараф-наме» - о саки (кравчем), в «Икбал-наме» - о муганни (музыканте). В последствии эти бейты в составе маснави историками литературы обозначаются соответственно «Саки-наме» и «Муганни-наме». Они и включены в «Тазкера-е май-хана» как отдельное, самостоятельное маснави. Абд ан-Наби Фахр аз-Замани так пишет о «Саки-наме» Низами: «Не будет скрытым от украшающего смысл мнения ученых и изюминки рассудка мудрых мужей, что господин «шейх не создал самостоятельного «Саки-наме». Его составил строитель «Тазкера-е май-хана» («Питейного дома») Абд ан-Наби Фахр оз-Замани, собрав по два бейта с конца каждого раздела книги «Искандер-наме» («Книга об Искандере», добавляя к ним ряд других бейтов, близких (по смыслу – Ш. С.) к саки-наме.

5. Однако в современном литературоведении относительно того, кто является родоначальником саки-наме, существуют различные мнения, которые по большей части основаны на субъективных оценках. Наша попытка взглянуть объективно на эволюцию жанра саки-наме, показала, что-то стиль и метод, дух и мысль Низами явно прослеживается на всем протяжении исторического развития этого литературного явления. Та функциональная и смысловая нагрузка, которую несут лирические отступления в «Искандер-наме» Низами, а также их неизменное, регламентированное место в композиции произведения в целом представляют собой его собственное нововведение. Именно его лирические отступления впоследствии становятся объектами подражания для большого количества поэтов, писавших «Саки-наме» и поэтому было бы справедливо считать его родоначальником жанра саки-наме в персидской литературе.

İRANDA NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNİN ARAŞDIRILMASINA DAİR MÜLAHİZƏLƏR

Tohid Məlikzadə

Urmiya Muzeyi, İran

tohidmelikzade@yahoo.com

Yalnız Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Türk-islam dünyasının böyük şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bəşəri, humanist ideyalarla zəngindir. Bu isə zaman-zaman onun bədii irsinə diqqət və marağın sürəkli səciyyə daşmasını şərtləndirir.

Nizami Azərbaycanın qədim Gəncə şəhərində anadan olsa da, öz bədii əsərlərini o zamanın şərtlərinə görə farsca yazmışdır. Şairin məşhur “Xəmsə”sinə daxil olan “Sirlər xəzinəsi”, “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə” poemaları dünya söz xəzinəsinin, bədii sənət tarixinin misilsiz örnəkləri kimi dəyərləndirilməkdədir.

Nizami Gəncəvinin zəngin və bənzərsiz irsi bütün dünya ölkələrində olduğu kimi, İranda da müxtəlif şəkildə tədqiq olunmuş, onun haqqında xeyli araşdırma aparılmış, fərqli fikir və mülahizələr söylənilmişdir.

Bəlli olduğu kimi, ötən yüzilliyin əvvəllərində yeni İran yarandıqdan sonra ölkənin siyasi və mədəni təsisatları fars dili üzərində qurulmuşdur. Eləcə də dünyada farsca yazıb-yaradan bütün ədib, şair və elm xadimlərini mənsub olduğu millətin kultürünə deyil, İranın mədəniyyət alanına bağlıymış kimi göstərməyə çalışılmaqdadır. Bu isə, təbii olaraq, ayrı-ayrı xalqlara məxsus olan ədəbi-bədii irsin obyektiv yöndə dəyərləndirilməsinə imkan vermir.

Bəhs olunan dönmədən başlayaraq bu günə qədər İranda əsərlərini sadəcə fars dilində yazdığına görə Nizami Gəncəvini İran şairi kimi təqdim edərək bu mövzunu hər zaman vurğulamışlar. İranın ədəbiyyat tarixinə həsr olunmuş kitablarda, monoqrafiya, dərslik və çeşidli tədris vəsaitlərində də onu İran şairi olaraq göstərməyə çalışmışlar. Bu günə qədər İranda Nizami Gəncəvi haqqında yazılan məqalə və araşdırmalar və bu yazılarda irəli sürülən ideyaların dəyərləndirilməsi bu məqalənin əsasını təşkil edəcəkdir.

Maraqlıdır ki, xeyli öncə Misirin Xədiviyyə Kitabxanasından şairin türkcə divanı da tapılmış, bu isə onun yaradıcılığının öyrənilməsində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Lakin şairin türkcə divanı haqqında da birmənalı olmayan fikir və mülahizələrin olduğu diqqəti çəkməkdədir. Bu isə o deməkdir ki, İranda, ümumən, nizamişünaslıqda şairin irsinin yenidən, obyektiv şəkildə araşdırılmasına, əvvəlki tədqiqatlarda yol verilmiş səhvlərin, yanlışlıqların aradan qaldırılmasına, birtərəfli şəkildə söyləmiş fikir və mülahizələrin düzəldilməsinə ehtiyac duyulmaqdadır.

Bu məqalədə İranda yayımlanan əski ustadlar – düşüncülərin Nizami Gəncəvi haqqında olan fikirləri toplanaraq təqdim ediləcək.

NIZAMI GƏNCƏVİ VƏ DÖRD YARADILIŞ ÜNSÜRÜ

Ülkər Nəbiyeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
ulkarnabiyeva@bsu.edu.az*

Nizami Gəncəvi intibah ədəbiyyatının möhtəşəm xəzinəsini yaratmaqla Şərq poeziyasını həm forma, həm də məzmunca zənginləşdirmiş, ədəbiyyata ümumbəşəri ideyalar gətirmiş, dünya ədəbiyyatı tarixində yeni bir yaradıcılıq mərhələsinin əsasını qoymuşdur. Təsadüfi deyildir ki, orta əsr ədəbi mənbələrində, o cümlədən cüng və təzkirələrdə Nizami “şeyrin Allahı” adlandırılmış, “qoca dünyanın Nizami şeyrindən gözəl şeyir yetirmədiyi” fikri isə Hafiz tərəfindən irəli sürülmüşdür. Azərbaycan ədəbiyyatına böyük töhfələr bəxş edən Nizami Gəncəvi öz yaradıcılığında xalq ədəbiyyatına müraciət etmiş, Azərbaycan folklorunun tükənməz xəzinəsindən bəhrələnmişdir. Bu dahi sənətkarın “Xəmsə”sində yüzlərlə əfsanələrə, əsatirlərə təsadüf edilir. Nizaminin yaradıcılığında əfsanə və rəvayətlər, milli adət-ənənələr, xalq deyimləri, atalar sözü və məsəllər, folklor süjet və motivləri və s. ilə yanaşı, həm də mərasimlər, xüsusən də Novruz bayramı ilə bağlı, o cümlədən Novruza hazırlıq mərhələsində çərşənbələrin rəmzi olan 4 ünsürlə bağlı görüşləri diqqəti cəlb edir. Nizami irsini öyrənən alimlər belə qənaətə gəlmişlər ki, “Nizami obyektiv gerçəkliyin əsasını təşkil edən 4 ünsür haqqında öz əsərlərində qeyd edir və göstərir ki, bunları Allah yaratmışdır”. Beləliklə də, Nizami Gəncəvi Aristotelin “dünyanın 4 ünsürdən yaranması” nəzəriyyəsini qəbul etmişdir. Həmin nəzəriyyəyə görə, “4 ünsürün hər birinin öz mərkəzi var və onlar bu mərkəzə doğru meyil edir”. Hava və od hər zaman yuxarıya doğru qalxır, su ilə torpaq isə aşağıda yerləşir”.

“Leyli və Məcnun” poemasında “Allahın peyğəmbərinin meracı haqqında” hissəsində şair 4 yaranış ünsürü ilə bağlı fikrini belə ifadə edir ki, “Ey varlığı mənə aləmin yüksəldən, Sənin meracın göyün dərinliyinə idi, Yeddi xəzinənin {yeddi göyün }qapısını sən açdın, Dörd gövhərə qədəm basdın... və yaxud “Leyli və Məcnun” da “Şahzadənin tərifi və oğlumu ona tapşırmaq” fəslində dörd ünsür “Yeddi ölkədən xərac alana, Dörd gövhərin düyününü açan Böyükklərin gözünün nuru, Tacidarlar namazının mehrabı... kimi vəsf olunur.

Nizamiyə görə, Yaranışın başlanğıcı dörd müqəddəs ünsür üzərində qurulmuşdur. Su, Od, Yel və Torpaq bir-birilə vəhdət təşkil edir, biri digərini tamamlayır. Ramazan Qafarlı bu ünsürlər arasında mövcud olan əlaqə və münasibətlərin qurulması barədə göstərir ki, “Su, od, torpaq və havanın vəhdəti ilə zamanın çıxışı, məkanın isə ilk dayanacağı müəyyənləşir. Vahiddən zərrələr ayrılır, varlıqlara çevrilir, hər şey ikiüzlü formalaşır, rəqəmlərin ardıcılığı fəaliyyətin və inkişafın mərhələlərini təyin edir” [Qafarlı R.].

Nizami “Leyli və Məcnun” əsərində göstərir ki, “Əlindəki şey istər arpa, istər qara pul olsun, Onda dörd gövhərdən (torpaq, od, su, hava) hər şey var”.... Bu misralarda dahi şair sakral rəqəmlərdən poetik vasitə kimi məharətlə istifadə edərək, dörd ünsürün əhəmiyyətini vurğulayır. Həmçinin Nizami “İsgəndərnamə”nin “Şərəfnamə” hissəsində Tanrının qüdrətini, əvvəlcə əlçatmaz göyləri, sonra” bir damcı sudan” yeri yaratdığını vəsf etmişdir”.

Nizami “Şərəfnamə”nin “Sonuncu peyğəmbərin tərifi” adlanan fəslində 4 müqəddəs ünsürə işarə vuraraq bildirir ki, göylər peyğəmbərə bu dünyada 4 ünsürdən ibarət 4 qübbəli, çadır quran, yer isə beş növbət vuranıdır. Əkrəm Cəfərin yazdığına görə, burada Nizami “beş növbət vuran” dedikdə beş vaxt namaz qılmağı nəzərdə tutur. “Şərəfnamə”-

nin “İran başçıları ilə əhd-peyman bağlaması” hissəsində aşağıdakı beytdə də 4 ünsürün mövcudluğuna belə işarə vurulur ki, “Dörd tağ altında beş növbət nə gərək? Şeşdərsiz olurmu bu doqquz fələk?”... Burada dörd tağ dedikdə şair dörd ünsürü – suyu, odu, yeli və torpağı nəzərdə tutur, beş növbət isə şah saraylarının qarşısında gündə beş dəfə çalınan musiqi kimi izah edilir.

Nizami “İsgəndərnamə”nin “İqbalnamə” hissəsində də 4 ünsür, yaxud 4 müqəddəs varlıqla bağlı fikirlərini bildirmişdir. “İqbalnamə”nin “Kitabın yazılmasının səbəbi” fəslində göstərir ki, “Nədir dörd yol üstə məskən düzəltmək? Nədir qarın güdmək dördəyaqlı tək? Dörd balıq qeydindən qurtaranda biz, Asudə yatarıq səssiz-səmirsiz” .... Burada şair dörd yol və dörd balıq dedikdə, yenə də dünyanın 4 ünsürdən ibarət olduğunu bir daha vurğulayır və bildirmək istəyir ki, insan öləndən sonra ancaq asudə ola bilər.

“İsgəndərnamə”nin “İqbalnamə” fəslində “İskəndərin yeddi alimlə xəlvətə çəkilməsi” bəhsində İskəndər dövrünün ən məşhur yeddi alimi ilə görüşüb, onlarla dünyanın necə yaranması haqqında söhbət aparır. İskəndər Əflatun (Platon), Bəlinas (Plin), Ərəstu (Aristotel), Valis (Fales), Sokrat, Fərfüriyüs (Porfiri), Hürmüz (Hermes) kimi filosoflara müxtəlif suallarla, xüsusən də ilk yaranma səbəbi, ilk tərkib, ilk baharın necə olması və s. elmi izahlara ehtiyac duyulan vacib sorğularla müraciət edir. Əsərdən görürük ki, alimlər bu sualları müxtəlif formada izah edirlər. Ərəstu hesab edir ki, əvvəlcə hərəkət, hərəkət nəticəsində “parlaq göylər” gərdeşindən od, daha sonra hava, sonda isə şirin su yaranmışdır. Valis “məncə, su olmuşdur, hər şeydən əvvəl” deyərək sözünü belə əsaslandırılmışdır ki, “Sudan bu kainat yarana bilməz”, Deyə inkar etmək istəsə hər kəs, Nütfəni bir anlıq qoy salsın yada, Sözümə sübutdur, dəlildir o da!”.

Nizami Gəncəvi həm “Leyli və Məcnun”, həm də “İsgəndərnamə” əsərlərində 4 yaradılış ünsürü problemini fəlsəfi görüşlər əsasında təqdim etmiş, əsl mütəfəkkir dünyagörüşünü şərh etmiş və dünyaya çatdırmışdır.

İSA MUĞANNANIN BƏDİİ NƏSRİNDƏ NİZAMİ OBRAZI: TƏXƏYYÜL VƏ TARİXİLİK

Ülvi Mikayılov

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
ulviaydin.m@gmail.com*

Bədii düşüncənin yaratdığı ədəbi lövhələrə elmi zənginliyin saldıdığı işiq İsa Muğannanın yaradıcılığını daha da əhəmiyyətli edir. Müəllifin bədii nəsrində müasir yanaşma ilə klassik ədəbi ənənələr vəhdət halında təqdim olunur. Yazıçı əsərlərində klassik ənənələri yaşatsa da, onun modernist yanaşması yaratdığı ədəbi nümunələrdə yeni istiqamətlər müəyyən etmişdir. İsa Muğanna əsərlərində, əsasən, özünün və tanıdqlarının avtobiografik obrazlarını canlandırmışdır. Bununla bərabər, yazıçı tarixi şəxsiyyətlərin bədii surətlərini əsərlərində əks etdirmişdir. Buna misal olaraq, Nizami Gəncəvi, Fəzlullah Nəimi, İmadəddin Nəsimi, Əmir Teymur, Şirvanşah İbrahim və başqalarını göstərmək olar. İsa Muğannanın yaradıcılığında tarixi mövzulu əsərlər xüsusi önəm daşıyır. Bu əsərlərdə diqqət çəkən başlıca məqam odur ki, nasir tarixi həqiqətlərlə bədii təxəyyülü mükəmməl ustalıqla bir arada təqdim edə bilmişdir.

Yazıçı böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin bədii surətini müstəqillik dövründə yazdığı “Gur Ün” romanında yaratmışdır. Nizaminin türk əsilli Azərbaycan şairi, türk fəlsəfəsinin bilicisi olduğunu göstərən Muğanna romanda şairi Atabəylər dövlətinin hökmdarı Məhəmməd Cahan Pəhləvanla qarşılaşdırır. Nizami hökmdara özünün yazdığı “Sirlər xəzinəsi” kitabının 81-ci səhifəsini oxumağı tövsiyə edir. Məhəmməd Cahan Pəhləvan nə qədər təəccüblənsə də, söhbətin gedişində məlum olur ki, burada əsas məqsəd hökmdarın elmdən uzaq düşməsinə işarə vurmaqdır.

“Nizami:

- Xalis hökmdar kimi danışırısan, AtaBəy.
Cahan Pəhləvan heç nə anlamadı.
- Bəs necə danışmalıyam?!

Nizami:

- Qul kimi danışmalısan!

Cahan Pəhləvan:

- Şeyx! AtaBəyəm mən!

Nizami:

- AtaBəylər nəslən Elmimizin qullarıdır.
Elmin qulu kimi danış,
Elm hökmdarı Nizami qulun olsun.

Cahan Pəhləvan səbirsizləşdi.

- Nə istəyirsən, Şeyx?!
- Əmr et quluna!” [Muğanna İ.]

Əsərdən də aydın olur ki, dövrünün hökmdarları da Nizami ilə hesablaşır və onun hikmət xəzinəsi olan əsərlərinə böyük maraq göstərirdilər. Müəllif “Gur Ün” romanında Nizami obrazını yaratmaqla şairin bədii obrazı fonunda dövrün tarixi aspektdən təsvirini bədii təxəyyüllə sintez edərək canlandırmışdır. Muğanna Nizaminin əsərlərini Ün eşidərək qələmə aldığı romanda xüsusi olaraq qeyd edir, filosof şairin bu qədər elmə sahib olmasını Tanrının ona (Nizamiyə) böyük töhfəsi kimi dəyərləndirir. “Əsərin məhz elm başlığı ilə başlaması və sonradan din və dil fəsiləri ilə davam etdirilməsi, ciddi vəchlə elmin dünyanı xilas edəcəyi konsepsiyası İsa Muğanna ideologiyasının qayesidir” [Sadiq Ş.].

İsa Muğanna əsərində Nizami obrazını yaratmaqla bərabər, şairin yaradıcılığından və düşüncələrindən də bəhrələnmişdir. Nizami düşüncələrinin təsiri Muğannanın bədii nəsrində müəyyən həlleici məqamlarda özünü göstərməkdədir. Muğannanın əsərlərində də elmin bəşəriyyəti xilas edəcəyi anlamı geniş mənada sərgilənir. Bu fikirlər Nizami ənənələrinin yaşadılması kimi dəyərləndirilə bilər. “Nizami kimi İsa Muğanna da bir türk

aşıqıdır. O da Nizami kimi türkün aliliyi və nurdan yaranması görüşünə malikdir” [Məmməd T.].

Yazıçı əsərdə Nizami Gəncəvini yalnız filosof şair kimi deyil, həm də tarixi şəxsiyyət kimi xarakterizə edir. Muğanna Nizami Gəncəvini SafAğ elminin bilicilərindən biri kimi qeyd edir və eyni zamanda, Nizami yaradıcılığının bəşəri əhəmiyyətli olduğuna diqqət çəkərək, şairin düşüncələrinin və elminin təhrif olunmuş dünyadan uzaq durmağa hesablandığını göstərir.

NIZAMI GƏNCƏVINİN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİ

Vaqif Sultanlı

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
vagifverdiyev@bsu.edu.az*

Böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin (1141–1209) ədəbi-estetik görüşləri orta çağ nəzəri düşüncəsinin mühüm bir mərhələsinin yekunu kimi şərtlənir. Akademik Kamal Talıbzadənin qəna-ətincə, «Nizaminin ədəbi görüşlərindən bəhs etmək – XII əsr Azərbaycan və Yaxın Şərq ədəbi fikrinin ümumi istiqamətindən və əsas məsələlərindən bəhs etmək deməkdir, onun ümumi inkişaf səviyyəsini təyin etmək deməkdir».

Nizami Gəncəvinin nəzəri-estetik görüşləri «Xəmsə»yə daxil olan poemalarda əhatəli şəkildə əksini tapmışdır. Şair ədəbi yaradıcılıqda həqiqət və xəyal, sənətkar təxəyyülü, forma və məzmun vəhdəti, şeirin elmiliyi, novatorluq, ənənə və varislik, fikrin yığcam şəkildə ifadəsi, tarixilik, tipiklik, bədiilik, poetik dil, şəxsiyyət azadlığı və s. məsələlər haqqında sistemli şəkildə bəhs etmişdir.

Dahi sənətkar sənətə yüksək dəyər vermiş, Tanrının yaratdıqları içərisində ən qiymətli şeyin söz olduğuna diqqəti çəkmiş, dünyada əbədiyyətin sözlə bağlılığını vurğulamışdır. Şair qələm sahib-lərini sözdən mərahətlə bəhrələnməyə səsləmiş, fikrin qısa, yığcam ifadə edilməsinin tərəfdarı olmuşdur:

Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir su da.

Nizami Gəncəvi doğru sözə əhəmiyyət vermiş, bir sənətkar kimi həqiqəti yazmağın və söyləməyin tərəfdarı olmuşdur. “Xosrov və Şirin” poemasında şair bununla bağlı qənaətlərini ifadə edərək yazır:

Var doğru yazmağa madam ki, imkan,
Neçin gəlsin gərək ortaya yalan.

Şair “Leyli və Məcnun” əsərində də doğrunu, həqiqəti əks etdirməyin vacibliyini vurğulamışdır. Böyük mütəfəkkirin qənaətincə, əsil şair həyat həqiqətinə sadıq qalmaqla yanaşı, həmçinin sə-nətin qanunauyğunluqlarına qarşı durmamalıdır.

Şair sözə yüksək dəyər verməklə yanaşı, həmçinin sənət əsərini yozmağın, inçələməyin, şərh etməyin daha çətin olduğuna diqqəti çəkir. Bu iş ədibin dolayısı ilə bədii əsərə yanaşmada peşəkarlığın zəruriliyinə yönəlik mövqeyini şərtləndirir.

Sözdən xəbərsiz qalır könüldən xəbərsizlər,
Sözün yozumu sözdən daha şux, daha dilbər.

Nizaminin estetik görüşlərində elm və sənətin əlaqəsi, vəhdəti ilə bağlı mülahizələr də xüsusi yer tutur. “Yeddi gözəl” əsərində bu məsələyə toxunan şairin fikrincə, hər bir sənət əsəri elm xəzinəsini zənginləşdirməli, ona yeni-yeni səhifələr əlavə etməlidir. Sənət əsərini oxuyan hər bir şəxs bədii zövq almaqla yanaşı, şairin elm, bilik və dünyagörüşünə də heyran olmalıdır.

Nizaminin əsərlərində forma və məzmunun, “söz və düşüncə”nin əlaqəsi və vəhdəti məsələsinə də toxunulmuşdur. Sənət əsərləri üçün zəruri olan əlaqə və vəhdəti bədii kamilliyin il-kin şərtlərindən biri kimi dəyərləndirən şairin qənaətinə, bu vəhdətin pozulması bədii dəyərin itirilməsinə səbəb olur. Şair bir tərəfdən “Dünyada söz olmasa, nəyə gərək düşüncə” (“Sirlər xəzi-nəsi”) kontekstində formanın vacibliyinə diqqəti çəkir, digər tərəfdən:

Boş, mənasız bir söz kimə gərəkdir?
Kim belə sözləri dinləyəcəkdir? –

misraları ilə məzmunun əhəmiyyətini səciyyələndirir. Nizami, eyni zamanda, forma baxımından gözəl olan, lakin məzmun, fikir qüsurları ilə müşayiət edilən əsərlərin sənət örnəyi kimi bitkin olmadığını vurğulayır.

Nizaminin nəzəri-estetik görüşlərində sənətin inandırıcılığı məsələsi mühüm yer tutmaqdadır. Şair sənət əsərinin uğurunu həyatın inandırıcı təsvirində, həqiqətin əks etdirilməsində görür. Bədii yaradıcılıqda həqiqətlə yanaşı, xəyalın da mühüm şərtlərdən olduğunu vurğulayan Nizami bu fikirdədir ki, xəyala həqiqət gözü ilə baxılmalı, xəyalın kökü, rişəsi həqiqətə söykənməlidir. Çünki xəyalın həqiqətə deyil, yalana söykənməsi, sözün kəsarinin zəifləməsinə, şairin nüfuzunun itirilməsinə, sənət əsərinin işə uğursuzluğuna səbəb olar.

Nizaminin fikrincə, sənətin həqiqətə uyğun və inandırıcı təsviri, sözün ağıla batması sənət əsəri üçün mühüm şərtlərdəndir. “İsgəndərnamə” əsərində bu məqama xüsusi diqqət yetirən şair inandırıcı görünməyən, ağıldan, şüurdan uzaq hadisələrin təsvirini həqiqi şair üçün yolverilməz hesab edir. Şairin fikrincə, sənətkar xəyalın cilovunu əlində saxlaya bilməli, ondan yerli-yerində istifadə etməyi bacarmalıdır.

Doğruya azacıq bənzəyən yalan,
Yaxşıdır yalana bənzər doğrudan.

Nizami tarixi hadisələrə söykənərək yazdığı əsərlərdə də doğrunu, həqiqəti qələmə almaq mövqeyindən çıxış etmişdir. Şair yalnız tarixdə doğru hesab etdiyi ağılın, məntiqin gücüylə dərk olunan hadisələri bədii əsərin mövzusunə çevirməyə çalışmış, nəzəri görüşlərində də bu cəhəti qabartmışdır:

Doğru görmədiyim sözlərdən qaçdım,
Ondan üz çevirib başqa yol açdım.

Nizami Gəncəvinin fikrincə, sənətkar tarixi hadisələri olduğu kimi bədii əsərə gətirməməli, tarixdə baş vermiş əhvalatları saf-çürük etməli, dəyərləndirməli, onlardan öz məqsədinə, məra-mına müvafiq şəkildə bəhrələnməlidir. Böyük mütəfəkkir “Yeddi gözəl” poemasının başlanğıcında tarixi və əfsanəvi mövzular üzərində işləməsi ilə bağlı yaradıcılıq sirlərini açıqlayarkən bu məqama xüsusi diqqət yetirmişdir.

Şair tarixi hadisələrdən yaradıcı şəkildə bəhrələnmək məsələsinə “Şərəfnamə” əsərində də toxunmuşdur. Onun fikrincə, sənətkar tarixdən yalnız oxucuda maraq oyadan, ağlabatan hadisələri almalı və canlandırıdığı əhvalatları öz təxəyyülü ilə zənginləşdirə bilər.

Nizami sənətdə təkrarçılıq əleyhinə olmuş, yeniliyin tərəfdarı kimi çıxış etmişdir. O, təqlid-çiliyi, yamsılamayı, əvvəllər deyilməmiş fikirlərin olduğu kimi sənətə gətirilməsini məqbul hesab etməmişdir. Müəllifin fikrincə, müstəsna hallarda təkrarçılığa yol verilsə belə, bu zaman ifadə tərzinin yeniliyinə çalışılmalıdır.

Keçmişlər deyəni eləmə təkrar,
İnciyə bax iki dəlik açmazlar.
Ancaq sözü sözə bağlamaq üçün,
Bəzən nə eybi var, təkrar da mümkündür.

Nizami Gəncəvinin estetik baxışlarında sənətkarın azadlığı məsələsi də öz əksini tapmışdır. Ömrü boyu saraylardan uzaq bir həyat təzi sürən şair azadlığı şair üçün mühüm şərt hesab etmişdir. O, “Sirlər xəzinəsi” əsərində saraylara sığınaraq hökmdarları mədh etməklə yalanlar uyduran məddahları sərt şəkildə ittiham etmişdir.

Nizami Gəncəvi ədəbiyyatın tərbiyəvi, əxlaqi məzmununa böyük əhəmiyyət verirdi. Onun “Xəmsə”yə daxil olan poemalarının hər birində qaldırılan problemlər insan mənəviyyatının ka-milliyinə, əxlaqi bütövlüyə, saflığa, təmizliyə yönəlmiş həyatı məsələləri ehtiva etməkdədir. Şair öz dövrünün ədalətsiz, ağılsız, xalqın problemlərindən xəbərsiz, eys-ışrəti həyat tərzinə çevirən, yüngül əxlaqlı dövlət başçıları tənqid hədəfi kimi seçərək sözü, sənətin güdrəti ilə onları tərbiyə etmək məramını izləmişdir.

Nizamının ədəbi-estetik görüşlərində klassik Şərq və Qərb poetikasına ənənələri güclüdür. Qərb estetik fikrinin Platon (e.ə. 427-347), Aristotel (e.ə. 384-322) və digər görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə tanış olması şairin ədəbi-nəzəri görüşlərində aşkar şəkildə duyulmaqdadır.

Aristotel kimi Nizami Gəncəvi də şairlik hünərini, sənətkarın təbii istedadını, yaradıcı təxəyyülünü, bədii kəşf və ixtiralarını yüksək qiymətləndirmişdir.

Əsəti, əfsanə və tarixdən mövzu alaraq onu işləmək məsələsinə münasibətdə hər iki sənətkarın baxışlarında oxşar məqamlar vardır. Belə ki, Aristotel miflərin, rəvayətlərin süjetlərinə toxunmadan, yaradıcılıq süzgəcindən keçirmədən, olduğu kimi ədəbiyyata gətirilməsinə qarşı çıxır, Nizami Gəncəvi isə tarixdən alınan mövzuların məqsədamüvafiq şəkildə işlənilməsinə daha düzgün hesab edir. Bu zəmində tarixçi ilə şairin müqayisə edilməsi də onların nəzəri görüşlərinin ortaq məqamlarını şərtləndirir.

Aristotel “şeyləri olmuş və olan kimi təsvir etmək”, Nizami Gəncəvi isə gerçəkliyə sədaqət tərəfdarıdır. Bununla yanaşı, onların hər ikisi şairə, sənətkar xəyalına sərbəstlik

verir. Aristotelə görə, sənətkarın sərbəstliyi bədii yaradıcılığın qanunları daxilində olmalı, Nizami Gəncəvinin qənaətinə, şair xəyalın ipini əlindən buraxmamalıdır.

Bütövlükdə, Nizami Gəncəvinin sənətin nəzəri məsələləri ilə bağlı görüşləri XII yüzil ədəbi-estetik fikrinin başlıca prinsiplərini ehtiva etməkdədir.

N.GƏNCƏVINİN “XƏMSƏ”SİNDƏ VƏ M.KAŞĞARININ “DİVAN”INDA “TÜRK” SÖZÜNÜN ÇALARLARI

Yadigar Əliyev

Gəncə Dövlət Universiteti, Azərbaycan
yadigar_aliyev@mail.ru

I minilliyin əvvəllərinə aid mənbələrdə işlənən türk sözü həmin vaxtdan etnos adı, dil adı kimi funksional məzmun konkretliyinə malik anlayışları əhatə edir. Leksik vahid müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı türk xalqlarının yaşadığı ərazilərdə fərqli mənə tutumları ilə səciyyələnir. Sözdəki leksik-semantik dəyişikliklər, mətn daxilindəki yeni çalarlar genetik amillərlə, adət-ənənələrlə bağlı səbəblərdən, yaxud cəmiyyətdə baş verən proseslərin təsirindən qaynaqlanır. Türk etnoniminin daşdığı çalarları əksəriyyətlə eyni xətt – müsbət, pozitiv mənə rəngləri birləşdirir. XI-XII əsrlərin istər anadilli, istərsə də əcnəbi dillərə aid mənbələri bu baxımdan istisnalıq təşkil etmir.

N.Gəncəvinin əsərlərində “türk” sözü nominativ mənadan kənar bir sıra anlamlarla təmsil olunur. A.Qəribli N.Gəncəvinin farsca qələmə aldığı “Xəmsə”sində türk sözünün yalnız müsbət olan onlarla mənada işləndiyini (həmin mənaların böyük əksəriyyətinin Nizami dövründə türk, fars və ərəbdilli müsəlman mühitində işləndiyini ehtimal etməklə) qeyd edir.

Etnonimdən N.Gəncəvinin əsərlərində mənə yükünə uyğun olaraq termin kimi daha çox istifadə olunur (qaragözlü türk, Xəta türkləri, türklərin xaqanı, türklərin dövləti, türkdada, əcəm türkü, türklər). Türk sözü yer adının tərkib hissəsini təşkil edir (fəğfuri-Türküstan), quruluşca mürəkkəb şəxs adının komponentlərindən biri olur (Səməntürk, Türkünəz), dil adı kimi işlənir. Türk sözündən bənzətmələrdə istifadə edilir və bir qayda olaraq, leksik üslubi fiqurun bənzədilən tərəfi olur (türk gözlü, türk simalı). Türk sözündən bəzi başqa məqamlarda da istifadə olunur. Döyüşə, savaşa çağırış məqamında türk nayı/neyi ifadəsi işlədilir, yaxud gözəl üzlü hind qızını tərif etdikdə türk dilbəri ifadəsindən istifadə olunur.

Nizamının əsərlərində “türk” sözünün yeni çalarları leksik vahidin mənə yükü ilə əlaqəli şəkildə meydana çıxır. Türk sözü “gözəl” anlamında işlədilir. Şair “Leyli və Məcnun” məsnəvisində Leylini əhatəyə alan qəbilənin ərəb qızları haqqında “Ərəb torpağında türk idi onlar, Xoşdur ərəb boylu türk olan nigar” [1, s. 231] yazır. Görünür, obrazın (obrazların) türklərə antropoloji oxşarlığı bu cür adlandırmanı mümkün edir. Digər halda türk sözü “güclü, qüvvətli, ədalətli” mənalarına uyğun gəlir (türk xasiyyətli dövrən. Başqa bir yerdə Nizami eyni sözü “sevgili, yar, ömür-gün yoldaşı” mənasında da işlədir, könül yoldaşı Afaqın həyatdan köçməyini “O türküm getdisə bir gün çadırdan, Saxla türkdadəmi sən ey yaradan” mısraları ilə xatırlayır.

M.Kaşğarının “Divani-lüğət-it türk” əsərində də türk sözünün fərqli mənada işlən-

diyi məqamlar vardır. Leksik vahid “vaxt” mənasını ifadə edir. Türk üzüm ödi “üzümün yetişdiyi vaxt”, türk yigit “gənclik çağının ortasında olan gənc”. Eyni sözdən düzələn türkün “oymaq, ata ocağı, ata evi” mənasını bildirir. Kız türkinigə keldi “Qız atası evinə gəldi”.

“Xəmsə”də və “Divani-lüğət-it türk”də türk sözünün müxtəlif mənalara XI-XII əsrlərdə türklərin yaşadığı Cənubi Qafqaz, Türküstan ərazilərində onun məna dəyişikliyinə uğradığını, yeni mənalara kəsb etdiyini və bu mənalardan bəzilərinin xalqın etno-genetik xüsusiyyətləri və etnososial (etnosiyasi) fəallığı ilə bağlı olduğunu əks etdirir.

NİZAMİ POEZİYASINDA RƏMZLƏR

Yaqub Babayev

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan
ymbabayev@hotmail.com*

Nizami lirik şeirlər yazsa da, əsasən, epik poeziyanın böyük ustadı kimi tanınır. Onun epik əsərlərində rəngarəng obrazlar, anlayışlar və əhvalatlar vardır. Lakin şair poemalarında obraz xatirinə obraz yaratmır, əhvalat xatirinə əhvalat vermir. Onun hər sözü, anlayışı, obrazı, təsvir etdiyi hər bir əhvalat və hadisə müəyyən vacib mətləbin, ideyanın, idealın ifadəsinə, təlqinləmə, təsdiqləmə və inkarına xidmət edir.

Bəllidir ki, “Xosrov və Şirin” poemasında üç aşiq və bir məşuq obrazı vardır. Aşıqlar Xosrov, Fərhad və Şiruyə, məşuq isə Şirindir. Bu üç obrazın hər birinin fərqli xarakteri, aşiqlik keyfiyyəti, daha dəqiqi, simvolik aşiqlik missiyası, metaforik sevgi macərəsi və stixiyası vardır. Xosrovun Şirinə olan eşqi ərköyün, qürurlu bir şahzadənin, başqa sözlə, insanın surətə, görkəmə, zahiri gözəlliyə vurğunluğudur. Xosrovdan fərqli olaraq, Fərhad məşuqun-Şirinin surətinə yox, səsinə, sözünə vurulur. Fərhad bir aşiq obrazı kimi ruha olan sevgini təmsil edir. Ona görə də onun eşqi də səmavidir, həvəs yox, platonik eşqdır. Poemada üçüncü aşiq obrazı kimi diqqəti cəlb edən Şiruyənin sevgisi isə iblisin mələyə, zülmətin nura olan eşqi təmsilindədir. Poemadakı məşuq, yəni Şirin obrazı isə iffəti, isməti, eşq yolçuluğundakı səbatı, səbri, dözümlü, paklığı, ulyiyyəti, tərbiyəçilik funksiyasını, sevdiyi insanı dəyişdirmək, paklaşdırmaq bacarığını, məhəbbət müdərrişliyini simvollaşdırır.

“Leyli və Məcnun” poemasında da əsas obrazların və bir sıra əhvalatların müəyyən rəmzi-metaforik yükü vardır. Bu mənada, o, bir ərəb əfsanəsi olmaqdan ziyadə Nizaminin eşq fəlsəfəsinin əsas mahiyyətini, tezislərini, rənglərini ortalığa qoyan bir ilahi-metaforik məhəbbətnamə təsiri bağışlayır. Əsərdəki məşuq - Leyli bir ərəb gözəli olmaqdan daha çox Tanrı nurunun zərrədə təcəllisi kimi simvolizə olunur. Aşiq Məcnun isə ilahi həqiqət və gözəlliyin təcəlli tapdığı zərrəyə vurğunluğu ilə seçilən bəndəni, səmavi eşq yolçuluğunu təmsil edir. Poemadakı digər aşiq obrazı İbn Salam dünyəvi eşqi təmsil edir. Əsərdəki Nofəl obrazı isə sərvətin və gücün, zorun rəmzidir.

“Leyli və Məcnun”da baş qəhrəmanın cəmiyyətdən üz çevirib təbiətin qoynunda qərar tutmasının da əsaslı simvolik mənası vardır.

Nizamidə elə əhvalatlar var ki, həmin əhvalat bütünlüklə rəmzi təşbehətlər, ibrətamiz işarələr üzərində qurulmuşdur. Məsələn, “Leyli və Məcnun”dakı “Qarının Məcnunu Leylinin qarısına aparması” əhvalatı bu qəbildəndir

Əhvalatda təsvir olunan qarı dünyanın və nəfsə uyan vəfasız, dönük dünya əhlinin

təşbehidir. Ruzi və mənfəəti naminə lazım gələndə öz şərikinə, həmdərdinə belə xəyanət edir. Qarının şərikinə vurduğu zəncir adəm övladının maddi dünyanın ruzi və sərvəti, mənfəəti üçün boynuna keçirdiyi nəfs buxovudur. Məcnun bütün nəfsani istəklərini öldürməyi bacaran, məşuqu yolunda zəncirə vurulmağa belə hazır olan haqq yolçusu aşıqın timsalıdır. Leyli həqiqət nurunun təcəllisidir.

Maraqlıdır ki, dahi sənətkar öz əsərlərində həm ifritələmiş, qulyabaniləmiş cəmiyyətin, həm də ideal ədalət səltənətinin rəmzi-metaforik təsvirini verir. Həm ən pis, həm də ən yaxşı ictimai mühitin bərqərar olması barədə ideallarını ortalığa qoyur. Onların varlığını mümkün edən, yaranmasına səbəb olan amilləri aydınlaşdırır. Birinci cəmiyyətə biz “Yeddi gözəl”dəki “Mahanın nağılı”nda, ikinci cəmiyyətə isə “İqbalnamə”nin sonuna yaxın İsgəndərin gedib çıxdığı xoşbəxtlər ölkəsinin timsalında rast gəlirik.

Müəllifin dərin ictimai-fəlsəfi məna yükü ilə yüklədiyi “Mahanın nağılı” sırf rəmzi məzmunu və obrazlar silsiləsinə malikdir. Sənətkar simvolik anlamda təşbehətlər yolu ilə şərə, bədxahlığa, eybəcərliyə, yalana, harama, dünyəvi həvəslərin rəzələtinə bürünmüş cəmiyyəti oxucuya təqdim edir və anladır. Nağılın qəhrəmanı Mahanın azdığı yol rəmzi mənada həyat yoludur. Haram nemətlərlə qidalanıb sərxoş olan Mahan həyat yolunu azmalı idi. İnsan həyat yolunu azdıqdan sonra onu daha böyük fəlakətlər gözləyir. Mahana rast gəlib onu aldadanlar cəmiyyətin insan görkəmində olan fırlıdaqçı, yalançı, bədxah bələdçiləridir. Mahanın gedib çıxdığı divlər, cinlər, ifritələr, qulyabanilər məkanları isə divləmiş, cinləmiş, ifritələmiş, qulyabaniləmiş ictimai toplumlardır.

Xoşbəxtlər ölkəsi haqqında ideallarını, mühakimələrini Nizami “İsgəndərnamə”nin sonunda verir.

“Yeddi gözəl” poemasında hökmdar Bəhramla çobanın qarşılaşması əhvalatı da dərin, maraqlı, hikmətli simvolik yükü ilə diqqəti cəlb edir. Bəhram burada hakimiyyətin, gücün, səltənət ehtirasının, hökm-fərmalığın, həvavü-həvəsin, dünya əyləncələri ilə yaşayan həvəs əhlinin, çoban isə xalq müdrikiyinin, ağıl, kamal və tədbirin təmsilçisidir. Buradakı mağara qəhrəmanının əbədiyyətə keçid qapısı kimi mənalandırılır. Onun burada, bu məqamda qeyb olması isə artıq kamal mərtəbəsinə yüksələ bilməsi ilə əlaqələndirilir və simvolik səciyyə daşıyır.

“İqbalnamə”də şair maraqlı bir simvolik epizoddan, fantastik təşbehərlə bəzənmiş xəyali bir macəradan istifadə edir. Fateh, alim və peyğəmbər kimi kamilləmiş İsgəndər öz qoşunu ilə qəribə bir dağın ətəyinə gəlib çıxır. Bu uca dağın zirvəsinə çıxan yol dolanbac, çətin və son dərəcə əzablıdır. Ora hər adam gedib çata bilmir. Bu xoşbəxtlik çox az adama müyəssər olur. Ancaq iş burasındadır ki, hər kəs dağın zirvəsinə çata bilsə, geri qayıtmır. Əslində həmin dağ həyatın rəmzidir, insanı cənnətdən, əbədi səadətdən ayıran maneədir. Oraya qalxan yol kamillik yoludur. Bu yolu keçmək çətin, məşəqqətli və ağrı-acılarla doludur. Lakin əzabla da olsa, onu keçib kamal zirvəsinə çatan, ali həqiqətləri dərk edən insanı xoşbəxt bir aləm, cənnət, əbədi gözəllik səltənəti gözləyir. Ona görə də kamala çatan heç kəs cəhənnəmə bənzər maddi dünya gerçəkliyinə qayıtmaq istəmir.

İntibah dahisinin ideya və ideallarının yekunu sayılan “İsgəndərnamə” poeməsində İsgəndərin zülmət səfəri və dirilik suyu axtarması ilə bağlı məşhur əhvalat da bütünlüklə şərti-metaforik təşbehətlər tülünə bürünmüşdür. Əsərdə İsgəndər şəhadət aləmində cismani ölümsüzlük qazanmaq arzusunda və xülyasında olan iddialı bəşər övladını təmsil edir.

Fateh hökmdara zülmət səltənətinə necə gedib gəlməyin yolunu öyrədən qoca həyatın zülmətindən, qaranlıq, mübhəm gedişatından nicat və xilas yolunu göstərən təc-

rübənin, müdrikliyin, tədbirin, ağılın timsalıdır. Həmin qocanın oğlu etibarın, sədaqətin, böyüyə hörmətin, valideynə iltifatın bədii simvolu kimi qəbul edilə bilər. Əhvalatda qocanın məsləhəti ilə İsgəndərin tapdığı, hökmdara və onun səfər yoldaşlarına zülmət yolçuluğunda bələdçilik edən, onları mənzilə aparıb sağ-salamat qayıtaran madyan həyatın acıları, dərdləri ilə yaşayan insanın yüyrək ömür karvanına təşbeh edilə bilər. Yenəcə doğmuş madyan balasının həsrəti, dərdi, ona qovuşmaq yanğısı ilə zülmətə gedib qayıda bilir. Dərdlər, acılar da insanı məqsədə çatmaq yolunda tələsdirir, səbirsiz edir.

Həyat çeşməsinin olduğu zülmət aləmi çox uzaqda – şimal qütbündə yerləşir. Bunun özü də oxucuya metaforik kodla ötürülən mesajdır. Bununla şair məcazi anlamda demək istəyir ki, insan öz məqsədinə, arzusuna çatmaq naminə uzun və çətin, istili-soyuqlu yollar, məsafələr keçib getməlidir

Əhvalatın əsas ideya-fəlsəfi nüvəsini, hədəfini təşkil edən dirilik suyu da düşündürücü, hikmətli şərti-metaforik səciyyəyə malikdir. Filosof şair demək istəyir ki, yer üzündə hansısa qayıbanə bir məkanda həyat çeşməsi mövcud deyil. Həmin çeşmə insanın pak əməlləridir. Dirilik çeşməsi gedilməsi çətin, əzablı olan zülmət aləmində, qaranlıq bir dünyadadır. Əhvalatdakı həmin anlayış yaşadığımız həyatın zülmət və qaranlığına təşbeh edilə bilər.

Əhvalatda bir mələyin zülmət səltənətində İsgəndərə verdiyi həcmcə böyük olmayan qiymətli daş mülk aləminin sərvətinə, malına, mülkünə işarədir. Poemanın sonunda yeddi ölkədən bac-xərac alan İsgəndər öldükdə öz vəsiyyətinə əsasən onun ovcuna bir ovuc torpaq tökürlər. Yeddi iqlim fəhəhinin dünyadan apardığı ancaq bir ovuc torpaq olur. Öldükdən sonra onun çismi də çürüyüb bir ovuc torpağa çevrilir. Əgər belədirsə, onda bir ovuc torpaq üçün adəm övladının toruna düşdüyü bu sevda, onun üçün apardığı mənasız qovğa nədir və nədən ötrüdür? Şairi düşündürən də budur.

Zülmət səfərində digər bir epizodla şair bəşər övladının sərvət ehtirasına, mal-pul sevdasına acı-acı gülür. Qaranlıqda qumluqda parıltılı daşlara rast gələn yolçulardan bəziləri bu daşlardan ümumiyyətlə götürmür, bəziləri az, bəziləri isə çox miqdarda götürür. Lakin işıqlı aləmə çıxanda bunun qiymətli daş-qaşlar olduğunu görəndə hər kəs peşman olur. Heç götürməyənlər niyə götürmədikləri, az götürənlər çox götürmədikləri, çox götürənlər isə daha çox götürmədikləri üçün. Dəyəri bir ovuc torpaq olan dünya sərvəti, ona vurğunluq və heyranlıq Nizaminin həyat və axirət fəlsəfəsində heyərlə, təəccüblə qarşılır və ardıcıl olaraq bədii sözün rəmzi-metaforik təlqin və tənqidin hədəfinə çevrilir.

NİZAMI GƏNCƏVİNİN – DAHI ŞAİR VƏ FİLOSOFUN İZİ İLƏ

Zemfira Şahbazova, Pərvin Eyvazov

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

zemfirashahbazova@bsu.edu.az, parvineyvazov@bsu.edu.az

Görkəmli Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvini “şairlər məclisinin sultanı” adlandırılanlar yanılmamışlar, çünki o, təkcə şair deyil, həm də öz dövrünün tanınmış filosofu, alimi, həkimidir, bir sözlə, dərin məzmunlu zəngin yaradıcılığı ilə böyük bir dövrü və coğrafiyanı öz təsiri altına alan dahi mütəfəkkirdir. Zaman və məkana sığmayan şair Gəncədə dünyaya göz açsa da, tədqiqatçıların da söylədiyi kimi, Azərbaycandan kənara çıxmasa da,

onun sözünün və bəşəriyyəti düşündürən ideyalarının işığına nəinki Azərbaycan, ümumən dünya miqyasında tanınan Şərq və Qərb mütəfəkkirləri toplaşmış, əsərlərindən bu və ya digər dərəcədə faydalanmış, Nizami irsini öz yaradıcılıqlarının əsas mövzularından birinə çevirmişlər. Təsadüfi deyil ki, hələ öz dövrünün xaqan – hökmdarları bu fenomenal qələm sahibinin hikmətini dərk edərək (hətta bu hikmətin qarşısında aciz qalaraq!) onu saraylara dəvət etsələr də, şair azad sənətkar qələmini heç nəyə dəyişməmiş, öz qüdrətini saray divarları arxasında gizlətməyə imkan verməmişdir.

XII əsrdən müasir dövrümüzdə qədər onun yaradıcılığının daim diqqət mərkəzində olması – dövlət başçıları səviyyəsində yüksək qayğı ilə əhatə olunması, əsərlərinə nəzirələrin yazılması, mövzularının görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin əsərlərinin əsas mövzusunə çevrilməsi, irsi haqqında dünya miqyasında çoxşaxəli araşdırmaların aparılması məhz bu dahi söz ustasının qüdrətindən qaynaqlanır. Nizaminin ümumşərq ədəbiyyatına göstərdiyi təsiri aydın təsəvvür etmək üçün təkcə onun “Xəmsə”sinə yazılmış nəzirələrin sayını və qiymətini qeyd etmək kifayətdir: Əmir Xosrov Dəhləvi, Xacu Kirmani, Səlmən Savəci, Katibi, Cami, Hatifi.Yaxud bu təsirin daha bir nümunəsi kimi 400-dən artıq, böyüklü-küçüklü “Leyli və Məcnun” adlı dastan, hekayə və məqalənin qələmə alınmasını göstərə bilərik. Hətta özünü dünya ədəbi-fəlsəfi fikrinin öndəri Nizami Gəncəvinin tələbəsi hesab edən Əlişir Nəvai ilk dəfə türk dilində “Xəmsə” yazmaq missiyasının öhdəsindən layiqincə gəlmişdir.

Ədəbi istinadla yanaşı, dünya miqyasında Nizami irsinə həsr olunmuş çox sanballı araşdırmalar aparılmışdır ki, bunlar arasında Y.Bertels, A.Krımski, M.Ə.Rəsulzadə, M.A. Dadaşzadə, M.Cəfərov, H.Araslı, N.Araslı, Ə.Səfərli, X.Yusifli, A.Rüstəmov, Y.Qarayev, İ. Həbbibəyli, N.Cəfərov və başqalarının adlarını qeyd etmək olar.

Nizami yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən, bu ədəbi-fəlsəfi məktəbin izi ilə gedən, onu dərinləndirən, adını əbədləşdirən görkəmli şəxsiyyətlərin fəaliyyətini, fikrimizcə, aşağıdakı mərhələlər üzrə təqdim etmək məqsədəuyğun olar:

Birinci mərhələ. Nizaminin yaşadığı XII əsrdən XVI əsrə qədər olan dövrdür. Bu mərhələni iki yarımmərhələyə ayırmaq olar:

a) Nizaminin yazıb-yaratdığı dövr. XII əsrdə ictimai-siyasi münasibətlərin mürəkkəbliyinə baxmayaraq, hökmdarlar şairin “Xəmsə”sini ali səviyyədə yüksək qiymətləndirmiş, qəzəllərinin musiqi məclislərinin yaraşığı olmasına öz heyranlıqlarını ifadə etmişlər.

b) XIII-XV əsrlər dövrü. Bu, Nizaminin sözünün uca tutulduğu, təsir dairəsinin geniş olduğu, “Xəmsə” yazmaq və ya “Xəmsə” mövzusunə müraciət etmək mərhələsi idi. Bu mərhələ ona görə XVI əsrə qədər hesab olunur ki, bu dövrdən sonra uzun müddət Şərq ədəbiyyatını öz təsiri altında saxlayan yeni - M.Füzuli mərhələsi başlayır. Və Füzuli özü də “Leyli və Məcnun” məsnəvisinin əvvəlində Nizami şeirinin tilsim qüdrətindən ilhamlandığını qeyd etmişdir.

İkinci mərhələ - XVI-XIX əsrləri əhatə edir. Bu dövrü də iki yarımmərhələyə ayırmaq olar:

a) XVI-XVII əsrlər Füzuli mərhələsi adlandırılrsa da, dolayısı ilə Füzuli yaradıcılığı fonunda həm də Nizami irsi təbliğ olunur. Nizami sözünün qüdrəti anadilli poeziyada tərənnüm vasitəsinə çevrilir.

b) XVIII-XIX əsrlər. Bu dövrdə Nizami sözünün qüdrəti artıq Qərbdə də aydın görülməyə başlayır. Ə.Ağayevin də qeyd etdiyi kimi, “Nizaminin yaradıcılığı və əsərləri hələ XVIII əsrdən başlayaraq, demək olar ki, bütün Avropa və rus şərqşünaslarının diqqətini cəlb etmişdir. Onun adına biz alman yazıçıları Höte, Heynerin, fransız şairi Teofil Qetyenin əsərlərində rast gəlirik”. Nizami əsərlərindəki bəşəri ideyalar Qərb ədəbiyyatında intibah

dövrünün yaradıcı şəxslərinin (Şekspir, Dante və b.) əsərlərində qırmızı xətt kimi keçir. Alman şairi Höte Nizami yaradıcılığından təsirlənmiş, özünün “Şərq-Qərb Divanı” adlı kitabında ondan bəhs etmişdir.

Üçüncü mərhələ - XX əsrdən başlayaraq müasir dövrümüzü əhatə edir. Bu dövrdə Nizami irsinə münasibət təkamül səviyyəsinə çatır: onun izləri və təsir dairəsi daha geniş miqyası əhatə edir. Bu mərhələni Sovet dövrü və müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövr kimi iki yarım-mərhələyə də ayırmaq olar. Ancaq ümumiləşdirməklə demək olar ki, bu dövrdə:

- Nizamişünaslığın fundamental elmi əsası qoyulur: şairin həyatı və fəaliyyəti haqqında müxtəlif sahələri də əhatə edən sanballı tədqiqat əsərləri yazılır.
- Müxtəlif illərdə N.Gəncəvinin yubileyləri dövlət səviyyəsində təntənəli şəkildə qeyd edilir.
- Nizami Gəncəvinin ictimaiyyətə məlum olan portreti hazırlanır və bunun əsasında ölkəmizdə şairin abidələri ucaldılır.
- Əsərləri küll halında Azərbaycan dilinə tərcümə olunur.
- Azərbaycan ədəbiyyatında N.Gəncəvinin bədii obrazları yaradılır və haqqında film çəkilir.
- Görkəmli Azərbaycan bəstəkarları N.Gəncəvinin əsərlərinə musiqilər bəstələyir.
- Mühüm elmi-tədqiqat ocaqlarına, mərkəzlərə, dövlət əhəmiyyətli müəssisə və obyektlərə Nizami Gəncəvinin adı verilir.
- Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra N.Gəncəvi irsi dövlət başçısı səviyyəsində yüksək qayğı ilə əhatə olunur, şairin yubileylərinin keçirilməsi və əsərlərinin təbliği işi beynəlxalq miqyasda daha da gücləndirilir, 2021-ci il “Nizami Gəncəvi İli” elan edilir.
- Akademik Nərgiz Paşayevanın təşəbbüsü ilə 2013-cü ildə Oksford Universiteti nəzdində Nizami Gəncəvi adına Azərbaycanşünaslıq və Qafqazşünaslıq Mərkəzi yaradılır.
- Müasir dövrdə Nizamişünaslığın institutlaşması baş verir, bu sahənin inkişafına mühüm töhfələr verən yeni alimlər nəslə yetişir, AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda Nizami Gəncəvi əlyazmalarının tədqiqi şöbəsi yaradılır və s.

“QOL VƏ GIYAH DƏR ƏDƏBİYYAT-E MƏNZUM-E FARSİ” ƏSƏRİNDƏ NİZAMİ BEYTLƏRİNƏ MÜRACİƏT

Ziyafət Məmmədova

*Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
mziyafat@gmail.com*

Doktor Qulamhüseyn Rəngçinin “Qol və giyah dər ədəbiyyat-e mənzum-e farsî” (“Farsdilli nəzm əsərlərində işlədilən bitki adları”) adlı əsəri 1994-cü (1372) ildə Tehranda nəşr olunmuşdur. Bitkilərin tarixi, həyatı və müxtəlif xüsusiyyətlərindən bəhs olunan bu əsərdə müəllif ilk fars şeirinin yarandığı gündən Monqolların hakimiyyətinin ilk dövrlərinə qədər olan bir müddətdə 75 farsdilli şairin nəzm əsərlərində bitkilərdən bəhs olunan şeir nümunələrini tədqiq etməklə maraqlı və faydalı ensiklopedik bir əsər yaratmağa nail olmuşdur. Bu şeir nümunələri içərisində N.Gəncəvinin də “Xəmsə”sindən və “Divan”ından

seçilmiş 30 beytinə rast gəlirik. Müəllif müxtəlif növlü mədəni və yabanı bitkilərin, o cümlədən ağac, ot, gül adlarının geniş təsviri zamanı Nizaminin söz xəzinəsinə müraciət edərək, tərkibində təşbeh və istiarələr mövcud olan beytlərini illüstrativ vasitə şəklində işlətməmişdir. Çünki Nizami leksikonunda işlədilən bu təşbeh və istiarələr canlı şəkildə təsvir olunur və onun qələmə aldığı bitkilərin təsvirini oxuyarkən insan sanki canlı bir aləmə düşür. Nizaminin bitkilərin təsvirində rəsm əsərlərinə bənzər yaratdığı tablolarda onların xarici görünüşünü, rəngini, ətrini, qəddini, yeri gəldikcə, xeyirli və zərərli xüsusiyyətlərini də böyük ustalıqla verməsi bu əvəzsiz şairin dövrün başqa elm sahələri ilə yanaşı, nəbatat aləmini də yaxşı bilməsinin bariz göstəricisidir.

Q.Rəngçi Nizaminin bitki aləminə aid olan beytlərinə müraciət edərkən, adı çəkilən bitkinin botanikadakı adını, xarici görünüşünü, coğrafi mövqeyini, müxtəlif əlamət və xüsusiyyətlərini verməklə yanaşı, onları maraqlı bədii təsvir vasitəsi kimi də izah və şərh etməyə çalışmışdır. Xüsusən güllərin təsvirində şair bənzərsiz poetik lövhələr, obrazlı ifadələr işlətməmişdir. Məsələn, Q.Rəngçi “nərgiz” gülünün şərhini və izahını verərkən, bu gülün bədii təsvir vasitəsi kimi də işləndiyini qeyd edərək Nizaminin aşağıdakı beytini misal verir:

سمندر غافل از نظارۀ شاه
که سنبل بسته بد بر نرگسش راه

Bu beytdə gözəlin bədənini ağ və ətirli yasəmən (səmən) gülünə istiarə şəklində, onun zülfünü sünbül gülünə, gözlərini isə nərgizə bənzədərək maraqlı bir təşbeh obrazı yaratmışdır. Beləliklə, şairin tərcüməsi aydın olur: “Gözəlin (gülbədənlinin) züfləri gözünün yolunu kəsdiyinə (bağladığına) görə şahın baxışından xəbərsiz idi).

Q.Rəngçi “cəfəri” gülünün izahını verərkən onun bir üzünün sarı, digər üzünün qırmızı olduğunu qeyd edərək, bu gülün rənginin sarılığı ustalıqla vəsf olunan Nizaminin aşağıdakı beytinə müraciət etmişdir:

شمع کن این زرد گل جعفری
تا چو چراغ از گل خود بر خوری

(Bu sarı rəngli cəfəri gülünü özün üçün şam et ki,
öz gülündən çıraq kimi faydalanasan)

Göründüyü kimi, N.Gəncəvi burada cəfəri gülünün sarılığını şamın sarı nuruna bənzədərək gözəl təşbeh obrazı yaratmışdır.

Müəllif əsərdə meyvələrin təsviri zamanı da Şeyx Nizaminin söz inciləri ilə dolu şeir beytlərinə müraciət etmişdir. “İydə”nin təsvirini və izahını verərkən onun rəngini və dadını digər meyvələrlə müqayisə edərək belə təsvir edir:

میوه بر میوه سیب و سنجد و نار
چو طبرخون ولی طبرزادوار
(Bütün meyvələr: alma, iydə və nar
qırmızı rəngli şirin meyvələrdir).

Burada Nizami alma, iydə və nar meyvələrini qırmızı rəngli “təbər-xun” və şirin dadlı “təbər-zad” bitkilərinə təşbeh olaraq işlətməmişdir.

Content

Adil Yəhyayev

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ FEİLİN
İLTİZAM ŞƏKLİNİN İFADƏ TƏRZLƏRİ 7

Aqil Bəkirli

N.GƏNCƏVİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” MƏSNƏVİSİNDƏ
LİLİTİN İZLƏRİ: MİFOLOJİ BƏHRƏLƏNMƏLƏR..... 8

Almaz Məmmədova

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏNİN ƏDƏBİ-TƏNQİDİ
GÖRÜŞLƏRİNDƏ “AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NİZAMİ”
MONOQRAFİYASININ YERİ..... 10

Almaz Ülvü Binnətova

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ ÖZBƏK ƏDƏBİYYATI 11

Anar Fərəcov, Qismət Cəfərov

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN SÖZ HAQQINDA
DÜŞÜNCƏLƏRİNİN DİLÇİLİKDƏ ROLU 12

Arif Əsədov

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞININ DÜNYA ƏDƏBİYYATI
İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ..... 14

Aygün Aslan

HİND ŞAİRİ ƏMİR XOSROV DƏHLƏVİ YARADICILIĞINA
NİZAMİ GƏNCƏVİ TƏSİRİ 15

Aygün Əlizadə

“HƏFT PEYKƏR”DƏ YEDDİ İRFAN MƏQAMI..... 16

Bilal Həsənlı

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN
MƏNZUM HEKAYƏLƏRİNDƏ MƏNƏVİ İDEYALAR 17

Bilgehən Atsız Gökdağ

TÜRK EDEBİYATINDA NİZAMİ VE TÜRKİYE'DE
NİZAMİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR 18

Бильгеис Гулиева

РОЛЬ ПОСЛЕДОВАТЕЛЕЙ НИЗАМИ XV-XVI ВЕКОВ
В РАЗВИТИИ ПЕРСОЯЗЫЧНОЙ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ 20

Cavanşir Məmmədzadə

NİZAMİ GƏNCƏVİ DİLİNİN TƏDQIQINƏ DAİR 21

Cavid Bağırzadə

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ
AZƏRBAYCAN ALBANİYASI TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR..... 22

Cəlil Nağiyev NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MİFOLOGİZM	24
Enver Uzun NİZAMİ GENÇEVİ ESERLERİNDE HÜMANİZM.....	25
Əhməd Əbdül Qadir əl-Şazli NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA BƏŞƏRİ DƏYƏRLƏR	27
Əsmətخانım Məmmədova FARSDİLLİ ƏDƏBİYYATDA AZƏRBAYCAN ÜSLUBUNUN ZİRVƏSİ - NİZAMİ	29
Əziz Məmmədov NİZAMİNİN BƏDİİ YARADICILIĞINDA İNSAN PROBLEMI	30
Familə Nəcəfova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏR.....	31
Fatimə Ələkbərova NİZAMİ YARADICILIĞINDA DÜNYA ELMLƏRİNİN TƏZAHÜRÜ.....	33
Фикрет Эфендиев, Ариф Тагиев КОСМИЧЕСКИЕ ИДЕИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И СОВРЕМЕННОСТЬ.....	34
Fikrət Əlizadə NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİNDƏ DİL MƏSƏLƏLƏRİ.....	36
Fikrət Şiriyev NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİ.....	37
Сайфулина Флера Сагитовна ПЕРЕВОДЫ «ХАМСЭ» («ПЯТЕРИЦА») НИЗАМИ НА ТЮРКО-ТАТАРСКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ И ИХ РАСПРОСТРАНЕНИЕ	39
Gulnar Jafarzade NİZAMİ GANJAVI-THE FOUNDER OF THE LYRICAL-PHILOSOPHICAL GENRE IN EASTERN POETRY	41
Gülнар Axundova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “İSGƏNDƏRNAMƏ” POEMASINDAKI İSGƏNDƏRLƏ “ŞU” DASTANINDAKI EYNIADLI OBRAZIN MÜQAYİSƏSİ	42
Hüseyn Məmmədov N.GƏNCƏVİNİN “İSGƏNDƏRNAMƏ” ƏSƏRİNDƏ FƏLSƏFİ DƏYƏRLƏR.....	43
Xuraman Ağayeva NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİ ABŞ KONQRES KİTABXANASINDA.....	44
Ильгар Гусейнов НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И ВОСТОЧНЫЙ РЕНЕССАНС (на сравнительном материале с древней и средневековой литературой Китая).....	46

Irana Mamedova

PHILOSOPHICAL THOUGHT AND PEDAGOGICAL HERITAGE NIZAMI GANJEVI IN THE
CHRONICLES AND HERITAGE OF HUMANITY 47

İlhamə Məmmədova

NİZAMİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” VƏ TÖVHİD..... 48

İslam Məmmədov

“NİZAMİ” (1982) FILMİ ƏSASINDA YARADILMIŞ ŞEYX NİZAMİ OBRAZININ XX ƏSR
AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNƏ TƏSİRİ 50

İslam Vəliyev

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TÜRK SEVGİSİ 50

Kəmalə İslamzadə

FOLKLOR OBRAZLARININ NİZAMİ YARADICILIĞINA TRANSFERİ («İSGƏNDƏRNAMƏ»
ƏSASINDA)..... 52

Kəmalə Pənahova

ƏRƏB ÜZRİ MƏHƏBBƏT POEZİYASI VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN
“LEYLİ VƏ MƏCNUN” POEMASINDAKI MİSTİK FİKİRLƏR 53

Knyaz Aslan

NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNİN İLK ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ 54

Könül Həsənova

“SİRLƏR XƏZİNƏSİ”NDƏ BAYQUŞ SİMVOLU 55

Qüdsiyyə Qəmbərova

“YEDDİ GÖZƏL”İN İKİ TƏRCÜMƏSİNDƏ SÖZ YARADICILIĞI..... 57

Гулжахон Жуманазарова Умирзаковна

НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ - ПОЭТ ВСЕГО ЧЕЛОВЕЧЕСТВА 58

Гузелия Газиева

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА НИЗАМИ
НА РАЗВИТИЕ ТАТАРСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА..... 60

Lalə Əliyeva

NİZAMİ GƏNCƏVİ EPİK YARADICILIĞININ MÖVZU QAYNAQLARI..... 61

Leyla Məmmədova

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” ƏSƏRİNDƏ
SUBSTANTİVLƏŞMİŞ NİTQ HİSSƏLƏRİ..... 62

Leyla Gərayzadə, Ramil Bayramov

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA XALQ HİKMƏTİ 63

Ləman Abbaslı

DANTENİN “İLƏHİ KOMEDİYA”SI İLƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN
“XOSROV VƏ ŞİRİN” ƏSƏRİ ARASINDAKI OXŞARLIQLAR 64

Ləzifə Qasımova

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ 65

Mehdi Kazımov NİZAMİ “XƏMSƏ”Sİ VƏ NƏZİRƏ ƏNƏNƏSİ.....	67
Mehmet Özeren, Asiye Çınar GENCELİ NİZAMİ’NİN “HÜSREV Ü ŞİRİN” MESNEVİSİNİN KUTB TARAFINDAN YAPILAN ÇEVİRISİNDEKİ TÜRKÇE ADLARIN KAVRAM ALANLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	68
Məhəmməd Məmmədov NİZAMİNİN “YEDDİ GÖZƏL” POEMASINDA MAĞARA, ƏJDAHA, GOR VƏ GUR	69
Məhərrəm Vəliyev N.GƏNCƏVİNİN LEYLİ OBRAZI İLƏ ANADİLLİ ƏDƏBİYYATDAKI AŞIQ-QADIN SURƏTLƏRİNİN BƏDİİ PARALELLİYİ	70
Mətanət Abdullayeva ZAMAN VƏ MƏKAN ANLAYIŞLARINI UNUTDURAN DAHİ NİZAMİ.....	71
Микаил Джафаров СЛОВО НА «БЕСАХ» ПОЭЗИИ.....	72
Mirələm Vəliyev, Rövşən Cavadov, Azər Mustafayev NİZAMİ İRSİNDƏ PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏR.....	74
Namiyə Xəlilova NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNİN BİBLİOQRAFİK ASPEKTDƏN TƏQDİMATI.....	75
Nərminə Abdullayeva NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN ƏLYAZMA VƏ NADİR NÜSXƏLƏRİ (TAMMƏTNLİ) FRANSA MİLLİ KİTABXANASINDA	77
Nəzakət Kərimova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “İSGƏNDƏRNAMƏ” POEMASINDA MUSİQİYƏ MÜNASİBƏT.....	79
Nicat Bədəlov NİZAMİ GƏNCƏVİNİN MİLLİ MƏNSUBİYYƏTİNƏ “XƏMSƏ”DƏ İŞARƏLƏR	80
Нияр Бабазаде ПОСЛЕДОВАТЕЛИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ В ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	81
Nizami Cəfərov TÜRK-MÜSƏLMAN İNTİBAHI: FƏRABİNİN FƏLSƏFƏSİNDƏN NİZAMİNİN POEZİYASINA	82
Nüşabə Əlizadə NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI PROFESSOR MÜBARİZ ƏLİZADƏNİN ELMİ ARAŞDIRMALARINDA	85
Nüşabə Sadıxlı NİZAMİ GƏNCƏVİNİN AVROPA ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏSİNƏ TƏSİRİ.....	86

Oğuzhan Karaburgu GENCELİ NİZAMİ VE YUSUF HAS HACİB'İN ESERLERİNDE İYİ/LİK-KÖTÜ/LÜK KAVRAMLARINA BİR BAKIŞ	87
Paşa Kərimov NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN AMEA ƏLYAZMALAR İNSTITUTUNDA SAXLANILAN ƏLYAZMALARI BARƏDƏ.....	88
Rafael Hüseynov NİZAMİ GƏNCƏVİNİN BÖYÜK AZƏRBAYCAN VƏ GÖRKƏMLİ DÜNYA ŞAİRİ OLMASINI ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR VƏ MEYARLAR	89
Razim Məmmədov NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİ GÜRCÜ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA	91
Remzi Çalışır, Ertuğrul Çeçen DİL FELSEFESİ AÇISINDAN NİZAMİ'DE DİL-SÖZ AYRIMI VE SÖZÜN DEĞƏRİ.....	92
Рена Мамедова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗА ФИТНЕ В АРТТЕРАПИИ ПРИ РЕАБИЛИТАЦИИ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ	93
Reyhan Həbibli NİZAMİ GƏNCƏVİ ONOMASTİK TƏDQIQATLARDƏ	95
Rəbiyyə Aslanova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN TARİXİ-FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ.....	96
Rəhilə Quliyeva NİZAMİ GƏNCƏVİ "XƏMSƏ" SİNDƏ DİDAKTİK MOTİVLƏR.....	97
Rəna Mahmudova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN "XƏMSƏ" SİNDƏ TƏHSİL VƏ TƏLİM-TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ	99
Rüstəm Cabbarov NƏVAİNİN DASTANLARINDA NİZAMİ ƏNƏNƏLƏRİ	100
Salidə Şərifova NİZAMİ "XƏMSƏ" SİNİN JANR ÖZƏLLİKLƏRİ	103
Samirə Məmmədli M.Ə.RƏSULZADƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏDƏBİ KİMLİYİNƏ DAİR	105
Samirə Məmmədova SÖZÜN KİMYASI VƏ NİZAMİ.....	106
Sevda Xələfova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN LİRİK ŞEİRLƏRİNİN TƏRCÜMƏÇİLƏRİ.....	108
Sevda Sadıqova NİZAMİ POEZİYASINDA TÜRK DÜŞÜNCƏ TƏRZİNİN SÖZ QƏLİBİ.....	109
Sevinc Qocayeva QÜDSİ TƏZKİRƏSİ NİZAMİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI HAQQINDA	110

Sevinc Muxtarova NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA LİDERLİK VƏ İDARƏETMƏ MƏSƏLƏLƏRİ.....	111
Səba Namazova MƏHƏMMƏD ƏLİ RƏSULZADƏNİN “GƏNCƏLİ NİZAMİ” MƏQALƏSİ HAQQINDA	112
Səhər Orucova NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” ƏSƏRİNDƏ YEDDİ RƏQƏMİNİN SİMVOLİKASI	114
Səkinə Əliyeva NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “YEDDİ GÖZƏL” ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ ETDİYİ MƏNBƏLƏR	115
Solmaz Sadıqova “BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NİZAMİ GƏNCƏVİ” ADLI ELEKTRON MƏLUMAT BAZASI NİZAMİ ƏSƏRLƏRİNİN MƏNBƏYİ KİMİ.....	117
Süleyman Kaan Yalçın EKOLOJİK GÖSTERGEBİLİMSƏL/EKOSEMİYOTİK DİL BAĞLAMINDA NİZAMİ GENCEVİ.....	118
Şahin Yusifli NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MİLLİ KİMLİK MƏSƏLƏLƏRİ İLƏ BAĞLI MƏQAMLAR	119
Şəfəq Əlibəyli NİZAMİ “XƏMSƏ”SİNDƏ AKUSTİK OBRAZLAR	120
Шодимухаммад Сүфизода О ПОЛЕМИКЕ ВОКРУГ РОДОНАЧАЛЬНИКА ЖАНРА САКИ-НАМЕ	121
Tohid Məlikzadə İRANDA NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNİN ARAŞDIRILMASINA DAİR MÜLAHİZƏLƏR.....	123
Ülkər Nəbiyeva NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ DÖRD YARADILIŞ ÜNSÜRÜ.....	124
Ülvi Mikayılov İSA MUĞANNANIN BƏDİİ NƏSRİNDƏ NİZAMİ OBRAZI: TƏXƏYYÜL VƏ TARİXİLİK	125
Vaqif Sultanlı NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİ.....	127
Yadigar Əliyev N.GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”SİNDƏ VƏ M.KAŞĞARİNİN “DİVAN”INDA “TÜRK” SÖZÜNÜN ÇALARLARI.....	130
Yaqub Babayev NİZAMİ POEZİYASINDA RƏMZLƏR	131

Zemfira Şahbazova, Pərvin Eyvazov

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN – DAHI ŞAİR VƏ FİLOSOFUN İZİ İLƏ 133

Ziyafət Məmmədova

“QOL VƏ GIYAH DƏR ƏDƏBİYYAT-E MƏNZUM-E FARSİ”

ƏSƏRİNDƏ NİZAMİ BEYTLƏRİNƏ MÜRACİƏT 135

Printed: 20.12.2021

Volume 9.0 p.s.. Amount 150

Baku State University Publishing House

www.bsu.edu.az

Baku, ac. Z. Khalilov street, 33

Tel: (+99412) 538 87 39 / 538 50 16

e-mail: bdumetbee@gmail.com